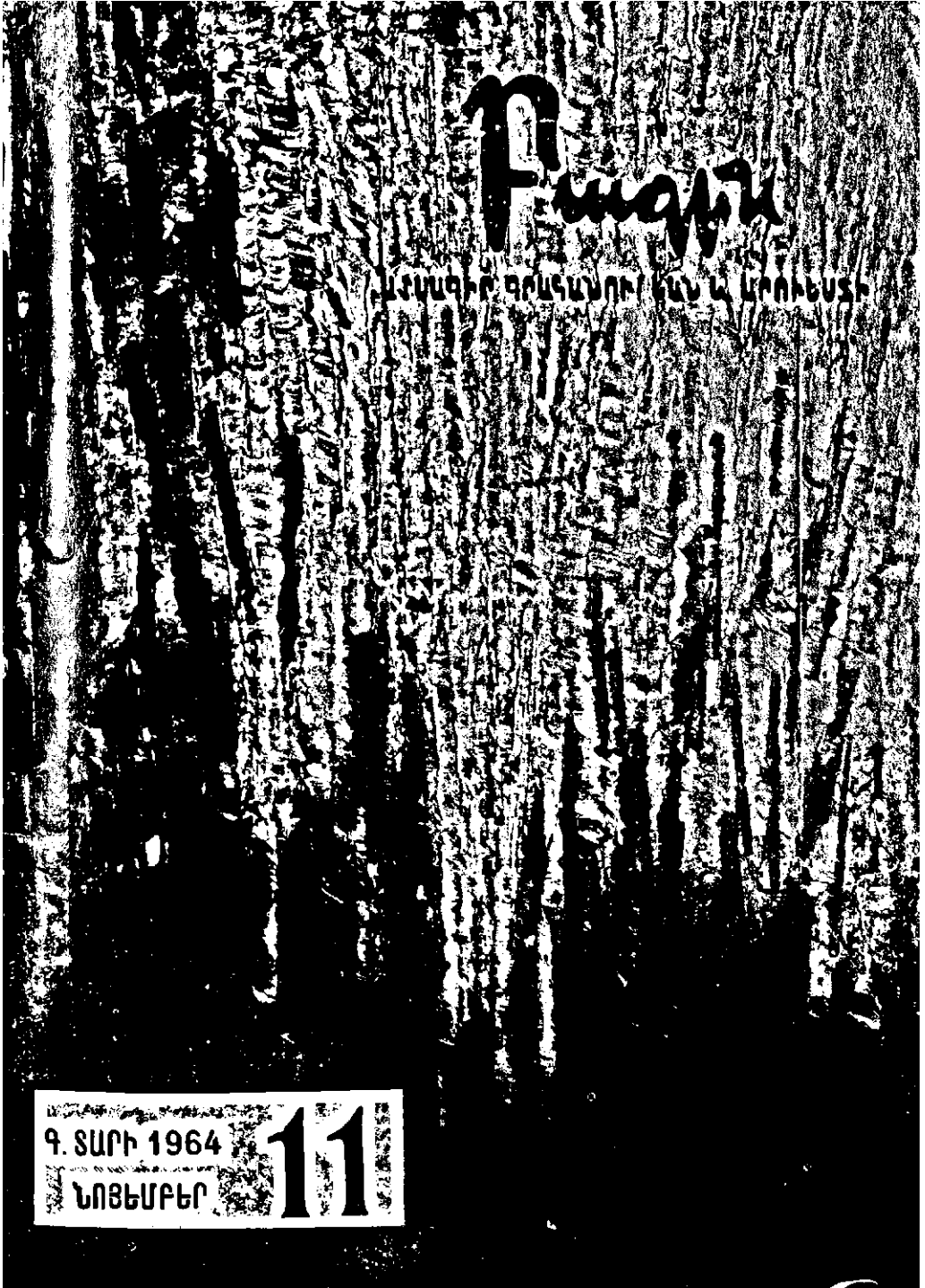

Բնագիտ

ԱՆՍԱՐԻ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ Լ. ԱՐԻՆՅԱՆԻ

Գ. ՏԱՐԻ 1964

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

11

باكين
مجلة شهرية ، أدبية وفنية علمية
مدير المسؤول
السيد ارثين كارنيك فزانجيان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԿԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
Ն.Ր.Ը.Ն.Ը.Ն.ՍԻՐԻՅԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒՍՏԻՆ

ՎԱՐԻՋ ԽՄԱԳԻՐ
Կ ՍՍՍՈՒՆԻ
ԽՄԱԳԻՐՆԵՐ
ԵՂ. ՊՅՑԱՔԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
ԽՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՆԴԱՄՆԵՐ
Յ. ԳԵՂԱՐԴ
Յ. ՈՍԿՈՒՆԻ
Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
Վ. ՕՏԱԿԱՆ

ԽՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՑԵ
ED. BOYADJIAN
B. P. 1153, BEYROUTH - LIBAN
Հեռագրային քիւ 252786/14

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՒՆ

Ա. ԼԵՅԼԱՆԻ
Ա. ՆՈՒՐԵԱՆ
Ա. ԵՐԿԱԹ
Ն. ՊԵՇԻԿՅԱՆՆԵԱՆ
Ա. ՍԵԻԱՆ
Գ. ԳԵՂԱԿ
Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ
Ա. ԳԱՌՕՆԷ
Ա. ՄԿՐՏԻՋ
Ա. Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
ՎԱՆՈՒՀԻ
Յ. ԳԵՂԱՐԴ
Լ. ՄԿՐՏՋԵԱՆ
Վ. ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ
Ե. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ
Յ. ԿԻՒՎԵՐՋԻՆԵԱՆ
Գ. Ն.

ՆՇՄԱՐՆԵՐ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Funghi

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՄՏԻ

Գ. ՅԱՐԻ, ԲԻՆ 11	ՆՈՑԵՄԲԵՐ 1964	ԳՆՏՐԱՆԻԹ
-----------------	---------------	----------

ՀԱՅԿԱՆ
ԼԵԳԻՈՆԸ

Այս վերնագրին տակ, հետագայ էջերուն վրայ, ընթերցողը պիտի գտնէ ընդարձակ զբոսթանի մը աստղին զլուխը: Մեր յաջորդ Թիւերով պիտի տանք նոյն քործէն ուրիշ բաժիններ եւս, որոնք հոս ասն զապախար մը այն սահմանին մտան, զոր հեղինակը աստղինն ու պատկերազարդ հատորով մը ծրարած է հրապարակ հանել:

Սուէիոյ պատմաբանքնէն յետոյ, իբր Ժողովուրդը Քրիստոսիկ մարտնանուե-
րով փախչուեցան երկպառակն ասիւկական ամբերն եւ վրաննեւ տակ նսեղաբուե-
ցան Փորձայլոս զայաքին ժառանգ Սուէի լեանցեին եղբորը, Սուէիոյ պատմաբանու-
թիւնը զուլիս նման պատմաբանները չկրնան Նահապետ Ռոյ, այլ յաղթական արարելն
մէջ յուզեցին տեսնել ազգային իրենց պարտականութեանց լրումը: Բուրջը զ'որ տակա-
ւին, թրցութիւնը զը շարժանաւոր, զը տարաբանութիւն, զը ջաղդուէին մեր արեւմտի-
կները, չնուսն, չակական բոլոր շրջաններուն: Այլ տակնուն աստիպացուն վրէժխնդրե-
ցան բարձր միջնորդութիւն մէջ իր աւանտիկը, որ տեսնը, Սուէիոյ պատմաբանը չպցան
լեզւնական լարման գաղափարն եւ իրենց կազմեցին կոճիքը այն կորովի բանտին, որ
աշխարհի շորտ ծագեցին եկող ուրիշ վերաւորներու եւ ուրիշ վրէժխնդիրներու մասնա-
ցութեանը ստուարացաւ, չնիշ ճարտիր գործան չորս Նագար, ժողովուրդու Պաշտպան-
ներու չորսին տակ եւ քախտարոյ յոր մը, թալփապատուեան թափով զորեն զարուար թը-
նամանն անտեսն ամբերնի քայլ, երկնեւոր յաջալիս Անարայի յաջալիս փառը:

[illegible]

Ա. Լէյուսերի այս գիտաբանական շարժման հիմնադիրներէն մէկն է եւ անոր ամէնէն վաւերական պատմելը:

Գնացերու տաք թաւալիք ընթացքին իրակ, շատ օգտը, եւ իւրաքանչիւր իւր շահը զմաւորեալ հարուստներովն տրուան սեռակէ մը օգուորմանիւննին եւ այդ կերպը Այստե՛ս հանգեցնո՞ւն անոնք զերէր մնացած եւ զԳնացերու տաւր ժամանակադրութիւն մը ըլլալու շա՛տ հաճեալ եւ յաւանքեալ եւ զԳնացերուն հարուստի մականդակէ մը:

Ա. ԼԵՅԼԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԻՈՆԸ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՍՏԻՆ ՎՐԱՅ

(ԱՆՔՆԱԿԱՆ ՊՈՐՇՆԵՐ ՈՒ ՊՈՅՏՆԵՐ)

24 Օգոստոս 1918

ԽՐԻՅՈՒՆ, Հորիզոնին ամպերը հակա հրդեհի մը բոցերուն մէջէն քալող ուղտերու կարաւանի մը պատրանքը կու տան:

Կարմիր խորհրդաւորութիւն մը կայ մթնոլորտին մէջ:

Մէծաէլի մօտիկը հաստատուած մեր բանակատեղիին վրանները քանդեցինք քիչ առաջ. անոնց տեղը դերեզմաննոցի մը տպաւորութիւնը կը թողու հիմա:

Իրիկունը կը յառաջանայ: Խաւարը կ'իջնէ, կը տարածուի՝ խաղաղ ու արտում:

Քար լուսթիւն: Ոչ ոք կը խօսի: Անշուշտ այս պահուն ամէն մարդ կը մտածէ իրեններուն մասին:

Ահա շեփորը հնչեց. նաեւ հրամանը «Մտքի՛, ոտքի՛»: Ո՛վ գիտէ ի՞նչ երազներ ընդհատուեցան, ի՞նչ յիշատակներ անթեղուեցան, ի՞նչ մտածումներու թելեր կտրուեցան յանկարծ: Բոլորս ոտքի կ'ելլենք ազմուկով ու անապարանքով, հրոցանները կը կախենք մեր ուսերէն եւ շարք բռնելով կը սպասենք՝ պատրաստ լինակի մէջ:

Ու մեր հրամանատարին խրոխտ ու դու ձայնը կը հրամայէ.

— Յաւա՛ր:

Կը սկսինք քալել՝ դէպի ճակատ...

Դարձեա՛լ լուսթիւն: Ձեն լսուիլ նոյնիսկ մեր քայլերուն դոփեմները, որովհետեւ ճամբան ծածկուած է փոշիի կակուղ ու թանձր խաւով մը: Փոշին կը բարձրանայ օդին մէջ, մեր լեռներուն մառախուղին ձեւը կ'առնէ, ու կը նստի մեր վրայ՝ թունաւոր եղեամի մը պէս:

Կ'անցնինք արարական դիւղակներու մէջէն, որոնց բնակիչները հանդարտօրէն կը քնանան տանիքներուն վրայ կամ ծառերու տակ: Ոչ ոք կը հետաքրքրուի մեզմով. կ'երեւի թէ շատ զինուորներու անցնիլը տեսած են: Միայն քանի մը շուներ կը հաջնեն մեր վրայ:

Կը հասնինք անզլիական բանակատեղիի մը մօտ, ուր գիշերելու հրաման կը արուի:

25 Օգոստոս

Այս որջա՞ն կանուխ կ'արթնցենն մեզ: Քանի՞ ժամ քնացանք միթէ: Այսքան կարճ հանդիստի մը համար կ'արժէ՞ր վրաններ տնկել:

Կիսալուսինը նոր կը բարձրանայ հորիզոնէն՝ հիւսնդագին ու դալուկ դէմքով: Մայալիայէ բռնուած է կարծես:

Փայլատակումներ կը նշմարուին հեռո՞ւն, հիւսիս-արեւելիան լեռնե-բուն վրայ, ուրկէ խուլ որոտներ կու գան: Թնդանօթներն են, որ մահ կը զրկեն իրարու: Ուրեմն այդքա՞ն մօտ ենք ռազմականային:

Արշալոյսին կը հասնինք Տէյրան: Պարտէզներով ու այգիներով չըր-ջապատուած դեղեցիկ, բայց ամայի դիւղ մը: Բնակիչները հեռացուած են ռազմապիտական նկատումներով:

Կանգ կ'առնենք՝ երկար, շիտակ ծառուղիի մը վրայ: Հանգիստ: Ծառուղին եզերող փշաթղենները ծանրաբեռնուած են ոսկեգոյն պտուղներով: Պապական լեզէոնականները կը շուլլուին անոնց՝ փարախէն նոր արձակուած այծերու պէս: Մեր սպաները կը օւեսնեն, սակայն, իրարու հետ խօսքի կը թռնուին եւ չտեսնել կը ձեւացնեն: Անոնք որջա՞ն ներողամիտ ու բարեա-ցակամ են այսօր:

26 Օգոստոս

Ռամէլ: Կէսօր: Բանակում ընդարձակ ձեթաստանի մը մէջ: Անապո-բանքով կը ճաշենք ու կը քնանանք ծառերուն տակ:

Թնդանօթներու ուժգին թնդիւններէն կ'արթննանք: Զեթաստաններէն արձակուած ռազմաթիւ բռնաբեր կը պայթին օդին մէջ ու փախուստի կը մատնեն թշնամի օդանաւ մը, որ եկած էր սաւառնիլ մեր վերեւ: Անգլիսա-կան երեք օդանաւեր կը թռչին մօտակայ կայանէն, դայն հետապնդելու համար:

27 Օգոստոս

Իրիկուան դէմ կը մեկնինք Ռամէլէն ու կէս դիւրին կը հասնինք Էլ-Թիրիէի բլուրը: Վրան շնք տնկեր: Յայտնի է, որ մեր հանդիստը կարճ պի-տի տեւէ: Լեզէոնականները, տեղ-տեղ խմբուած, կը կատակեն ու կ'երգեն: Սիրերգ մը քաղցր յիշատակներ ու ծով կարօտներ կ'արթնցնէ մէջս...

28 Օգոստոս

Իմ գինուորներէս Աղամը կը խայթուի կարիճէ մը: Խեղճ տղան եղէ-գի պէս կը դողայ: Ձայն կը զրկեմ բժշկիկին:

Անճարակի մը ձեռքէն ձեռնառումը մը կ'իյնայ գետին ու կը պայթի, բարեբախտաբար առանց ոեւէ մէկուն ծանր վնաս պատճառելու:

Տասնեակ մը ուրիշ տասնեակի մը հետ վէճի կը բռնուի. կը յաջողինք կռիւի մը առաջին տունը ու հաշտեցնել պահոնք:

«Գէշ օր մըն էր, գէշ օր մը», — կը կրկնեն լեզէոնականներն իրարու, եւ քալենք դէպի մէնթիս:

Անգլիական օդապարիկներ կախուած են օդին մէջ, լեռներուն վերեւ, եւ հեաճայի թիւերով հաղորդակցութեան դրուած գետնի անթիւ հեռա-դրի կայաններուն հետ: Թշնամի դիրքերը հետազօտող դիտարաններ են ա-նոնք:

Կը դաւնք, թէ ռազմականային վրայ ենք արգէն:

29 Օգոստոս

Ֆարքարտու սարալանջի մը վրայ ենք: Յաջորդ բլրաշարքը առաջին գիծն է:

Քուտի մը սաւառնակներ կու գան թիկունքէն եւ կ'արշաւեն դէպի թշնամի դիրքերը՝ անշուշտ լուսնային համար այն թնդանօթները, որոնք անգլիական օդապարիկները կը ուժգնորոշեն:

Զորավար Ալէնպին կ'այցնէ Արեւելեան Լեզնոնը(*): Բարեւի կը կենանք շարքով: Ալէն կ'անցընէ բոլոր զոհարարակները, կը հասնի: Քերէ պիտի, թրէ պիտի կը կրկնէ յաճախ: Յետոյ կ'երթայ դէպի առաջին գիծը: Այս անգամ տարօրինակ փայլ մը ունէին իր աչքերը:

30 Օգոստոս

Այսօր պիտի անցնինք առաջին գիծ: Անհրաժեշտ պատրաստութիւնները կը տեսնենք: Անգլիական զինուորները թուրք զօրի մը կ'անցընեն մեր մօտէն:

Անոր հաղուտները պատճառած են, աչքերը ակնակապիճներուն խորն ինկած, այտուկները դուրս ցցուած՝ անճոռնի կերպով:

Ու այնպէ՛ս աղոտ է, այնպէ՛ս աղոտ...

Ան կը նմանի բորոտած, հիւանդկախ շնագայլի, աւելի ճիշդը՝ ժանիքները թափած ծեր իժի:

Ու ան հարագտու պատկերն է Թուրքին՝ մէկը մարդկային ընկերութեան արտոն ու ամօթն հղող ցեղին դաւակներէն, որոնք մեր աշխուկան ժողովուրդը Գողգոթայէ Գողգոթա կը քաշկուտեն, կ'անպատուեն, կ'ոչընչացնեն...

Բռունցքս բնագոյնի կը սեղմուի:

Ա՛հ, բոսո՛ւ Թուրքերը...

Բիշ յետոյ կը տեսնեն...

Նայմ օրը, իրիկուան ժամը 10-իմ

Պատնէի՛ն վրայ...

Կեցած ենք հիմա մեր դարուոր ոտիւն դէմ, Յեղին վրէժը մեր լանջիւն տակ եւ հրացանները պինդ սեղմած մեր ձեռքերուն մէջ:

Կեցած ենք հպարտ, անվեհեր կեցուածքով, այնպէ՛ս՝ ինչպէ՛ս վայել է վրէժխնդիր հայ ազամարդուն:

Հնդիկ զինուորները, որոնց տեղը բռնելու կու գանք, արագօրէն եւ դժուարակութեամբ կը քաշուին դէպի երկրորդ գիծ:

Անոնք ուրախ են, որ կը մեկնին, կը հեռանան վտանգէն՝ իսկ մենք ուրախ ենք որ կու գանք, կը մօտենանք վտանգին:

Զինուորական ծառայութիւնն է որ դանոնք բերած էր հոս՝ մինչդեռ մենք եկած ենք կամովին՝ արիւնի ահաւոր ծարաւով:

Մեզմէ ո՛վ էրաւունք ունի խորհելու մահուան մասին:

Մեզմէ ո՛վ կրնայ ըսել, թէ վրէժէն աւելի հզօր ուժ կայ մարդկային հոգիին մէջ:

Նայմ օրը, կէս ցիշերին

Թշնամի դիրքերէն, մանաւանդ թրէպիւշ կոշուղ յոխորտ բլուրէն, լուսահրթիւններ կ'արձակուին անգագար:

(*) Նախապէս Հայկական Լեզնոնը Արեւելեան Լեզնոն կը կոչուէր:

Մեր ձախ կողմը, քիչ մը հեռուն, դնողներն էր կը գործեն երկուս-
տեք: Աւելի հեռուն՝ Թնդանոթի որոտներ կու գան:

Քանի մը ձեռնառումներ կը պայթին մեր խրամատին մօտ: Թշնամին
մեր երկաթէ փշաթելերու ցանցերուն առջեւն է:

... Կրա՛կ...

Հեղձոնականները կը կրակեն ոգևորութեամբ: Շատերն առաջին ան-
գամն է որ կը ժողովակցին կռիւի: Պայթող ուժերու կարմիր լոյսին տակ
կը նշմարեմ անոնց ժպտուն ու խանդավառ դէմքերը: Սուէրիտի պատա-
նի կամաւոր մը երբեմն կը կրակէ եւ երբեմն ալ ուրախութենէն ծափ կը
զարնէ:

Ի՛նչ հաճելի է Թուրքին դէմ կրակելը...

Հարսնիքի՞ մէջ ենք հիմա, թէ պատնէշին վրայ:

31 Օգոստոս

Երկու սաւառնակներ, մէկը անդլիական եւ միւսը Թշնամի, զերբ
կը հալածեն, կը կռուին՝ երկու բաղէներու պէս:

Թշնամի սաւառնակը կրակ կ'առնէ յանկարծ ու բոցերու եւ ծուխերու
մէջ կը սկսի վար գալ: Անդլիականը կը հեռանայ՝ հպարտ ու յաղթական:

Ջրամանս լեցուն է գինիով: զայն կը բարձրացնեմ օդին մէջ, սկիւնի
մը պէս, եւ ուժով մը կը խմեմ ի պատիւ յաղթական սաւառնորդին:

Կէսօրին՝ անդլիական օդային տորմիդ մը կ'երթայ ճախրել դիմացի
լեռներուն վերեւ եւ կը ուժգնօրէն Պիտիէի բարձունքները, որ հաստատ-
ուած են, կ'ըսուի, աւաորիական հրետանիները:

Նոյն օրը, իրիկուամ Ժամը 11-ին

Դարձեալ Թշնամի հետախոյզ խումբեր մեր գիծերուն առջեւ: Դարձ-
եալ կատաղի հրացանաձգութիւն:

Անկարգելուոր հրթիռներ կը բարձրանան ամէն կողմէ. անոնց լոյսը
կ'ողողէ ամբողջ ուղղաճակատը:

Թնդանոթի ընդհատ որոտներ՝ աջ կողմի լեռներուն վրայ:

1, 2, 3, 4 Սեպտեմբեր

Յաճախակի հրացանաձգութիւն եւ ուժգնօրէն երկուստեք:

5 Սեպտեմբեր

Երեկոյին՝ ձեռնառումրի կռիւ մեր ձախ թեւին վրայ: Հրթիռներ՝
զանազան դոյներով, զանազան կէտերէ: Թրէպիւշը կը ուժգնօրէն Անդլիա-
ցիներուն կողմէ:

6, 7, 8 Սեպտեմբեր

Ոչի՛նչ, բացի սովորական ընդհատ հրացանաձգութիւններէ եւ թե-
թեւ ուժգնօրէններէ:

9 Սեպտեմբեր

Իրիկուան ժամը 10-ին՝ հետազօտութիւն մը կը կատարեմ մեր եւ
Թշնամի գիծերուն միջեւ, տասնամետր մը եւ վեց վինտորի ընկերակցու-
թեամբ:

Կը քայլենք լո՞րն, շունչերնիս քոնած, եւ միշտ ուշադրութիւն ընելով որ չկրնենք ռումբերու կապուած թիւերու վրայ: Այնքան մօտեցած ենք թշնամի խրամի մը, որ այնտեղէն եկող զուսպ, ցած խօսակցութեան մը ձայնը կը լսենք: Լիմերիկահայ կարճահասակ կամաւոր մը, Համարձուածը, կ'ուզէ ձեռնառումը մը նետել հոն: Կ'արդիւնէ խտրել՝ որովհետեւ մեր միւսիմն է միմիայն՝ ճանշնալ մեր եւ թշնամի երկաթաթելերու ցանցերուն միջեւ գտնուող հողամասը եւ թշնամի հետախոյզ խումբերուն անցքերը:

Կը վերադառնանք յաջող ու անվնաս:

Մեր գիրքերը կ'ենթարկուին թշնամի թնդանօթներու ուժգնութեան: Ռումբերը կ'իշխան մասնաւորաբար Ռաֆաթ կիսաւեր գիւղին վրայ, ուր գիրք բռնած է Լեզէոնի Բ. գումարտակը: Բարեբախտաբար մեր սպաստանները այնքան լաւ շինուած են, որ այդ ուժգնութեամբ ոչ մէկ զոհ չի կրնար խլել մեզմէ:

Անդլիացիները կը պատասխանեն իրենց վիթխարի թնդանօթներով, կը լռեցնեն թշնամի հրետանիները եւ մինչեւ լոյս անդադար կը ուժգնօճեն թրջական դիրքերը:

10 Սեպտեմբեր

Առտուն կանուխ՝ երկու գերիներ կը բռնուին մեր գիծերուն մէջ: Մէկը թրջական գինուոր մըն է, սիրիացի արար Ջիստոնեայ. միւսը շէյխ մը, որ թրջական բանակին մէջ իմամ է եղեր: Երկուքն ալ ինքնաբերաբար փախած եկած են մեր կողմը:

Շէյխը՝ երկարահասակ, ցանցաւ մօրուքով, նիւար մարդ մըն է, մօտաւորապէս քառասուն տարեկան: Ունի երկար համրիչ մը, հագած է սեւ վերարկու եւ զօտիին խրած մետաղէ ժանդոս կաշամար (տիլիտ) մը: Օգտակար տեղեկութիւններ կու տայ թշնամիի ուժին եւ դիրքերուն մասին. ու փոխարէնը կը տաւայ առատ կերակուր, զոր կը լափէ վայրենի ախորժակով, երջանիկ ժպիտ մը դէմքին: Եւ կը զարմանայ, թէ ինչո՞ւ ամբողջ թրջական բանակը մեր կողմը չ'անցնիր, երբ այսքան լաւ կերակուրներ ունենք:

11 Սեպտեմբեր

Փողբրիկ բախումի մը համար կը պատրաստուինք: Գիշերը՝ ռումբերով ու սուրններով պիտի յարձակինք թրջական մէկ յառաջացած դիրքին վրայ եւ պիտի փորձենք զայն գրաւել: Զաղմկելու համար՝ կտաւէ ոտնամաններ կը հագնինք: Կտաւի կտորներ կը հաղցնենք նսեւ մեր սուրններուն, որպէսզի անոնք չփայլին մութին մէջ: Յանդուզն ձեռնարկ մը, որ կրնայ յաջողիլ միմիայն յանկարծակիի բերելով թշնամին:

Մեր խումբը կը բաղկանայ տասնեկէն հոգիէ.՝ երկու սպայ, երկու ենթասպայ, երեք տասնապետ եւ տասներկու գինուոր: Տեղակալ Պիւսօն յռետես սարմաղրութիւններ ունի եւ կը կարծէ որ ոչ ոք պիտի ազատի մեզմէ:

Հրաժեշտի նամակներ կը գրեմ երեք բարեկամներու: Կը գրեմ նոյնպէս իմ ազուր Ժ.ին. անոր ուղղած նամակիս մէջ կը գնեմ հոգիիս բովանդակ յուզումը եւ կը խնդրեմ իրմէ, որ բնաւ չտխրի, եթէ մահուան լուրը առնէ: Ի հարկէ, մեր ձեռնարկի մասին ոչ մէկ ակնարկութիւն չեմ ընէր:

Կէս գիշերին, երբ մեր խումբն մէկ-մէկ դուրս գալով կը սկսինք երկաթաթելերու ցանցերն անցնիլ՝ բարձր հրամանատարութիւնը հեռաձայնով կ'արգիլէ մեր ձեռնարկը:

12 Սեպտեմբեր

Թշնամի ծանր հրետանին կը ուժակոծէ մեր դիրքերը: Բանի մը հոգիով նստած ենք խրամին ետեւ, ժայռի մը կողքին, անխոյժ ու անտարբեր, եւ պէտքը չենք զգար ապաստանները քաշուելու, որովհետեւ ուսմբերը կ'իյնան ցանցառօրէն, հոս ու հոն, առանց կեղրոնացումի:

Գումարտակին խոհարարը, որ մեր կողմը կու գար, կը փախչի, կ'երթայ պահուելու ձորամէջի փոքրիկ քարայրին խորը: Ի՞նչ վախկոտ մարդ է... Այդ պատճառաւ է տնկուշտ, որ խոհարար է եղած:

13 Սեպտեմբեր

Կէս դիւերէն մինչեւ ազամամուր՝ անդլիտկան հրետանիները ուժակոծեցին թրջական խրամները:

Ռմբակոծումի միջոցին, մօտակայ ձորին մէջէն — ուր դերձանական ուժեր ալ կան — ողբերկոյ նուազի ձայն բարձրացաւ:

Ինչո՞ւ այդ նուազը — հեղնա՞նք էր արդեօք, թէ վերաւորներուն հըռնդիւնները խեղդելու փորձ:

14 Սեպտեմբեր

Գիշեր: Պառկած, կծկուած ենք մեր երկաթաթելերու ցանցերուն առջեւ, խոտերուն մէջ, լուռ ու անլարժ, որոն վրայ նետուելու պատրաստուած վազրի դիրքով: Հետս ունիմ տառնապետ մը եւ եօթը զինուոր:

Պիտի փորձենք, ըստ մեզի տրուած հրահանգին, յանկարծակիի բերել թշնամի հետազօտիչները եւ մէկ-երկու դերի բռնել անոնցմէ: Ու անհամբերութեամբ կը սպասենք, որ անոնք գան, մօտենան մեզի:

Մտաներս պրկուած են վայրենի քնապղծով ու գիշատիչի ճանկեր, մազիւնք զարձած: Ըս հիմա կրնամ բռնել թուրք զինուորին կոկորդէն, սեղմել, սեղմել, մինչեւ որ եղունդներս խրուին խռչափողէն ներս: Կրնամ բզկտել զայն եւ ձեռքերս ներկել իր արիւնով, ո՛չ միայն առանց խղճի խայթի, այլ եւ հողիկան մեծ հաճոյքով: Ի՞նչ եմ ես. ի՞նչ ենք մենք այժմ — մա՞րդ թէ դա՞ւան:

Անիծեա՛լ Թուրքեր, մինչեւ ո՛ւր հասցուցիք մեզ...

15 Սեպտեմբեր

Գիշերուան առաքելութիւնս չյաջողացաւ: Վերադարձանք արշալույսէն առաջ՝ առանց կարենալ հանդիպելու թշնամի հետազօտիչներուն:

Ծանրութիւն մը կայ վրաս այսօր: Կ'երթամ պառկել ապաստան հիւզակի մը մէջ՝ պատուիրելէ յետոյ, որ ճաշի համար չարթնցնեն զիս:

Երեկոյին՝ Լեզէոնի Բ. վաշտը (2-րդ պաթայիան) եւ Սուրիացիներու հարիւրակը կու գան բռնել մեր դիրքերը: Մեր վաշտը (Ա. վաշտ) կը քաշուի դէպի երկրորդ գիծ՝ քանի մը օր հանգստանալու համար:

16 Սեպտեմբեր

Վատի էմիրի մէջ, վրաններ տնկած, կը հանգստանանք:

Մեր մօտ, ձորին խորը, անդլիական հրետանի մը կայ, որուն թընդամօթաձիգները՝ մահաթոռներու (շէզ յօնկ) վրայ երկարած՝ վէպ կը կարդան: Թշնամին կը ուժակոծէ դարձեալ: Ռումը մը կ'իյնայ հրետանիէն:

քիչ անդին: Թնդանոթածիղները, անտարբեր, կը շարունակեն իրենց ընթերցումը: Յանկարծ հեռաձայնի զանգակը կը հնչէ. հրաման մըն է անշուշտ: Թնդանոթածիղները ռաքի կ'ելլեն, քանի մը ոտով կ'արձակեն դէպի թշնամի դիրքերը, յետոյ Հանգարտօրէն կը վերադառնան իրենց ընթերցումին: Ես շատ լսած էի Անգլիացիներու պաշարիւնութեանը մասին, սակայն այսքանը մտքէս չէր անցներ:

17 Սեպտեմբեր

Ամերիկահայ ապայ Շիշմանեանը, ճաշի միջոցին, կը կռուի Փրանսացի սպայի մը հետ եւ շերտիով անոր գլուխը կը վիրաւորէ:

Այդ առթիւ վէճ կը ծալի մեր եւ մեր Փրանսացի աստիճանակիցներուն միջեւ:

Այսօր ամէն մարդ ջղադրգոտած վիճակ մը ունի:

Սէրժան Արտաշը կը պողայ, կ'աղմկէ դարձեալ:

18 Սեպտեմբեր

Յարձակողականի պատրաստութիւններ:

Իրիկուան դէմ մեր վաշտը կը քալէ դէպի արեւմուտք: Հրաժեշտ կու տանք հիւանդներուն, հիւանդապահներուն, ջրեպաններուն, վերջապէս բոլոր անոնց, որոնք ետ կը մնան:

— Մնա՞ք բարով, աղա՛ք:

— Յատուութի՛ւն, ցտեսութի՛ւն, եւ յաղթական վերադարձ...

Կ'անցնինք խորունկ ու դալարուն ձորի մը մէջէն, ուր շարուած են անպլիական խորր թնդանոթներ. անոնք ծածկուած են առաստաղ ցանցերով, որպէսզի չնշարտին թշնամի օդանաւերէն: Գրեթէ ամէն հրետանի անթիւ հեռադրի կայան մը ունի:

Երբ մուտք կ'իջնէ, մենք կը բարձրանանք բլուրներու կողերն ի վեր, կը հասնինք Ալճերիացիներու խրամները եւ դիրք կը բռնենք Թրէպիւշի դաշտին դիմաց: Կ'երեւի թէ թշնամին նշարեց մեր օրիւնքները, որովհետեւ յանկարծակի ու աստիկ ոմրակոծումի մը թիրախ կ'ընէ մեզ: Ռումբերը, հետզհետէ կը մօտենան մեզի:

Կը ստիպուինք մօտաւորապէս հարիւր քայլ նահանջել:

Մեր կողմէ ո՛չ մէկ պատասխան չի տրուիր այդ ոմրակոծումին:

19 Սեպտեմբեր

Առտուան ժամը չորս ու կէսին, մեր թիկունքի բլուրէն, կարծիք ու կազմոյտ հրթիռներ կը բարձրանան իրարու ետեւէ: Յարձակողականի ազդանշանն է: Սուրները կը մերկանան... Սուրները կ'անտառանա՞ն մթնշաղին մէջ:

Անպլիական եւ Փրանսական թնդանոթները կատաղի, ահաւոր կրակ կը բռնան: Ռմրակոծում մը, որ դարձուրելի որսառումի եւ աշխարհառասան երկընշարժի կը նմանի: Ամբողջ դժոխք մը կ'իյնայ, կը պայթի թշնամի դիրքերուն վրայ (նոր Սոդոմ-Գոմոր): Թրքական խրամներուն ու պատնէշներուն տեղ կրակէ եւ ծուխէ պատեր կը կանգնին: Կրակ կը թափի նաեւ հեռուն, Պիտիէի սարերու լանջերուն, որոնք խառնարաններու պատրանք կու տան այս պահուն:

Գնդացիներն ու հրացանները կը գործեն:

Թշնամին կը պատասխանէ՝ նոյնպէս ուսմբով ու զնգակով, եւ յամառորէն:

Լեզէոնի Բ. վաշտը, որ լոյսը բացուելէ առաջ՝ զգուշութեամբ ու լքահին յառաջացած էր մինչեւ Թշնամի երկաթաթելերու ցանցերը եւ մասնաւոր մկրատներով կտրած զանոնք, կ'անցնէ խանդավառ յարձակողականի: Անոր յանդուլն ու խիզախ խոյանքին առջեւ, Արարայի թրքական առաջին դիմին կեդրոնը կը խորտակուի:

Մեր հարիւրապետը (Քալիքէն Ռիպլեյ), ժայռի մը կողքին նստած, ամէն տեղ մեղի հետեւող հեռաձայնի գործիքներէն մէկն ականջին, կը ժպտի:

«Պաղեստինի Ֆրանսական ուժերուն ընդհանուր հրամանատարը կը շնորհատընէ Լեզէոնը», կ'ըսէ մեզի:

Փրանսական ծախ թեւը (Ալենքիսցիներու գունդը), Թրէպիւշ սարի արեւմտեան կողմէն, ալք-ալք կը յառաջանայ:

Բազմաթիւ վիրաւորներ դէպի ետ կը տարուին՝ պատգարակներով կամ գէնքի ընկերներու կոթնած: Մեռելները կը ձգուին իրենց զարնուած տեղը:

Թրէպիւշի առջեւի ձորը կը լեցուի թուրք զերիներով, որոնք՝ սարսափահար ու դիւիկոր՝ կը դողդոջան: Քանի մը հայ լեզէոնականներ, հրպարտ, ամենի նայուածքներով եւ օուիները հրացաններուն ծայրն անցուցած, զանոնք խումբ-խումբ կը տանին դէպի թիկունք:

Որքա՞ն կ'ուզէի որ Փիէռ Լօթին հոս ըլլար հիմա:

Անդիսական օդային տորմիլներ կ'անցնին մեր վերեւէն: Անոնք կ'երթան անշուշտ Թշնամիին նահանջի դիմերը կտրելու եւ անոր թիկունքի շարժումները հետազօտելու համար:

Կէսօրէ յետոյ սաստիկ տաք կ'ընէ: Այնպէ՛ս Ծարաւի ենք... Ու բոլորիս ջրամանները պարապ են: Տղաքը կը սկսին ջրայնտիլ ջուրի չգոյութենէն:

Թշնամին իր դնդապիբի եւ թնդանօթի կրակը կ'ուժեղացնէ: Կը կարծրւի, որ հակալարձակողական մը պիտի գործէ ան:

❖

Ուշ իրիկուն: Մուր:

Արարայի բլրալղթային վրայ:

Իմ քակտեմունքն ու հրացանաձուլութիւնները կը շարունակուին, սակայն նուազ ուժգնութեամբ:

Լեզէոնի Բ. վաշտը կը սեղմուի, կը խտնայ դէպի աջ: Մեր վաշտը կը բռնէ անոր եւ Ալենքիսցիներու գունդին միջեւ բացուած միջոցը:

Անապարանքով փոքրիկ խրամներ կը փորենք ու կը անդաւորուինք անոնց մէջ: Քիչ առաջ հինգերորդ զումարտակը կար այստեղ: Մեր քով պառկած են երկու նահատակուած լեզէոնականներու մարմիններ:

Ա. վաշտի հրամանատարը (հազարապետ Ժօլի) եւ մեր հարիւրապետը, տարճանակները ձեռքերին, լուռ ու զգոյշ քայլերով՝ մեր նոր բռնած դիմը ալքէ կ'անցընեն: Անոնք անհրաժեշտ կը նկատեն, որ յիսուն մեթը առաջ զոյգ մը պահակ դնեմ, նախապէս ճշգրիտ յետոյ Թշնամիին այնտեղ ներկայութիւնը կամ բացակայութիւնը:

Կը յառաջանամ միմակ, զազատադողի, սողալով: Մտածանշուած կէտին վրայ կը հանդիպիմ թուրքի մը առջեւ պառկած մարդկային մարմնի:

մը: Յանկարծակիի գալով շուարուծի մատնուած թուրք զինուոր մըն է արդեօք: Կը նետուի մըսն ու կը բռնեմ կոկորդէն: Պա՛ղ է՝ մեռել մը: Ուրիշ ո՛չ ոք, ուրիշ ոչի՛նչ:

Կը վերադառնամ ու զոյգ մը պահակ կը տանիմ հոն: Յետոյ կու գամ կը քնանամ:

❖

Կէս գիշերին՝ Համբարձումը կ'արթնցնէ զիս: «Ելի՛ր, կ'ըսէ ինձի, ջուր եւ կերակուր Էկուս: Թիկունքէն բրինձէ առատ փիլիա եւ խոշոր թի-թեղներով ջուր ղրկած են մեզի: Կ'ուտենք ու կը խմենք մեծ ախորժակով: Մեռելները կ'իսաբաց աչքերով կը նային, կարծես իրենց բաժինը կը խնդ-բեն: Իւրաքանչիւրին դէմքին վրայ թաշկինակ մը կը նետենք ու կը շարու-նակենք մեր ընթրիքը:

Թշնամիին թնդանօթի եւ գնդացիքի կրակը նոր թափ կը օտանայ: Սակայն, հրացանի ո՛չ մէկ ձայն:

Գեղին լոյսով խոշոր հրթիռ մը կը բարձրանայ թրքական Էրկրորդ զօճէն: Ապա լուսթի՛ւն ամբողջ ոսպմանակատին վրայ: Նահանջի նշա՞նն էր արդեօք այդ դեղին հրթիռը:

Հաւախօտի պահերուն՝ Արարայի առջեւի ձորը կը լեցուի կիններու եւ երախներու ճիչերով: Գիւղին արար քնակի՛նները, մեծով-պղտիկով, կու գան յանձնուիլ մեր պաշտպանութեան: Անոնք կը յայանեն, որ թրքական ուժերը դէպի հիւսիս կը փախչին՝ արադօրէն եւ խուճապահար:

Մեր հարիւրապետը կու գայ ըսել մեզի, թէ առտուն կանուխ պիտի հետապնդենք փախչող թշնամին:

20 Սեպտեմբեր

Այսօր առաջ անցնելու կարգը Ա. վաշտինն է: Մեր զումարտակը (3-րդ զումարտակը) պիտի քայլ ճակատէն: Իմ կէս-խնեհակ յառաջապահ նշանակուած է:

Յառաջխաղացումի հրամանը կը արուի արշալոյսին:

Երբ Արարայի առջեւի ձորէն կ'անցնենք՝ կը հանդիպինք Սպայակոյ-տի սպաներէն ենթաւեղակալ Փօթուզալեանին, որ թշնամիին կողմէ լըժ-ուած ռազմամթերքի կոյտերը կը զիտէ: «Ուղղակի յառաջացէք, կը պատ-ուիրէ ան. գիւղէն անցնելու պէտք չունիք, որովհետեւ մենք որոշ կերպով գիտենք, թէ թշնամի չկայ հոն»:

Կը բարձրանանք սարալանջերն ի վեր՝ դէպի Պիտիէ: Մեր ձախ կող-մէն հնդկական զօրասիւններ կը քայլեն:

Անդիլիական օդանաւ մը կը սաւառնի մեր վերեւ, կը ցածնայ ու վը-տանդի նշան կը հնչցնէ: Դիւ հեռուէն, ձորակի մը մէջէն, քանի մը թուրք զինուորներ ու գիւղացիներ կը փախչին: Կրակ կը բանանք զինուորներուն վրայ. մէկը կը զարնուի, միւսները կը յաջողին անհետանալ:

Սարսափահար այծեամ մը կ'անցնի մեր մօտէն՝ խելայեղ վաղքով: Պե՛ր կենդանի. ան չի գիտեր, թէ մարդիկ ղիբար որսալով զբաղած են հիմա եւ առիթ չունին անասուններուն ուշադրութիւն դարձնելու:

Պիտիլի ձիթաստանը կը նմանի մարած հրաբուխի մը խառնարանին: Թումբերը խորունկ փոսեր փորած են հոն եւ գետինը տակն ու վրայ բրած: Ձիթենիներուն ~ խաղաղութեան այդ դժբա՛խտ խորհրդանշաններուն ~ ճիւ-

ղերը կարողանալ, խղճայիւթը կտխուած են բուններն ի վար: Ծառերէն ք-
մանք բոլորովին այրած ու արմատախիլ եղած են: Բուժք մը մտած է փոշ-
րիկ քարայրի մը մէջ, խորտակած հոն զետեղուած աւատրիական Թնդանո-
թը եւ Թնդանոթածիգները կտոր-կտոր ըրած:

Պիտիէն կը պաշարենք ողէն ու ձախէն: Գիւղացիները՝ երախաները
գրկած՝ կը փախչին ճշալով:

«Մի՛ վախնաք, կը պոռանք իրենց, մի՛ վախնաք՝ քանի որ Թուրք
չէք. մենք Արաբներուն դէմ ոչինչ ունինք»:

Մեր արարերէն խօսքերէն սիրտ կ'առնեն, կ'ուրախանան, կը մօտե-
նան մեզի: Տեսնելով որ բարեացակամ վերաբերում ցոյց կու տանք իրենց
հանդէպ՝ կ'ինքը կը բարձրանան տանիքներուն վրայ եւ կը կանչեն չըջակայ
քարայրներուն խորքերը պահուցողներուն. «Լո՛ւ, լո՛ւ, լո՛ւ, լո՛ւ»...

Եւ գիւղին զարհուրանքը կը վերածուի տօնական հրճուանքի:

Անգլիական ուժերը գիւղ կը հասնին ձեզմէ մէկ ժամ յետոյ: Անոնց
եւ մեր միջեւ Թարգմանի գերը կը կատարէ տասնապետ Թովմաս Արքահամ-
եանը:

Երկու լեզունականներ երկտող մը կը բերեն մեր հարկւրապետէն,
որ կը հրահանդէ Թողուլ Պիտիէն եւ միանալ զուսարտակին: Հրաժեշտ կու
տանք Անգլիացիներուն եւ կ'երթանք դտնել զուսարտակը, գիւղին արեւել-
եան ձորին մէջ, ուր ամբողջ Ա. վաշտը հաւաքուած կը հանդատանայ:

Կէսօրէ յետոյ կը վերադառնանք դէպի մեր նախկին դիրքերը՝ խան-
դավատօրէն եւ յաղթանակի երգերով:

Ժամը Ե-ին կը հասնինք Խաֆթթ, որուն մօտ, Թիւ 28 դիրքին
վրայ, Աջակողմեան Ենթա-Հասուածի ըսլոր ուժերէն պատուիրակութիւն-
ներ եւ բազմաթիւ լեզունականներ համախմբուած՝ Լեզունի նահատակնե-
րուն Թազուժը կը կատարեն: Հոն կը վազենք մենք ալ:

Նահատակներուն արիւնտա մարմինները կարգով շարուած են գերեզ-
մանափոխի եղբրքը: Անոնց գրպաններէն հանուած նամակներ եւ թուղթի
կտորներ՝ մեռած թիթեռներու պէս՝ ցրուած են ասղիւն-անդին:

Լեզունի հրամանատար Գնդապետ Թովման զամբանական կը խօսի:
Անոր հետեւեալ խօսքերը հրեղէն տառերով կ'արձանագրուին յիշողութեան
մէջ:

«...«Երբե՛ք մեր ցեղին յամառութիւնը — որ վերապրեցուցած է ձեզ
գարաւոր փորձութիւններու մէջէն — աւելի վեհ գործածութիւն մը ունե-
ցած չէր»:

«Այս հողին վրայ, ուր գեռ երէկ ամենափոքրիկ ժեպը մահ կը հը-
րաւորէր, մենք հպարտ սփոփանքն ունինք Թաղելու 21 հերոս Հայեր, ա-
մէնքն ալ ինկած առաջին շարքին վրայ, երեսնին թշնամիին, օրինակ հան-
գիստնալով»:

«Ամէնքն ալ արժանի են պատերազմական խաչին, ամէնքն ալ պաշտ-
պանները, սուրբերն են այլեւս Արեւելեան Լեզունին»:

«Քնացէ՛ք մեր փառքին մէջ, դուք ճամբան բացիք Արդարութեան եւ
Իրաւունքին, որոնք պարերէ ի վեր վտարուած էին այս շրջաններէն: Պիտի
գիտնանք ձեզի արժանի ըլլալ, որպէսզի այս հասուցումը կատարեալ եւ
տեւական ըլլայ»:

«Անիկա կ'երգնու՛մ մեր դամբանին վրայ»...

Դամբանական մը կը կարդայ նաեւ Բ. վաշտի առժամեայ հրամանատար Գաբրիէն Ազանը, որ՝ ի միջի այլոց՝ կ'ըսէ.

«Ձեր քաջութիւնը խորհրդանշանն է ձեր ցեղին քաջութեան. ձեր երէկուան ընթացքը վերջնականապէս կ'ապացուցանէ հայ ցեղին արիասէր տառիւնը»:

«Բախտը խուսափեցաւ. ձեզմէ եւ դուք չունեցաք յաղթանակին ուրախութիւնը. բայց անսահման յաջողութիւնը Դաշնակից զինուորական ուժերուն, որոնք նապարէթ հասած են, լայնօրէն լուծեց ձեր վրէժը. եւ այս յաղթանակը մեզ կը մօտեցնէ Հայաստանի վերականգնումին»:

Բոլորս բարեւի կը կենանք. նահատակները դերեզման կ'իջեցունին, մինչ զինուոր-վարդապետը կ'երգէ.

«Դա՛ւրձ անձն իմ ի հանդիստ քո»...

Ու հողը կը նետուի՝, կը ծածկէ մեր գէնքի նահատակ ընկերները: Բարեւ մըն ալ կու տանք: Ապա խմբովին կը քաշուինք դէպի մօտա-հայ սարահարթը՝ «Մեր Հայրենիք»ը երգելով:

Հազարաւոր յաղթական Հայորդիներու կողմէ երգուող մեր ազգային այդ հոգեցունց երգը հետզհետէ կը բարձրանայ, ձայնի ուժգին պոռթկումի կը վերածուի: Երկրորդ տունին՝ ան այլեւս երգ չէ՝ այլ ամենէ փոթորիկ, որ կը հայթի, կը դռու՛յ, կ'որոտո՛յ...

Մեր հայրենիք՝ շղթաներով
Այսօր տարի կ'աղկապուած՝
Իւր քաջ որդւոց սուրբ արիւնով
Պիտի լինի ազատուած:

Եւ ազատադրուած Պաղեստինի սարերն ու ձորերը կ'արձագանգեն...
...«Պիտի լինի ազատուած»:

Ա. Լ.

(Շար.)

Կ Ո Յ Ի Ն

Կայր եմ, կռ՛յր, բայց կը գգամ որ դուն կաս,
Բարձունքի՛դ ալ գիտեմ ես նամբան,
Սակայն ե՛րբ պիտի դուն ինձի տաս
Երազիդ չափ անուշ քու մերկան:

Կայր եմ, կռ՛յր, քարտէսիմ ես սաչեւ,
Ուր կ'այրի՛ տառ առ տառ, ՀԱՐՄԵՆԻԱՅ,
Ու երկու կարօտներ քախծուք-ի՛
Բոցերուն մէջ անոր կը... մտն:

Կայր եմ, կռ՛յր, լսկ խաւար՝ աշերտաւ,
Անուհիդ խուտափուկ, այլ գգուող
Հեքիաթէն զատ մաշող ոչ մէկ յոյս,
Կարօտդ քու բացի՛ ոչ մէկ դող:

Կը քաւէ՛ որքան ցուց կտրեցի
Հաւատիդ կազմիէն հաստաբուն,
Բայց ինչո՞ւ իմ նամբաւ կ'երկարի,
Երբ քեզմով կը քայլեմ օրն ի քուն...

Շատ է այս տառապանքն, Աստուած իմ,
Հշմարիտ կտրերուն երանի,
Բաց աչքով հասակիդ որ նայիմ՝
Կը դառնամ վշտաբեկ... ուռնի:

ԱՇՈՏ ՆՈՒՐԵԱՆ

ԻՐԻԿՈՒՆ

Մափոր մըն է իրիկունն հրազագեղ, քանկացին,
Տարաշխարհիկ ծագիկներ կը զարդարեն լուսատարը
Գոյներու մէջ պսպղում իր անթափանց աղակին՝
Զոր ճանդակեր է գոցցես պարիկի ձեռք մը ճարտար:

Անոր մէջէն կ'ընծիւզի կապոյտ հիրիկն ստուերին
Դեպի լուսնակը ժպտում զանակներով արծաթեայ,
Անոր վըրայ լնատարփ նուաճութարներ կը փակուին,
Եւ ծիրանի ոսկիով լուսաքեւ պարս մը կ'իյնայ:

Դեռ ծովածուփ շափուզան յայնաղակին կաթնեղէն
Կ'այնծփէ մարգարիտ ինչպէս խեփար մը ծաւի-
Մափորն համակ ծածկուած վերջալոյսին վարդերէն
Թիթեռնիկի քեւերով ցայգաշողում կը լեցուի:

Եւ գոյներու, բոյրերու, հծծիւններու տրտօրօր
Մըտի մը պէս դադողոցում՝ խորումկ սափարն իրիկումն
Բանաստեղծին եղունջն մէջ հրազային, հեռաւոր,
Կը փշրրի գաղտնօրէն կախարդանքով անստիման...

ԱՄԱՌ

Կիզիչ ամառ, աղբառներու եղանակ,
Երբ տանիքէն խուրձեր կ'իյնան, եւ շունի
Լուսամուտներ խրճիթին պատը ճերմակ՝
Բայն մոզէսի եւ մահու բայն քաջունի:

Առատութիւն պտուղներու խնկաւէտ.
Այգիներէն կու գան հնչում ծիծաղներ.
Ազդիկ մ'անա վտակին մօտ՝ կուծին հետ՝
Որուն՝ արեւն անգորրիկ ծոցն է ինկեր:

Եթէ ըլլար կեանք մը զուարթ եւ անգորր,
Այս խրճիթէն կը շինէի տուն մը մօր
Եւ պատուհան մ'իւր տատրակի բայնին տակ.

ԱՄԱՌ ԵՎ ԵՐԱՆՔ

Իմ սէրս ալ հոն կը պահէի գաղտնաբար.
Խումկ ու մեղրի ընծայաքեր քաղցր ամառ,
Բանաստեղծի եւ աղբառի եղանակ...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԱՆՔ

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԱՅԵԼԵԱՆ

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

(ԾՆՆԴԵԱՆ 120-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ)

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԵԹԷ ՈՂՋ ԸԼԼԱՐ

Բարեկամներու մէջ, երբ խօսք կ'ըլլար Յակոբ Պարոնեանի ծննդեան 120-ամեակի մասին, մէկը հետեւեալ տարօրինակ հարցումը արձակեց.

— Եթէ Պարոնեան ողջ ըլլար, պիտի պատկանէր ո՞ր հայ կուսակցութեան:

Հարցը հետաքրքրութիւն ոտեղծեց, եւ, ի վերջոյ, ինձմէ խնդրեցին որ այդ մասին դիմեմ կարելի միջոցներու, յանուն լուսաբանութեան մը:

Կը ներկայացնեմ պրպտումներու արդիւնքը, որ իր դատարկութեան մէջ, ունի լիցուն մասեր ալ:

Տ՛

Ռամկավարի մը հարցուցի.

— Եթէ Պարոնեան ողջ ըլլար, ձեր կարծիքով ո՞ր հայ կուսակցութեան կը պատկանէր:

Ահա իր պատասխանը ու մեր զրոյսը.

— Բնականաբար մե՛ր, Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան: Երգիծաբաններու կուսակցութիւնն է մերը:

— Կամաւո՞ր թէ ակամայ երգիծաբաններու...:

— Ամէն տեսակի: Խօսիմ փաստերով:— Արփիարեան, Թէքէեան եւայլն: Մանաւանդ Օտեանը, որ նախապէս Ռամկավար էր:

— Բնականաբար մե՛ր, Ռամկավար բեցաւ:

— Այո՛, ապա յիշ, հրաժարելէն ետքը,

որեւէ արժէքաւոր դործ արտադրելէ դադրեցաւ: Ռամկավարութեան մէջ է որ արժէք մը կը փայլի:

— Նոյնիսկ անարժէք մը արժէք կը ստանայ:

— Ժիշդ է: Բայց կեցէ՛ք, ի՞նչ ըսիք ու ես ի՞նչ պատասխանեցի...:

— Իրարանցումի պատճառ չկայ: Ռամկավար կուսակցութեան մէկ հրաշալի յատկութիւնը ներդրեցիքը: Ուրիշ հրաշալի յատկութիւն մըն ալ ունի ձեր կուսակցութիւնը. կրնայ արժէքաւոր մէկը վերածել անարժէքի:

— Նիւթը չճիւղաւորենք, ու գանջ ձեր առաջին հարցումին: Պարոնեան, իր գործերէն դատելով զինքը, խելքը դըլուխը անվիճելի կերպով արդար մէկը եղած է: Այսինքն շնորհքով մարդ մը: Եւ մեր կուսակցութիւնը շնորհքով մարդոց աւելն է: Պարոնեան անպատճառ մըտած կ'ըլլար Վարդանանց Ասպետներուն մէջ:

— Եթէ անշուշտ ձեռնարկը գիտէր: Դուք ախռաւորուն ունի՞ք:

— Մեր ասպետները օդանաւով կ'երթեւեկեն:

— Ժիշդ է որ Ռամկավարները Հայոց բանակին օդուժը կը կազմեն: Ասպետներ են օդի: Կռուի ատեն, հողու վրայ անոնցմէ զինուոր մը տեսնուած չէ:

— Մեր զօրապետները կամ Բեղաճեւորու վրայ են, կամ օդատեսներու մէջ: Պարոնեան անպատճառ մաս պիտի կազմէր

մեր անհա՛ն ու անմա՛հ գունդին:

— Եւ կամ թերեւս ըլլար մեր օղա-
մարտերուն պատերազմական թղթակի-
ցը:

Ճ

Երբ Համայնավարի մը նոյն հար-
ցումը ուղղեցի, անվարան պատասխա-
նեց.

— Երբ մէկը համոզումով ու հաւատ-
քով արդէն իսկ կը պատկանի կուսակ-
ցութեան մը, ինչպէս մեր պանծալի բն-
կեր Յակոբ Պարոնեանը, ա՛յլ այդ հար-
ցումին պէտք չկայ: Պարոնեան ձեռաւ
Համայնավար, ապրեցաւ ու գործեց իր-
րեւ Համայնավար ու մեռաւ հերոսի մը
պէս համայնավար:

— Բայց Պարոնեանի ապրած շրջա-
նին, Համայնավարութիւն չկար:

— Գիտեմ. բայց այդ ոչ մէկ կարեւ-
որութիւն ունի: Վարդան Մամիկոնեա-
նի շրջանին ալ Դաշնակցութիւն չկար.
բայց Վարդանի վտանգաւոր քայլը՝ շա-
տեր կը համարեն Դաշնակցութիւն: Բազ-
րատունիներն ալ Համայնավար էին, իր-
րեւ խաղաղասէր ու շինարար:

— Հապա Վասակ Մինչին...

— Կարծեմ Ռամկավար էր, բայց
Բազրատունիներուն շնորհիւ կարգի մը-
տաւ:

— Ուրեմն Պարոնեանի Համայնավար
ըլլալուն ժոտա՛հ ես:

— Կասկածէ նոյնիսկ Խրուշչեւի Հա-
մայնավար ըլլալուն, բայց ոչ Պարոնեա-
նի վրայ: Փա՛ստ կ'ուզեմ. կրկին եւ ու-
շի ուշով կարդա՛ իր գործերը: Ուրիշ
փաստ մըն ալ. Հայաստան այցելած օ-
րերուն, Երեւանի մէջ ո՛ր որ գացի, դի-
մացս ելաւ Պարոնեանը. տեղ մը Պող-
տասար Աղբօր ներկայացումը, տեղ մը
իւր դիւանը, տեղ մը իւր դիրքերը, տեղ
մը իւր մասին գրութիւններ, տեղ մը իւր
արձանը: Մեր գրողէտներէն մէկն ալ
գրադած է Պարոնեանի Համայնավարա-
կան ընդհատակեայ գործունէութեան մե-
նադրութիւնով: Պարոնեանը գրաւած է
ճրեւանը, իսկ Երեւանցիներն ալ զրկած
են Պարոնեանը: Խ. Միսիսեան մէջ ապ-
րով 115 երջանիկ ժողովուրդներուն լե-

զուններուն կը թարգմանեն Պարոնեանը,
որպէ՛զդի անոնք ալ, Հայոց պէս, իրենց
ծիծաղները աւելցնեն:

— Արդեօք Խրուշչեւն ալ կարդացա՞ծ
է Պարոնեանի գործերը:

— Անկասկած, քանի որ ինքն ալ սը-
րամիտ, առակախօս ու պատրաստաբան
է:

— Ճիշդ է որ կատակերգու եւ կատա-
կերգակ է միաժամանակ. բայց ցաւալի
բան մը կայ...

— Ո՞ր մէկն է...

— Կը դառնուին կօշկակարներ, որոնք
իրենց կօշիկէն վեր կ'ելլեն. այս այն-
քան ցաւալի չէ, որքան ցաւալի է, երբ
կատակերգակ մը, օտար ժողովականնե-
րու առջեւ, կ'իջնէ մինչեւ կօշիկը:

— Մե՛ղք որ չես ըմբռնած՝ Խրուշչե-
ւի խորհրդանշական այդ արարքին ի-
մաստը: Ան մինչեւ կօշիկը իջաւ, կօշիկը
բարձրացնելու, մուրճի վերածելու հա-
մար: Եթէ Պարոնեան ողջ ըլլար, իսկոյն
կը կռահէր, ու խոնարհաբար եւ խան-
դավաւորէն կը ծափահարէր:

— Կ'երեւի թէ Պարոնեան՝ հայ Հա-
մայնավարութեան հիմնադիրն է:

— Ո՛չ. տեղէ շատ առաջ, հայ Հա-
մայնավարներ եղած են. ինչպէս Ար-
զնկցին, Սայաթ Նովոսն, Աշուղ Ջիւա-
նին, Նաղաշը, Բուշակը, Թրեկը, Երեւա-
կացին ու Նարեկացին, ինչպէ՛ս նաեւ
Գողթան Երզնկները:

Ճ

Երբ երէց Դաշնակցականի մը նոյն
հարցումը ուղղեցի, բարեկամական բար-
կութեամբ պատասխանեց.

— Դեղի համար անվայել հարցում է
այդ: Եակոբ Պարոնեանը տաղանդաւոր
գրագէտ էր, արեւմտահայ էր: Այնպէ՛ս
էր թէ չէ...

— Անշուշտ այնպէս էր:

— Քանի որ այնպէս էր, ե՞րբ տես-
նուած է որ գրող մը արեւմտահայ ըլ-
լայ, տաղանդաւոր ըլլայ ու Դաշնակցու-
թեան հետ չըլլայ: Այս այնպէս է. ընդ-

Հանուր ճշմարտութիւն է: Հաղիւ քանի մը մոլորածներ կը կազմեն բացառութիւն մը: Գալով Պարոնեանին, ան իր խառնուածքով կը պոռայ Դաշնակցական ըլլալը, ամէն մէկ տողի մէջ:

— Վստա՞հ ես որ ախտաճանաչումդ ճիշդ է:

— Վա՛յ... Երբե՞ն ի վեր Դաշնակցական ըլլալը ախտ եղաւ, որ մէկու մը զաշնակցականութիւնը հաստատելը դառնայ ախտաճանաչում:

— Խնդիրը միայն Դաշնակցականներուն չի վերաբերիր: Մէկու մը կուսակցական ըլլալը եւ ո՛ր կուսակցութեան պատկանի՞ր հասկնալը ախտաճանաչում մըն է: Սանկ մտաւոր ախտաճանաչում մը:

— Այդ ախտաճանաչում չէ: Միթէ մէկու մը արողը ըլլալը հասկնալով՝ ախտաճանաչում կատարած կ'ըլլանք:

— Ուրեմն պիտի ըսենք.— Յակոբ Պարոնեան քաջարող միտք մը ունենալով Դաշնակցական էր:

— Ո՛ւ. արողը միտքը բաւական չէ: Պէտք է առողջ ըլլալ հոգիով ալ: Տակաւին քաջ, Համարձակախօս, պայքարող, տաքի պաղի դիմացող, զոհաբերող:

— Ընդհանրապէս զրազէտի մը պէս:

— Ո՛ւ. հայ զրազէտը պէտք է ըլլայ Դաշնակցականի մը պէս: Եւ Պարոնեան այդպէս էր:

Ու առաւ քալեց:

Երբ մինակ մնացի, մտածեցի.

— Երբեք երանելի Պարոնեան, որքան հալածուած էիր ողջութեանդ, այնքան սիրուած ես յետ մահու: Ամէն մէկ հայ կուսակցութիւն՝ քեզ ի՛րը կը համարէ: Դուն նման ես այն մարդոց, որոնց բախտը իրենց գերեզմանին հետ կը բացուի:

Տ

Ատեն մը ետքը, երբ նոյն Ռաժկաւարին հանդիպեցայ, ըսի.

— Գիտե՞ք, կը պնդէիք թէ Պարոնեան Ռաժկաւար կ'ըլլար, ողջ ըլլալու պարագային:

— Այո՛, ի՞նչ կայ որ...

— Ձեր ենթադրութիւնը սխալ է:

— Ի՞նչպէ՞ս հասկցաք...

— Կը ճանչնա՞ք վարպետ ողեհարց Ռոմփրիոս Գրիստոստուրը...

— Լսած եմ իր մասին: Ի՞նչ կայ որ...

— Գրիստոստուրը կանչեց Պարոնեանի հոգին ու հարցուց: Ահա Պարոնեանի պատասխանը.— Աստուած մի՛ տրտնջ որ Ռաժկաւար ըլլայի: Ես ո՛չ ջոջ եմ, ոչ ալ պոչ: Ո՛չ Սքիսողոմ Աղա, ո՛չ Աղաթոն Պէյ, ոչ ալ Յակոբոս Փաշա:

— Ստոյք Պարոնեանին հոգին խօսքերը ըլլալէ աւելի, պարոն Ռոմփրիոս Գրիստոստուրին մտածումներն են:

— Ձէ՞ք կարծեք որ ձեր ենթադրութիւնն ալ՝ ձեր փափաքն էր:

— Դէբիլիթեթոյ, Պարոնեանի մը Ռաժկաւար ըլլալը, մեզի համար շատ կարեւոր անհրաժեշտութիւն մը չէ:

— Ընդհ. էք. ձեզի Պարոնեան պէտք չէ. ձեզի պէտք եղածը ունիք արդէն:

— Ի՞նչ է ձեզի պէտք եղածը, ձեր ունեցածը...

— Բարեգործականը, որ ձեր կուսակցութեան մեկնեան է: Ողջ ըլլայ Բարեգործականը, հակառակ երկու կտոր եղած ըլլալուն:

Տ

Երբ նոյն Համայնավարին յայտնեցի ողեհարց Ռոմփրիոս Գրիստոստուրին հարցուցած ըլլալը Պարոնեանին՝ թէ ողջ ըլլալու պարագային Համայնավար պիտի ըլլա՞ր, Պարոնեանին հոգին տուած է հետեւեալ ժխտական պատասխանը...

Համայնավարը ընդմիջեց, բացազան չելով.

— Պրծա՛ւ: Ա՛լ շարունակելու պէտք չկայ: Ըսիր ճշգրիտ, անանկ չէ՞... Հոգի՞... Հոգ ըսէիր աւելի լաւ կ'ընէիր... Հոգը չի խօսիր, բայց գոնէ գոյութիւն ունի: Հոգը փշել գիտէ: Հոգին փշել անգամ չի գիտեր, քանի որ գոյութիւն չունի: Յետադիմականներն են որոնք գուր տեղը կը փշեն անգոյ բառի մը վրայ: Հոգին հեթաթ է: Քաղաքացի, մինչդեռ մենք յառաջդիմականներն կ'ապրենք զսանձմէկերորդ դարուն մէջ, գուք հա-

Հանձնած էք ետ, դէպի միջնադար: Մենք խուսնին ու Հրատին Հասնիլը կը հետապնդենք, մինչդեռ դուք կը հոլովէք հոպի: Մենք հեքիաթները հողմացրին ըրած ենք:

— Ընկեր բարեկամ, թող չտուիր որ խօսքս վերջացնեմ:

— Սկսա՛ր ու վերջացուցի՛ր ալ, քանի որ ըսիր «հոպի»: Յետադիմականներուդ ստատիստիկան ատաղին ինչպէս է հոգին, բայց ա՛լ կ'ըսող չկայ:

Ու գնաց:

Ետեւէն ձայնեցի.

— Նախ գնա՛ր դուրս հոգիդ, ու ապա, ներկայացիր հոգեբոյժի մը:

❖

Երբ նոյն Դաշնակցականին Հանդիպեցայ, հաղորդեցի Ռոսփրիոս Քրիստոստուրիին ոգեհարցութեան արդիւնքը, ախրսին ողջութեան պարագային Պարոնեանին Դաշնակցական ըլլալը:

Հրջագէտ ունկնդրեց ու նոյնքան լըրջադէմ պատասխանեց.

— Ձեմ զարմանա՛ր, որովհետեւ շատ դժուար բան է Դաշնակցական ըլլալը: Խուճը ծանր է ու ամէն մարդ չի դիմաւոր: Դաշնակցականը իր կուսակցութեան գերին պէտք է ըլլայ, յանուն ազգին ազատութեան: Մարդ մերինին պէս յեղափոխական կուսակցութեան անդամ ըլլալու համար, պէտք է ստորուկի պէս դործադրէ հրեղէն հրահանգները: Մեր պարտաճանաչ, կարգապահ, զոհաբերուող ընկերներուն շնորհիւ է որ կուսակցութիւնը կանգուն է ու կը տեւէ: Փա՛ռք մեր տիպար ընկերներուն:

— Ձեր ընկերներէն ոմանք ալ, ամէն օր, իրենց հաշտին պէտք է աղաղակեն: Փա՛ռք Դաշնակցութեան:

— Թո՛ղ աղաղակեն: Ձմռանամ, ասկայն, աւելցնել որ եթէ Պարոնեանը Դաշնակցական պիտի չըլլար, բայց հարիւրին հարիւր վստահ եմ որ պիտի ըլլար Դաշնակցութեան համակիր: Ան անոնցմէ է, որոնք թէեւ տեսարակ չունին իրենց դրպաններուն մէջ, բայց տեսարակ ունին իրենց հոգիներուն խորը: Եթէ Քրիստոստուրը երկնքի բոլոր հոգիները վար կ'անչէ ու հակառակը վկայել տայ, չեմ հաւատար:

— Ուրեմն իրենց դրպաններուն մէջ անգամատեսար ունեցող ընկերներու բարեւ ըրէ՛, եւ աւելցուր որ իրենց հոգիներուն մէջ տեսարակ ունեցողներ ալ կը դառնան, եւսայն:

❖

Դժբախտաբար, մեր կողմերը Հընչակեաններ չկան, որպէսզի անոնցմէ մէկուն ալ գլուխը ցաւցնէի այս խնդրով:

❖

Երբ քննութիւններուն արդիւնքը հաղորդեցի բարեկամներուս, անոնք, երդւեալ դատաւորներու պէս առանձնացան, ու դռնփակ եւ երկարատեւ նիստ մը դուժարեցին:

Ապա, եկան ու պատկառազողու կերպով յայտարարեցին.

— Երգիծաբաններու կուսակցութիւնը Անիշխանականութիւնն է: Այս մէկը անվիճելի է: Եւ Պարոնեան իբրեւ ամբողջական ու առաջնակարգ երգիծաբան՝ պիտի ըլլար Անիշխանական, եթէ ողջ ըլլար: Բայց որովհետեւ Հայ էր, եւ անիշխան Հայութեան մէջ Անիշխանական կուսակցութիւն չգտնուելուն համար, պիտի ըլլար համակիր Դաշնակցութեան:

Այս վճիռը անվերաքննելի է:

ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԵՒ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ ԿԸ ԶՐՈՒՑԵՆ ԱՆԴԵՆԱԿԱՆՈՒՄ

Օտեան. — Ողջո՛յն, Յակոբ Եղբայր, ինչո՞ւ ախուր ես...

Պարոնեան. — Դո՛ւն ես, Երուանդիկը: Գաղիացիք կ'ըսեն. — մեծ մտքերը իրարու կը հանդիպին:

Օտեան. — Բայց դիտ ինչո՞ւ միշտ կ'անուանես «Երուանդիկ»: Տարբո՞ւք ես քենէ մեծ եմ: Դուն ապրած ես 49 տարի, մինչդեռ ես հոգիս աւանդած եմ 57 տարեկանիս:

Պարոնեան.— ձիւղ է ըսածդ։ Բայց կը մոռնաս որ ես աշխարհ եկած էի 1842-ին։ Մինչդեռ դուն ծնած ես 1869-ին։ Ուրեմն ես քննէ առաջ ծնած ըլլալով՝ քննէ մեծ եմ տարիքով։ Մի՛ մոռնար որ ես հայուսպահ եղած եմ։ Եթէ ես ապրէի, հիմա 122 տարեկան եղած պիտի ըլլայի։ Մինչդեռ դուն եթէ ապրէիր, հիմա 95 տարեկան եղած պիտի ըլլայիր։ Ուրեմն 27 տարի մեծ եմ քննէ։ Ահա թէ ինչո՞ւ «Երուանդիկ» կ'ըսեմ քեզի։ Քեզ սիրելու համար ալ «Երուանդիկ» կ'ըսեմ։ Այո՛, 27 տարեկան տարբերութիւն կայ մեր մէջ։ Դուն կըբնայիր իմ զաւակս ըլլալ։

Օտնան.— Այդ հայիւր հրեշտակներուն հարցնելու է։ Սա ալ դիտարկու է որ երկրային հաշիւները՝ երկնքին չեն յարմարիր։ Դուն ան ըսէ թէ ինչո՞ւ տրտաւր ես...

Պարոնեան.— Այսօր մեռելոց է, երուանդիկս։

Օտնան.— Թո՛ղ ըլլայ, մեզի ի՞նչ... Ողջերը թո՛ղ թաղեն մեռելները, մեռելներն ալ թո՛ղ թաղեն ողջերը։ Մենք անմահ ենք, մանաւանդ դուն... Մենք եղած ենք լուսապսակեալ հոգի։

Պարոնեան.— Հոգիներուն համար հոգեհանգիստ պէտք է։ Մեզի պէս անզարժ հեռացածները զերեզման մը ձգած են աշխարհի մէջ։ Գերեզման այցելողներ, զերեզման օրհնողներ, ծաղիկ բերողներ, զերեզման ջրողներ պէտք են։ Երուանդիկս, Պոլսոյ Միջագիւղի Հայոց Գերեզմանատան մէջ թաղուած եմ մարմնով, բայց զերեզման կորսուած է։ Ահա թէ ի՞նչ հոգածութեան եղած եմ առարկայ։

Օտնան.— Քեզի բան մը ըսե՛մ, եղբայր ու հայր Յակոբ, աւելի լաւ որ զերեզմանդ կորսուած է։ Գերեզման չունենալու համար, այցելուներ չունենալը չ'երեւիր։ Մինչդեռ ես, անարժանաբար զերեզման ունիմ, սակայն ո՛չ ոք կ'այցելէ։ Ուրեմն ես քննէ աւելի տխուր ըլլալու եմ։

Պարոնեան.— Դուն ալ իրաւունք ունիս։

Օտնան.— Հարկաւ իրաւունք ունիմ։ Ասկէ վատ, ես պիտի չուզէի որ անբոյժ ըլլալէ ետք, մամոնայի համար, աղօթք մը լսուէր զերեզմանիս վրայ, եւ ուրիշ մըն ալ դոյլ մը ջուր թափէր դիակիս ի պատիւ։

Պարոնեան.— Գիտեմ թէ դիակդ ի՛նչ կ'ուզէ։ Ե՛իշ մը օղի։

Օտնան.— Մինակ դիակս չէ, հոգիս ալ կ'ուզէ չիշ մը օղի օրական։ Ե՛իշ մը զոնեաքն ալ դործս կը տեսնէ։ Կարծեմ դուն ալ «չէ՛» չես ըսեր։ Իբր թէ անմահ ենք, զրկուած ենք անմահական բնութիւնէն։ Եկուր ու մի՛ հայհոյիր... Իբր թէ եղած ենք երանելի...

Պարոնեան.— Բայց, Երուանդիկ, խմել չենք կրնար, քանի որ հոգի ենք միայն։

Օտնան.— Կը հոտոտենք, աղբարս, կը հոտոտենք...

Պարոնեան.— Ուրիշ բան մըն ալ կըբնանք ընել։ Եթէ չիշին պարունակութիւնը մեր մէջ մտցնել չենք կրնար, մենք կը մտնենք չիշին մէջ։

Օտնան.— Եւ աղպէս, հաւանաբար, կրկին կը մարդանանք ու կ'իջնենք աշխարհ։

Պարոնեան.— Ա՛հ, Երուանդիկս, մէկ այդ բանը չեմ ուզեր։ Կը սոսկամ կրկին նահատակուիլ։

Օտնան.— Երկրի վրայ գտնուող Հայեր, հիմա կը պաշտեն քեզ։

Պարոնեան.— Գիտեմ.— բացակայ ըլլալու համար է։ Վա՛յ եթէ դարձեալ ըլլամ ներկայ։ Մարդիկ իրենց պաշտածը կը շարժարեն ու կը խաչեն։

Օտնան.— Դուն ալ ուղղակի Սովետական Հայաստան կ'երթաս ու կը վերահաստատես անձի պաշտամունքը։ Քեզի ըլլալէ ընդունելութիւնը պիտի ըլլայ անհախառն ու անկրկնելի։ Ֆէուդալներ, արքայազներ, յոբելաններ, Սեղաններ ու բաժակաճառեր։ Ու քաւար ու քոնեաք եւ քէպապ ու գինի։ Սեղանները պիտի ըլլան երկար։ Մէկ ծախքը Երեւան...

Պարոնեան.— Միւս ծախքը Միպերիտ...

Օտեան — Յոյժ յոռետեսն ես :

Պարոնեան — Եթէ Խ. Հայաստանի մէջ զիս դազաթ մը հանեն, այդ սկիզբն է աղէտին : Խորհրդային Միութեան մէջ, զազաթի վրայ միայն մէկ մարդ կը գրտնդէ : Եւ արդէն մէկ մարդու տեղ կայ ոտը կատարին վրայ : Այդ մարդը զիս կը նետէ անդունդ : Եւ յաջորդ մահովն՝ կը կորսնցնեմ արքայութիւնս ալ : Բանաստեղծներու գլուխները ուտողները միթէ կը խնայեն երգիծաբանին վտանգաւոր գլուխին : Որոշ մարդոցմէ շատ սիրուած ըլլալը մեծագոյն ապացոյցն է որ գլուխը կ'ուտեն, իբրեւ անհրաժեշտ սնունդ :

Օտեան — Դուն սնունդ մը չես, այլ հոնք մը բազմանիւթ ու անսպառ :

Պարոնեան — Ճիշդ ես : Իմ գրականութիւնս պեղելով՝ բացի երգիծաբանէն, թատերագիրէն ու հրապարակագիրէն, զտան բաներ՝ որոնք խելքէս մտքէս անցած չէին. զտան մէջն հաշուադէտը, լեզուադէտը, մանկավարժը, բարոյախօսը, գեղարուեստագէտը, դատաբարակը, փիլիսոփան ու մարդաբէն : Պիտի չգար մանամ, եթէ հետզհետէ գրականութեան մէջ գտնեն նաեւ աստուածաբանը, աստեղաբանը, մաթեմատիկոսը, միթէրը :

Օտեան — Եւ հիւշակալար :

Պարոնեան — Երբեմն ես ինծի կը հարցնեմ — Այդ բոլորը ինծի՞ համար կ'ըսուին, թէ ինձմէ ետքը աշխարհ եկած է Յակոբ Պարոնեան անուն բազմա-հանճար մէկը...

Օտեան — Քեզի համար են, պապա : Թակոր Պարոնեանը մէկ հատիկ է, ու ան ալ դո՛ւն ես :

Պարոնեան — Բայց ինչո՞ւ զիս այդքան կ'ուռեցնեն այդ փշոզները :

Օտեան — Քեզ կ'ուռեցնեն, զիս պայթեցնելու համար : Աս ալ հայկական հին սովորութիւնն է : Դտա՞ն պայթուի...

Պարոնեան — Վստահ եմ որ, օր մը, քեզ ալ պէտք եղածին պէս պիտի արժանաւորեն, քու մէջդ գտնելով աստուածայնագէտէն սկսեալ, մինչեւ ոգեգէտը, որ թարգմանի ալքոլագէտը :

Օտեան — Եթէ ես ողջ ըլլայի եւ ու-

ղէի արժանաւորուիլ, Խ. Հայաստան կ'երթայի ու կը պարապէի ինքնագաւառ-մով : Ճիշդ Զարեան Կոստանին պէս : Վեր մաքրաջրէիս Ընկեր Փանջուհիս, ու կ'աւելցնէի նոր ու վերջին գլուխ մը «Ընկեր Փանջուհի Խ. Հայաստանի մէջ» վերնադիրով, եւ կ'արժանանայի ուժացիաներու :

Պարոնեան — Բայց նկատի պիտի չառնէի՞ր որ Հայ Գրականութեան երկու տալտիացի տալտուոր պահակները, Պօզոս Մնայեան ու Եղուարդ Պոյաճեան, քեզ պիտի մերկացնէին եւ մաքրասուր-նահարէին արդարօրէն անխնայ :

Օտեան — Կը կարծեմ թէ Կոստան Զարեանը իբրեւ սրբապիղծ պիտի մնայ անկրկնելի : Իսկ ես այդպիսի ստորնու-թիւն պիտի չընէի, եթէ նոյնիսկ Հայաստանի մէջ հիմնէին Բազմաական Գործոց Նախարարութիւն մը, որուն պետը զիս կարգէին : Ես ո՛չ ատանկ հաց կ'ուտէի, ոչ ալ տտանկ զինի կը խմէի :

Պարոնեան — Հազար ապրիս, Երուանդիկս :

Օտեան — «Հազար ապրիս» խօսքը անմահի մը ուղղելը անհեթեթ է : Իմ յաւիտեան ապրիլս ապահովագրուած է : Տարբեր օրհնութիւն կամ մաղթանք չու-նի՞ս...

Պարոնեան — Ունիմ. արքայութեան մէջ, զինեղործութիւնը արտօնուի, հոգիները մարմնաւորուին եւ զգեստաւորուին, եւ քեզ կարգեն օրաց զինեղործ լիազօր տեսուչ : Եւ դուն շնորհօք զեկա-վարես ըմպելեաց եւ ըմպողաց վարքն ու բարքը :

Օտեան — Հայրական ի՞նչ անհուն ու երկնօգուտ օրհնութիւն : Բայց շատ է այդ գերազրական երանութիւնը ինծի պէս մեղաւորին համար, որ հազիւ յաջողեցաւ մուտ գործել անեղներու այս տակոսին մէջ : Ես համեստ մարդ եմ, թէ՛ գրականութեան, թէ՛ գիտնականութեան մէջ : Կը զոհանամ գիտնական մը յետին սպասեակը ըլլալով : Կը բռնէ որ տեսնեմ շարուած շիշերուն գրադարանը, տեսնեմ յաւելեալ եւ ճոխացեալ օղես-

զանները, տեսնեմ հեղինակաւոր խմանները, լսեմ գինեւորան օգնութեալ ժողովը, իբրեւ համերգ... Ո՛հ, իմ Պարոնեան, ես կրնամ ուրախութենէս յանկարծամահ ըլլալ, նոյնիսկ անմահութեանս մէջ: Ա՛հ, ա՛հ, եթէ մաղթանքդ իրականանայ:

Պարոնեան.— Կը խօսիմ նոյն նախագիտին հետ, ու անհամար ոտորագրութիւններով խնդրագիր մը կը մատուցանենք մեր Երկնաւոր Հօր բարեբարի:

Ստեան.— Ո՞րքան հոգի կայ արքայութեան մէջ:

Պարոնեան.— Միայն Հայերս քանի մը հարկւր միլիոնէն աւելի ենք: Ամէնքն ալ գրեթէ նախկին վաստակաւոր բազմասկաններ: Կը կարծես թէ բոլորովին պարապ ահ՛ղը նախապետեցանք զարեւոյ: Մեր պաշտօնը պէտք է ըլլայ բա-

րեփոխում երկրի վրայ, նոյնիսկ արքայութեան մէջ:

Ստեան.— Մեր պաշտօնը պողպատենք: Տիեզերական ներդաշնակութեան մէջ միակ աններդաշնակութիւնը չնչաւորներուն կենքն է, ըլլան անոնք մահկանացու թէ անմահ, նոյնիսկ ասուն թէ անասուն: Մարդիկ պէտք է հանգչին թէ՛ իրենց մահէն առաջ, թէ մահէն հաջորդ: Ասիկա կ'ըլլայ ազատութեամբ, գինիով եւ մօտամբ նորին: Թէ՛ ապրողները, թէ՛ անմահները թո՛ղ զործադրեն Յիսուսի պատուէրը, իբրեւ պատգամ.— «Արդէք ի մահէ ամենեքեան»ը: Կը պաշտօնը բարեփոխում, անկախութիւն ու ինքուրթիւն: Մահ կամ Ազատութիւն:

Պարոնեան.— Երուանդիկս խենթեցաւ: Բայց այսքան իմաստուն խենթութեան տոջեւ, հոգիս կը հրճուի ու աննրազ կը պարէ, մեռելոցի օրով, անկենդան անմահներու առջեւ:

ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ ՄԷԿ ԽՕՍՔԸ

Պարոնեան իր մահէն քանի մը ամիս առաջ, երեկոյ մը, Պուրոյ նոր կամուրջին վրայ, ընկճուած վիճակով ընթացած պահուն, դէմը կ'ըլլէ բարեկամ մը, որ երգիծադիրին մտահոգ գէմքը տեսնելով՝ մասնաւոր շեշտով մը կը հարցնէ որպիսութիւնը:

Պարոնեան քանի մը խօսքով կը պարզէ իր աննախանձելի վիճակը, ու դառնութեամբ կ'աւելցնէ.

— Աս ազգին համար եթէ տասը մօտը մօմ ընես, անօգուտ է:

Մեր ազգին գնահատութեան արժանանալու համար, այն օրերուն, գրագէտը կանուխէն տնկելու էր իր ստեղծը:

ու ստեղծուն ալ տասը մատները մօմ ընելու էր...

Հիմա, յետ մահու այդ անօգուտ գնահատութիւնն ալ չկայ, եթէ նոյնիսկ գրագէտը ամբողջ մարմինով մօմ եզած ու վառած եւ սպառած ըլլայ:

Պարոնեանի շրջանին, տակաւին հայ քրիստոնէաներ կային, որոնք գրողի մը մահը լսելով կ'ափսոսային.

— Մե՛ղք եղաւ... Ազգը տաղանդաւոր զաւակ մը կորսնցուց...

Հիմա, կոպիտ ու կեղծ մեկենասներ կ'ըսեն.

— Մէկ կողմէն շատ աղէկ եղաւ. ազատեցաւ: Միւս կողմէն ալ մե՛նք տղատեցանք:

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Յ. Յ. Պարոնեանի անուէին առաջին երկու գլխադիր տառերուն ձայները «յի, յի...» արդէն իսկ ձայներ են ծիծաղի: Բայց այդ «յի, յի...»ն նոյնպէս ձայներ են հեծկատքի, լացի: Քանզի Պարոնեան

որքան խնդացուց իր ժամանակակիցները, այնքան, ու գուցէ աւելի, լացուցին զինքը:

Եթէ ողջ ըլլար, նոյնը պիտի պատահէր անկապած, այսօր ալ, քսա՛նէրորդ

դարուն։ Որովհետեւ տաղանդաւորը անհանդուրժելի է, Լըր մանաւանդ կը հեղնէ ու կը ծաղրէ քաջարար։

Հայերը կը ջանան գիրենք լացնող դրողները խնդացնել, ու չեն յաջողիր։ Կը ջանան գիրենք խնդացնող դրողներն ալ լացնել, ու կը յաջողին։

Բայց Պարոնեան յաջողեցաւ իր ժամանակակից խոշոր ու խոնարհ տիպար-

ները որսալ ու զանոնք զմռակել։ Իսկ ինքը զմռսուեցաւ անունով անմահական։

Պարոնեանի մէջ կայ թուրքը, որ հանճարեղ է, ու իրրեւ հանճար հերոս է, իր քաղաքացիական քաջութեամբ։

Սակայն, սուրբն ալ, հանճարն ալ, հերոսն ալ նահատակներ են։

Յ՛. Յ՛. Պարոնեա՛ն...

Յ՛. Յ՛. Պարոնեա՛ն...

Ի ԿԵՆԴՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

Կ'երեւակայեմ գիրքը ի կենդանութեան։

Մէկը աշխարհի ամէնէն տխուր մարդոցմէ։

Հիւծախտաւոր բանաստեղծ է մը շատ աւելի արտուած։

Նիհար, մաշած, անստուգութեան սեւերուն մէջ։

Օրական քանի մը անգամ խաչ սկոխող։

Խմբագրատան մէջ, սպառնական սուր խաչ մը իր դիտուն վրայ։

Ճամբան, հաղիւ տանելի ծանր խաչ մը իր ուսին վրայ։

Տունը՝ խաղաղ ու խոր խաչ մը պատին վրայ, որ իրեն կը նայէր։

Միայն մերթ ըմպելարանին մէջ էր որ խաչը առժամայէն գրուած էր դրան քով, ու Պարոնեան կը ճնկէր ու կը ճրուռողէր, քանի մը դերասաններու եւ դրոշմ ըրոց քարեկամներու հետ։

Վերջապէս, դերեզմանատունը, ուր Պարոնեան ա'լ խաչ չուէր, քանի որ գերեզման չուէր։

Քառասուն տարուան խաչելութիւնը (առանց հաշուելու ինք տարիները տղա-յուկեան) Տէրը համարեց բաւարար։

Ինք շատոնց համարած էր բաւարար։ Ինք, Պարոնեանը, իսպիւն Միծաղը։

Ն. Գ.

Վիլնիւս, 1964

ՎԵՐՋԱԼՈՑՍԻ ՏԱՂԵՐ

ԱԶՈՒԸՆԵՐ

Մանուկներու աչուրներ, դու՛ք՝ ծաղիկներ գունագեղ,
Անկեղծութեան ակնազրիւր, անգիտութեամբ քրքազան,
Երբ կը ծպտի՛ք ու կու լա՛ք, լոյս բիբերէն ձեր բիւրեղ,
Կը մանկանայ, կ'անուշնայ, կը նայի ինձը՝ Աստուած:

Կոյսերու կրակ աչուրներ, սիրոյ բաժակ ակազմուն,
Թոյնն ալ արոնց մեղրի պէս ըմպեցի՛ ես ցըմբուր-
Ու ծաղկեցաւ ծաղիկը վիշտին հոգւոյս մէջ քա՛մուն,
Քաղցրը վիշտին՝ զոր յաւէտ պիտի կրեմ ամենուր:

Մայրական սա՛ւրք աչուրներ, աղբիւր սիրոյ, նուիրման,
Որ իր գորով ու գութով ողորկեց սիրտս անզգամ,
Մի՛նչ տպիրա՛տու զլացայ գուրգուրանքի իմ լուման,
Ու տարածամ գգչումի կոտորացող վերքս ա՛րդ կը զգամ:

Ո՛հ աչուրնե՛ր, աչուրնե՛ր, լոյս պատուհան՝ որոնցմէն
Խաւար վիհին մէջ նստած կը նայի դուրս իմ հագին,
Կը ծըծէ կաթը կեանքին, արտահոսող աշխարհէն,
Իբրեւ փաղցր քալասան սիրտերու սա՛ւր մօրմօքին:

Ա՛չե՛ր, ծաղիկն՝ ծպիտով, սէրով, վիշտով նրազուն,
Կաթեցուցէ՛ք արտիս մէջ ձեր փաղցրութիւնն ու լեղին,
Ձի անոնցմով է միայն որ դարձեր եմ իմաստուն,
Ու քերթուկէն այս կեանքին կը բարձրանամ Անեղին...:

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

Մայիս 1964, Պուէնոս Այրէս

ԾԻԾՂՈՒՆ ԱՆՑԵԱԼԸ

Աչքերուս տակ փռուեր է ծիծղում անցեալն երէկիս,
Եւ ծաղկազարդ թեւերով գրկեր մէջիս մանկութեան,
Գգուանքովն իր մայրական կը շնչէ ան բարբ հոգիս,
Որ պահ մը գէթ մտռանամ մշուշապատ իմ ներկան:

Խումկ ու հայուէ կը բուրէ երազ դարձած անցեալն իմ,
Ո՛ր կը պտրեն, կը խայտան մամուկները երէկուան,
Փռզնցներէն կը հասին մարդ ու աղջիկ մտերիմ,
Ու կը կերտեն տխուր-շամբ մօր ուղիները վաղուան...:

Դեռ չգրուած, կարգացուած Նարեկ մըն է երէկն այդ
Կռքերովն իր ոսկեկազմ, Նարեկացու շունչովն իր,
Կռքերուն տակ կը բուրեն հիբիկ, մեխակ, կարմիր վարդ,
Կը պարտրեն բայրավ բարբ դաշտերը մեր, մեր՝ երկիր:

Անծիր անծայր դաշտ մըն է անցեալը իմ մանկութեան,
Օծուած լոյսովը բեզում իմ պապերուն մտքին վառ,
Արեւագալ է համակ, – մաշտոց, սաղմոս, շարական, –
Վանքի ուխտ է ու բուրվառ ու պատարագ մեծափառ...:

Լայս ու կարկաչ է համակ, ու բուրալից դաշտաւրան,
Ջերժ տաղտուկէն ներկային ու գալիքին՝ գորշ վազուան, –
Անկրկնի հեփաթ մէ, Թէժ յաշերու՝ թանգարան,
Ջոր ուզելով կուգեմ ես հարուստ գանձն այդ երէկուան:

Երգի ջրվէժ է մետաղ, ջուրն է կապոյտ Սեւանի,
Խորք ու խոխոջ է մտքի, Սայաթ Նովի՝ սագի լաք, –
Թռչէ՛ք ներկաս մռռանամ, հոգիս իրմով սնանի,
Շաղուիմ ամոր շունչին հետ, մռռամ հոգերը օտար...:

ԳԵՂԱՄ-ԳԵՂԱԿ

Հովիվուտ, Գալիֆ.

Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ

Ներգալութիւն ԿՈՒՋԵՄ

Բ.

Ոստիկանատո՞ւն մը: Առաջին անգամն է, որ ոտք կը դնէ նման տեղ մը, պզտիկ Անիին հայրը: Յուզուած է, խընոսխոսած, կորսուած: Իր մտքին մէջ տեղ մըն է՝ ուրիշ հարկ է խուսափել միշտ, հարաշուք տեղ մը՝ ուր կը պահեն ոճ-րագործները, զանոնք բանա տանելէ առաջ:

Սև այս ոստիկանատան մէջ, յոյս ըստեւածը քայլ մը հետ ետ կ'երթայ Անիին հօր համար: Շիտակ նպատակին երթալու եւ դրամը իր տիրոջ վերադարձնելու փոխարէն, ահաւատիկ որ կ'առաջնորդեն զինք ուրիշ ոստիկանի մը առջեւ, որ նստած է սեղանի մը ետին եւ թաղուած՝ թուղթերու գէղի մը մէջ:

— Անր թուղթերը, կ'ըսէ այս վերջինը, ձեռքը երկարելով սեղանին վրայէն, չհանձնով նոյնիսկ ակնարկ մը նետել իրենց վրայ:

«Ժամանակն է՝ — հիմա կամ երբեք», կը մտածէ հայրը: Ի վերջոյ մէկը մտիկ պիտի ընէ զինք անշուշտ: Պիտի բաւէր միայն այս ակնիւ ոստիկանին ուշադրութիւնը գրաւել: Պիտի բաւէր՝ որ վերջընէր դուրսը, ըմբռնելու համար իր պարագան:

— Պարոն ոստիկան, սկստեալ քացատրել, դործիս կ'երթայի, հանրակառք նստած էի, երբ այս անպիտոն արտաածը...

— Անր թուղթերը, մեր թուղթերը...

— Պէտք չկայ թուղթի, պարոն ոստի-

կան, պիտի տեսնէք, շատ պարզ է, հանրակառքին մէջ էի, երբ յանկարծ...

— Անր թուղթերը, ըսի:

— ...Հանրակառքին մէջ էի, այս արարածին դիմաց... երբ յանկարծ...

Ա՛հ, եթէ միայն, սա ոստիկանը դուրսը այս կողմ դարձնէր: Ինք պատրաստ է շոյալիւս անոր ըստերուն ամէնէն քնքշել, պատրաստ է վայն ընդունելու, իրբեւ լնատուծոյ ներկայացուցիչ, պայմանաւ որ անդամ մը գէթ այս կողմ դառնայ:

— Ժաքո՞ւ պէ անունդ ճիշդ:

— ...Այո... ոչ... բայց ահաւատիկ, դրամ մըն է որ խնայած էինք, կինս եւ ես, ամբողջ տարուան ընթացքին...

— Ժաքո՞ւ պէ թէ Ժապ:

— Պարոն ոստիկան, պարոն ոստիկան, ժամացոյց մը զնելու համար էր, մեր պզտիկ աղջկան, իր տարեգարձին առթիւ... Տարի մըն է կը սպասէ: Պիտի գնէի... Մինչ քովէն, Պ. փողոցի անկիւնի ժամագործէն: Պարոն ոստիկան, պարոն ոստիկան...

— Հօր անուն, մօր անուն, ծննդեան տեղ, թուական:

Սև խեղճ հայրը պատասխանելէ ետք ուղղուած հարցումներուն՝

— Պարոն ոստիկան, պարոն ոստիկան...

— Զբաղու՛մ, հասցէ...

— Բայց պարոն ոստիկան, ամբողջ

ընտանեօք կը սպասեն, այսօր տարեգարհը...

— Գնա՛ նրբանցքը, սպասէ՛ :

— Բայց պարոն ուստիկան, պարոն...

— Գնա՛, ըսի քեզի, ջղայնացաւ ուստիկանը, թող հիմա յաջորդը գոյ :

Նրբանցքը: Գէշ լուսաւորուած ծակ մըն էր այս նրբանցք կոչուածը: Իրրեւ կարասի կար միայն մէկ նստարան այս սեւ ծակին մէջ, նստարան մը միայն՝ մաշած եւ կեղտոտ: Կար նաեւ վախը, հսկայ վախ մը, եւ սեւամորթ յուսահատութիւն մը, որոնք կը սպասէին զինք այս նրբանցքին մէջ: Հագիւ փլած էր կեղտոտ նստարանին վրայ, երբ վախն ու սեւ յուսահատութիւնը եկան բազմիւ իր կողքին: Եւ իւրաքանչիւրը անոնցմէ ըսկըսան իրեն պատմել սահմակեցուցիչ բաներ:

«Յիմա՛ր, կ'ըսէր անոնցմէ մէկը, ա՛յդ զրպանին մէջ կը պահէ մարդ իր զրամը: Ո՛վ կը կարծեն որ զբաղի քեզմով հիմա, այս ուստիկանները: Անոնք ուրիշ շատ աւելի կարեւոր բաներ ունին քեզմէ առաջ: Անունդ իսկ չեն կրնար մտքներին պահել, «զարոն» մը իսկ չեն կրնար դնել անունիդ առջեւ, դուն, հաւաքակ զործարք մը»:

Աւա՛ղ, յստակ էր այլեւս. պիտի մոռնային զինք այստեղ, մոռնաւ աղտոտ այս նրբանցքին մէջ: Ո՛վ պիտէ քանի օր պէտք պիտի ըլլար սպասել այստեղ, մինչեւ որ մտածէին իր մասին, անդրադարձնային իր ներկայութեան: Ո՛վ գիտէ որ այս նրբանցք կոչուածը արդէն բանտի խուց մը չէր... Եւ իրենները, ի՞նչ պիտի ըլլար անոնց վիճակը.— կինը, զաւակները...

Բայց ահա որ դուռը կէտ մը կը բացուի, ճամբայ տալով լաւ հազուած աւազակին: Հասաւ ուղիւով, ձեռքերը զրդպաններուն մէջ, իրրեւ թէ ոչինչ պատահած ըլլար: Պահ մը չափիչփեց նրբանցքը, երկայնքով—յայնքով, եւ ապա եկաւ անդաւորուիլ նստարանին միւս ծայրը:

— Հայրը կը մեկացնէր բոլորովին անպիտանալ զայն, մինչդեռ միւսը չէր

զադրեր ժպտիլ իրեն զգուշիկ ժպտով մը, ճիշդ մէկու մը պէս, որ խօսք կը փնտռէ:

— Պէտք է հիմա սպասել քօմիտէրին, ըսաւ վերջապէս. պէտք է սպասենք որ կանչէ մեզ:

Բայց հօր մտածումը շատ հեռու էր քօմիտէրին այս պահուէս: Ծիշոյն ըսելու համար, հօր միտքը գամուած կը մնար նստարանին միւս ծայրը, չարագործին զրպանին մէջ, ճիշդ այն զրպանին՝ ուր զրամը կար: Հօր միտքը ծրագիր մը կ'որոնար:

Կը բաւէր արագ ըլլալ, կը բաւէր արագ ուստում մը՝ որպէսզի պէտք չմընար ո՛չ քօմիտէրին, ոչ ալ իր յոխորտ գործակալներուն: Մէյ մը զրամը ձեռք անցնելէ ետք, սատանան տանի քօմիտէրն ալ, աշխարհի ուստիկաններն ալ:

Ուտքի ելլել կեղծելով, հայրը նետուեցաւ լաւ հազուած գողին վրայ եւ հագիւ նպատակին պիտի հասնէր, երբ միւսը ըսնեց զինք եւ նեւեց հեռուն: Նոր զրոհ մը, հա՛տ մը եւս՝ միշտ ապարդիւն սակայն: Յուսահատ, հայրը ուժգնօրէն փակաւ նորէն դուրս, թափելով անոր վրայ հայհոյանքի իր ամբողջ պաշարը:

— Գո՛ղ, աւազա՛կ, աղտո՛տ անասուն, լի՛րք, վերադարձուր դրամս, լիտի, վերադարձուր կ'ըսեմ քեզի:

Աղմուկին վրայ, ուստիկանները կը հասնին:

— Թխեցէք զիրենք բանտը, կը պոռայ անոնցմէ մէկը, թող հոն կուռլարին բանտ, բանտ:

Եւ քաշկռտեցին զիրենք, զինք եւ զողը միասին, դանոնք հրեցին, հրմըշտկեցին անպէտք առարկաներու պէս: Նետեցին զիրենք քարայրի պէս տեղ մը, բոլորովին իսուար:

Հայրը փլաւ ինքնիւր վրայ՝ ճլրացաւ, լրացաւ, մտածեց ան, ոչ մէկ յոյս տալէ գուրս պրծելու. ճամբորդութեան ուրբ Բրիտանիան անդամ դժուարութիւն պիտի քաշէր գտնելու այս որջին ճամբան:

— Անկերթներ, անպատկառներ, գործեց ձայն մը, ճիշդ ականջին տակէն.

Համազգեստ մը կրած-չկրած՝ Աստուծոյ տեղ կ'անցնին։ Մեղի հետ անասունի պէս կը վարուին, սա Հանրատան ձագերը։

Մութին վարժուելով, հօր աչքերը կը սկսէին տեսնել սենեակին շրջագիծեալը, դատորոշել մարդկային սխալներէն։ Տասնեակ մը ըլլալու էին անոնք, պէթոնով կառուցուած այս քարայրին մէջ, որ պատուհանի տեղ վանդակորմէ ճեղք մը ունէր առաստաղին տակ։ Եւ ոչ մէկ գոյք, ոչ մէկ կարասի, որուն վրայ կարենայիր հետեւ յողնութիւնդ։ Կային որ յատակին բազմած՝ կը խօսակցէին, ուրիշներ Մարաթօնի մրցում մը կարծես սկսած էին, չափովելով բանտախուցը, մէկ լայնքէն միւսը։

Հասնելէն ի վեր, հայրը կուշած կը մնար մուտքի դրան։ Միակ ձեռն էր, կը խորհէր, չյաւերժանալու համար այս տնիծեալ վայրերուն մէջ։

Անուամիկ որ խումբ մը կը պաշարէ զինք հիմա։ Մին կ'ուղղէ իրեն յուսադրել խօսքեր, ուրիշ մը կը մխիթարէ զինք, եւ երբորդ մը՝ հայհոյանքներու տեղադարձի մը կը թափէ, Համազգեստ կրող բոլոր մարդոց վրայ։ Բայց ամէնքն ալ կը հարցափորձեն զինք, ամէնքն ալ ալ հանձմեր են գիտնալու իր պատմութիւնը, տեղեկանալու շահատակութեանը, որ զինք առաջնորդած է հոս։

— Ոչինչ, կ'ըսէ հայրը, ոչինչ, մզեցէք զիս, հաճե՛ք։

Բայց միւսները այնչափ կը պնդեն, որ կը ստիպուի պատմել։ Իր պզտիկ Անին, տարեդարձը։ Դրամը, որ ընտանեօք, հաւաքած էին ամբողջ տարի մը, ժամացոյց մը գնելու համար։ Հանրապետութիւն... պարտնի պէս Ծպտուած այս զոռը։ Եւ ոստիկանը, ոստիկանները, անոնց կուտութիւնը։ Եւ իր խեղճ պըզտիկը, եւ իր խեղճ ընտանիքը, որ կը սպասէ զինք հիմա, որ ի դուր պիտի ըստպասէ, տարեդարձի այս իրիկունը։

— Կեղտո՛ւտ գող, կեղտո՛ւտ գող, — պոթկաց խումբէն մէկը։ Եւ քոյրը հեռեւեցան իրեն թշնամական ժողտաքներով, գողի հասցէին։

Բայց ժամանակը կ'անցնէր ծանր, տնյողողող։ Ժամերը կ'երթային, իրենց հետ տանելով յոյսի վերջին փշրանքները։ Եւ հայրը կը խռովուէր, ինքզինք կ'ուտէր ու տրտունջներով կը լեցնէր ամբողջ խուցը։

— Իմ խեղճ աղջնակս, խեղճ պզտիկներս, ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը...

— Յետոյքդ գետին դիր, յոգնած պէտք է ըլլաս, վերակսաւ քիչ առաջուան մարդը, քու պարագադ բան մը չէ։ Բաժնորդ կը շինեն, ստորագրել կու տան քեզի, եւ անգամ մը հարցաքննելէ վերջ՝ թող կու տան որ երթաս։

— Խեղճ կինս, խեղճ զաւակներս, Աստուած իմ, Աստուած իմ...

— Հոգ մ'ընէր, կ'ըսեմ քեզի, պատմութիւնդ պարզ է, հանդարտեցուց միւսը անգամ մը եւս, եւ դարձուց կռնակը մէկու մը պէս, որուն համար պարզ պատմութիւնները, արժանի չեն ուշադրութեան։

— Այո, բան մը չէ, բան մը չէ, խօսք առաւ նիհար մարդ մը, որ մինչ այդ լուռ կը մնար։ Լսեցէ՛ք իմինս եւ ընէ՛ք նայիմ զաւելտական չէ՞։

Բազմեցան ամէնքը գետին, զոհուանակութեան ճիւղեր արձակելով, մինչ նիհար մարդը կը շարունակէր իր պատմութիւնը պատմել։

— Նախորդ օրուան առաւօտն էր, կ'ըսէր ան, կը քնանայի տակաւին, երբ դուռն զարկին։ Կը բանամ եւ ո՞վ տեսնեմ աղէկ։ Երկու տիմար ոստիկաններ, որ կը հրամայեն ինծի ընկերանալ իրենց։ Հաղիւ ժամանակ կու տան հազուելու եւ կ'առաջնորդեն զիս ոստիկանատուն, քովիսէրին առջեւ։

«Ի՞նչ կ'ընէիք անցեալ գիշեր, կը հարցնէ ինծի այս մէկը»։ «Կը քնանայի, կ'ըսեմ իրեն»։

«Գիտե՞ս որ քու դրացիդ սպաննուած է այդ գիշեր, կը վերսկսի քովիսէրը, ի՞նչ է քու ալիպիդ»։

«Ձեմ ճանչնար, կ'ըսեմ իրեն, ոչ պարտն ալիպի, ոչ ալ որ սպաննուած է ան»։ Բայց ահա որ կը բարկանայ, մեք քովիսէրը։ «Պորմանկութիւն մի՛ ընէր,

կ'ըսէ ինծի, Եղիշի մը, Եղիշի մը, ապա թէ ոչ գործող բուրդ է, ունի՞ս Եղիշի մը, փաստեր, վիճակներ, ըսելու համար որ քնացած էիր: Վրայ անշուշտ որ քնացած էիր, կը պատասխանեմ իրեն: Փաստե՞ր... բայց... մահճակալս, հաշուարներս:

Վրայ անկարելի մարդ մըն է այս քոմիսէրը. ահաւասիկ որ կը կանչէ իր մարդիկը ու կը նետէ դիւ ալտուղ: Հասկըցա՞ք հիմա, փաստեր, վիճակներ, ըսելու համար իրենց որ կը քնանան:

— Օհ, ինչ կողմ են այս ոտակահանները, մտիկ ըրէ՞ք հիմա ալ իմա...

Եւ պատմութիւնները կը յաջորդեն իրարու: Իւրաքանչիւրը նոր քէն մը, նոր դժգոհութիւն մը ունի ոտակահաններու հասցէին: Իւրաքանչիւրը կը զանաւորէ անարդարութեան դէմ: Բայց հայրը ուշիւ կընայ մտիկ ընել: Ոտքէ կ'ելլէ, կը նստի, նորէն կ'ելլէ: Նորէն կը նստի: Կը տողտողանայ, կը յուսահատի: Աստուած իմ, Աստուած իմ, կը կրկնէ անդադար, ինչպէս հոս ինկայ:

Իրիկուան դէմ է միայն որ դուռը ճանշաց ու բացուեցաւ անգամ մը եւս: Ձայն մը իր անունը պոռաց եւ դողին ալ: Ոտակահան մը իրենց կը սպասէր. հըրամայեց որ հետեւին իրեն:

Հայրը կը դողար ամբողջ էութեամբ, մինչ միւսը որ կողքին կը քալէր կարծես հարսնիքի կ'երթար:

— Հող մի ըներ, բարեկամ, ոահեցուց ակունջին, երբ ներանցքէն կ'անցնէին, իրար մի անցնիր, կը կարգադրուէի, կը տեսնես, կը կարգադրուի ամէն բան...

— Կորսուէր առջեւէս, բողի զաւակ, երես ունիո տակաւին խօսելու, զայրացաւ հայրը:

— Ձայնդ շատ մի բարձրացներ, բարեկամ, շարունակեց միւսը, ըսէ միայն քու հասցէդ, թիւ 14, Զ... փողոցին վըրայ էր, չէ՞:

Մտքուցին դիրենք ընդարձակ սենեակ մը, փարթամօրէն կահաւորուած: Վարդապետներ, բազկաթոռներ եւ ամէն ինչ: Հազիւ երկու քայլ տուած, ոտակահան

կանը որ կ'առաջնորդէր դիրենք, կրօնականները իրարու զարկաւ ու քարացաւ մնաց: Կարծես Սողոմ-Գոմորն էր տեսած:

Հայրը ակնարկ մը նետեց դէպի աջ եւ այլեւս չյանդգնեցաւ աչքերը այդ կողմ զարմնել: Այլին՝ կար պատկանելի դրասեղան մը եւ գրասեղանին ետին... Սողոմ-Գոմորը: Իրական հակայ մըն էր, տեղաւորուած սեղանին ետին իր ողջ զանգուածով: Պէխաւոր հակայ մը, չիտակ երկնային նշովքէն փախած՝ աչքերուն դժոխքին կրակը տակաւին... Մըկընքին մէկ պատուհասը, որ կը կոչուէր քոմիսէր:

Գրասեղանին ծայրը, քոմիսէրին դիմաց, նստած էր ոտակահան մը: Նոյն փորձանքն էր, որ դիրենք հարցուփորձած էր առտուն: Նոյն հրէշն է՝ պաղ, արհամարհոտ: Կ'երկարէ քանի մը թույլ իր մեծաւորին, եւ ահաւասիկ որ կը վերջորդենք: Բայց այս անգամ ահաւասիկ քոմիսէրին հետ:

— Անո՛ւն, մականո՛ւն...

Բայց հայրը որ ահապարանք ունի իր խնդրին անցնելու. Վնա մէկն ինչ դիտէ, կ'ըսէ երկշնորհէն, ցոյց տալով ոտակահանը, ան ամէն բան գրեց առտուն:

— Անո՛ւնդ, կ'որոտայ քոմիսէրը, անո՛ւնդ, հասցէ՛դ:

— Ժաղ, պարոն քոմիսէր, Ժաղ...

— Բայց Ժաղդ է՞ ձեք թուղթերուն մէջ... Բայց Ժանը է այս, շատ Ժանը, կը հասկնա՞ս, դէ՛ւ է այս քեզի համար, շատ դէ՛ւ... հա՛, հա՛...

Ձարաչուք քոմիսէրը: Կը թղթատէ պահ մը առջեւ թուղթերը, եւ, դառնալով իսկոյն դէպի խեղճ հայրը.

— Հը՛մ... կը շարունակէ, աւելի դատն քան երբեք, թուղթերուդ յանցանքը չի բաւեր, կը յարձակիս նաեւ այս յարգելի պարոնին վրայ, կը տաղաւակացնեմ մարդիկը:

— Ի՞նչը, ի՞նչը յարգելի, ի՞նչը պարոն, պոռթկաց հայրը յանկարծ, ի՞նչը, ի՞նչը... Բայց պարոն քոմիսէր... Բայց... Աստուած իմ, Աստուած իմ, ամէնքը իմ դէմ են, ամէնքը կ'ուզեն իմ տունս քանդել:

— Լաւ, լաւ, ընդմիջեց քօմիտէրը, ստորագրէ սա թուղթերը եւ վերջնանք։ Բայց նախ քան այդ պիտի խոստանաւ ինծի՝ նման արարքներ չգործել, ապա թէ ոչ կը նետեմ քեզ բանտ։

— Բա՛նտ, ինծի՛, ստորագրե՛լ, ե՛ս, կ'քցեցաւ հայրը։ Բայց պարոն, պարոն...

Եւ խեղճ մարդը կը ստիպուի անգամ մը եւս պատմել իր ամբողջ պատմութիւնը, սկիզբէն ի վեր։ Իր ընտանիքը, դաւաճկները, պղտիկ Անիին տաբուխը, դժնդակ խնայողութիւնները։ Եւ հանքաւորները, եւ գողը։ Պարոնի մը պէս հազուած այս անպիտան գողը։

— Պարոն քօմիտէր, պարոն քօմիտէր, աղաչեց վերջնական, երեք կտոր տասնոցներ էին եւ երկու հինգնոց, ինձմէ թրոցուց ամէնը։ Հոն, դրաւ զանոնք իր բանկոնին զրպանին մէջ, նայեցէք դուք անձամբ, եթէ ինծի չէք հաւատար։

Եւ երբ քօմիտէրը կը յամառի միշտ լուրջի շառնել զինք եւ կէս ականջով մը տիկ կ'ընէ միայն իր ըսածները։

— Արդարութիւն կ'ուզեմ, պոռաջ հայրը, շնորհով մէկու մը, որ անակրեկալ զիւտ մը ըլլած է, արդարութիւն կ'ուզեմ, պարոն քօմիտէր, արդարութիւն, արդարութիւն...

— Ա՛, իրա՛ւ, ծաղրեց քօմիտէրը, արդարութիւն, այդչափ դիւրին կը կարծես, բայց խեղճ բարեկամ, փաստեր պէտք են արդարութիւն ընելու համար, փաստեր, վկաներ։

— ...Փաստե՛ր, վկանե՛ր, այլայլեցաւ հայրը, բայց հանրակոտքը, բայց մարդիկը... Կ'երդնում պարոն քօմիտէր, ժամացոյց մը զնելու համար էր, իմ պղտիկ աղջկանս — բոլոր դրամս գողցաւ այս մարդը, հոն, զրպանին մէջ, տեսէք... փաստեցէք։

— Լաւ, ըսաւ քօմիտէրը, պահ մը մը տանելէ ետք, դիւրին է։ Եւ դառնալով ոտովկանին, խուսարկեցէ՛ք այս մարդը, հրամայեց, պարպեցէ՛ք զրպանները։

Պննդաբող երիտասարդը դժուարութիւն չարուցանեց։ Թողուց որ խուսարկեն զինք արժանաւոր կեցուածքով մը։ Անշուշտ որ դրամներ կային իր գրպա-

նին մէջ, քնննոցներ, տասնոցներ եւ տակաւին տակի խուրոններ։ Բայց ոչ միայն երկու, ոչ միայն երեք այլ դէպեր։ Ամբողջ գանձ մը դիպուեցաւ սեղանին վրայ։

Շանորդին, կարծես բաւած չըլլար իրական պարոնի պէս ծպտուած ըլլալը, հիմա ալ պանքէրի տեղ պիտի առնեն զինք։ Ո՞վ է այն յիմարը, որ պիտի համոզուի որ սա աղնիւ մեծահարուստը կրնայ քեզմէ քանի մը ճղճիմ դահեկան դողնալ։

Ոչ քօմիտէրը, ամէն պարագայի։ Շըմած կ'երեւի, կարծես կենքին մէջ այսքան դրամի երբեք հանդիպած չըլլալ, տես ալ մէկ մարդու քով։

— Կ'երդնում, քօմիտէր, խնդրեմ քօմիտէր... Արդարութիւն, պարոն քօմիտէր, արդարութիւն, արդարութիւն...

Բայց այս քօմիտէրը արամազրութիւն չունի երբեք այս բաները լսելու։ Արդարութիւն, ոչ արդարութիւն, շատ հաշտ չ'երեւիր այս բաներուն հետ։ Ի դուր խեղճ հայրը կը յամառի խօսիլ այդ մասին, ուղեկուցել արդարութիւնը։ Կասկածէ գուրտ է որ արդարութիւն ըսուածը հազուադէպօրէն այստեղները տեղ կը դնէ եւ այդ ալ շատ կարճ այցելուութեան մը համար։

Եւ արդէն, շատ աւելի կարեւոր ըզրադումներ ունի քօմիտէրը, փուճ բաներու զոհելու համար իր ժամանակը։

— Ուրեմն, կ'ըսէ ան, գանդա՛տ կ'ուզես արձանագրել, առանց փաստի, առանց վկայի։ Խորհուրդ չեմ տար քեզի։ Նախընտրելի է որ հաշտուիք։

— Բայց դրամս, պարոն քօմիտէր... Ժամացոյցը, պարոն քօմիտէր...

— Կը բաւէ՛, կ'ըսեմ քեզի, կը հասկընա՞ս, կը բաւէ, պիտի հաշտուի՞ս թէ ոչ։

Որոտումն է դարձեալ որ կը դուռայ, կայծակն է, կրակը։ Ո՞վ է այն հերոսը որ կարենայ դուրս բռնել այս դժոխքի քօմիտէրին դէմ։

— Այո... պարոն քօմիտէր, ինչպէս որ կ'ուզէք, խնդրեմ, պարոն քօմիտէր...

— Լաւ, լաւ, ստորագրեցէ՛ք սա թուղ-

թերը, յետոյ ազատ էք, կրնաք մեկնել երկուքդ ալ:

Միտը ատոր կը սպասէր կարծէք, այս վայրկեանին կը սպասէր աւագակը: Ստորագրեց անմիջապէս եւ ուղղուեցաւ գոբս: Իշխանի մը պէս ելաւ պնաց աւագակը:

— Բայց դրամս, տարաւ դրամս, խուճապահար պոռաց հայրը: Փորձեց փրոնել գողը, բայց ի դուրս: Երկու աստիկաններ գսպած էին արդէն զինք եւ քոմիսէրը դժոխքի մը պէս կ'որոտար:

— Ա՛լ կը բաւէ՛, կը բաւէ՛: Պիտի ըստորագրե՞ս թէ ոչ թիսմ քեզ բանտը:

Ուրիշ ելք չկար: Խեղճ մարդը ստորագրեց իր կարգին ու ձեռնունայն գոբս ելաւ: Գիշեր էր արդէն: Մութ գիշեր եւ ոչ իսկ մէկ հետք գողէն: Ոչ իսկ մէկ յոյս:

Խնդիրը հիմա տուն երթալն էր, պարապ ձեռքերով: Ոչ մէկ պարտութիւն, ոչ մէկ թշուառութիւն չի նմաներ ասոր: Ոչ մէկ զինուոր այսքան ամօթով տուն չէ վերադարձած: Ի՞նչքը, նաքոյնն իսկ այսքան ընկճուած չէ եղած, այսքան վառ չէ զգացած իր ամէնէն մեծ պարտութեան մէջ իսկ:

Բայց ի՞նչ ընել, Տէր Աստուած: Ուրկէ՞ բերել ժամացոյց մը, եւ ո՞ր դրամով:

...Գողնա՞լ: Եւ ինչո՞ւ ոչ: Միակ միջոցն է, պայմանաւ որ փաստեր չառն ոչ ոքի: Ամէնքը հետդ են, քոմիսէրն իսկ, երբ փաստ ու վկայ չկան:

Այո... Գողնալ: Եւ ամէնէն դեղեցիկ ժամացոյցը նոյնիսկ: Եւ թող երթայ այլեւս, այդ վարնոց քոմիսէրը, թող երթայ փնտռէ իր վկանները...

Բայց ի՞նչ օգուտ որոշելու ի՞նչ բանի է որոշումը: Պէտք է գողնալ գիտնալ, նոյնիսկ երբ որ վկաններ չկան, նոյնիսկ երբ որ փաստեր չկան: Պէտք է գողնալ գիտնալ նոյնիսկ երբ ո՛չ ոք կայ քեզ գիտող:

Գնաց անկուեցաւ ժամագործի ցուցափեղկին դէմ, Պ... փողոցին անկիւնը: Մնաց այնտեղ ամբողջ գիշեր, ինչպէս սոված շուն մը մտադործին առջեւ: Գե-

ցաւ, գիտեց ցուցափեղկը: Եւ այնտեղ, ճի՛շդ մէջնեղը, շացուցիչ լոյսերով՝ ժամացոյցը: Ծիշդ այն մէկը որ պէտք էր զնէր իր Անիին համար: Ուրախութեան այդ աղբիւրը ցամքած էր հիմա, ցամքած յաւիտեան:

Հոն էր տակաւին երբ փեղկերը խշան: Խտնութիւնը գոցուեցաւ: Ու յետոյ թափառեցաւ, թափառեցաւ: Կեցաւ ուրիշ շատ մը ցուցափեղկերու առջեւ, շատ մը ուրիշ ժամագործներու մինչեւ, որոնք մէկ առ մէկ ամէնքն ալ մեկնեցան:

Հայրը մտածեց այն ատեն որ պէտք էր տուն դառնար, որ ճար չկար այլեւս, ոչ մէկ ուրիշ բան չկար ընելիք: Պէտք էր դառնար տուն, եթէ չէր ուզէր իրեններուն մտահոգութիւնը աւելցնել:

Հասաւ իր տան առջեւ, գլուխը կախ, ուսերը կքած, նախահօր Աղամին պէս երբ դրամատէն կ'ելլէր առաջին մեղքը գործելէ ետք:

Տունը տոնական միջոցաւ մը կը տիրէ: Բոլոր լոյսերը վառուած են, իրարանցում, ոգևորութիւն:

Պզտիկ Անին է որ առաջին անգամ դիմաւորեց հայրը եւ արագ մը ցատկեց անոր վրին:

— Պզտիկ փափկ, ազուր փափկ... Եկաւ, եկաւ... Ղո՞ւն ես պզտիկ Անին, ըսաւ...

Քնեղճ պզտիկ, մտածեց հայրը, եթէ կարենայի սուտ մը ստեղծել իրեն համար:

Ահաւասիկ սակայն, որ մայրն ալ հասաւ իր կարգին: Յուզուած է, ջղաւորուած:

— Ա՛հ, վերջապէս, գոչեց ան քէնոտ, պարոնը կը բարեհաճի հասնել, ամօթ մը չէ՞, այս տեսակ օր մը...

— Թոյլ տուր բացատրեմ, համարձակեցաւ խօսիլ հայրը, եթէ զիտնայիք... Եթէ զիտնայիք:

— Գիշի՛ր՝ պահէ քու բացատրութիւններդ, ընդմիջեց մայրը, գուն ինքզնիքը նայիք բերել զայն, փոխանակ այդ պարտին հետ զրկելու:

Եւ պզտիկ Անին որ կախուած կը մը-

նայ իր հօր վերջին, չի դադարի ճշտություն-
լէ։

— Գիտե՞ս փափի, ես եմ Անին, ըսի
պարոնին եւ ինք ըսաւ՝ ուրեմն ա՛ռ այս
տուփը քուկդ է։

— Բայց ի՞նչ կ'ըսէ այս պատիկը, այս
ի՞նչ պատմութիւն է, ըսաւ հայրը, այս
ի՞նչ պատմութիւն է որ ամէնքդ կը պատ-
մէք։

— Պատմե՛լ, պատմե՛լ, ջղախնացաւ
մայրը, բայց չէի՞ր կրնար մեր որոշած
ժամացոյցը դնել։ Ով գիտէ որքա՞ն վը-
ճարեցիք այս մէկուն։ Անուղղայ ես,
տէ՛, դուն միայն մսինը գիտես քու դը-
րամդ։ Եւ յետոյ, ըսէ տեսնե՞ք, ի՛նչ
պօռք կար այդ պարոնին հետ գրկելու,
երբ կրնայիք դուն ինքդ բերել զայն շատ
գիւրաւ։

— Բայց, գրկել ի՛նչ, բերել ի՛նչ, կը
ջղախնացնէ՞ք զիս վերջապէս, ըսաւ հայ-
րը։

— Բայց ժամացոյցը, չհասկցար կար-
ծես, ժամացոյցը ըսի։ Երիտասարդ պա-

րոն մըն էր որ բերաւ զայն, շատ լաւ
հագուած պարոն մը, եւ ի՛նչ ժամացոյց,
Աստուած գիտէ որչա՞փ վճարեցիք ա-
նոր։

— Երիտասարդդ... Լաւ հագուած,
բայց... բայց...

— Այո, պարոն մը, շատ մաքուր
հագուած, վերսկսաւ մայրը, եւ ինչ քա-
ղաքավար. տուտե Անին ժամացոյցը ու
մեկնեցաւ։ Եւ, դադարէ մը ետք — բայց
պէտք է տեսնել նաեւ տուփը, — շարու-
նակեց մայրը, տեսնել ինչպէ՞ս լաւ էր
փաթեթուած, ոսկեգոյն ժապաւէններով,
վրան ալ Արդարութիւն գրուած։ Եւ մը-
տածկոտ՝ այս զարդարութիւնը մար-
քածն ըլլալու է արդեօք։

— Բայց... բայց, շրթեցաւ ալեւս
հայրը, արդարութիւն... արդարու-
թիւն, մաքուր հագուած, բայց այս
ինքն է, ինքը... Օ՛հ, արդարութիւն,
արդարութիւն...

Ժ. Ա.

(Շար. 2 եւ վերջ)

ՎԻՄԱՆԱՀԱՅ

ԱՐԳԻ

ԳՐՈՂՆԵՐ

Այս անունով՝ Իրանահայ Գրողներու Միութենէն՝ վերջերս լոյս ընծայեց ստուար հասարակ մը, ուր կ'երևան ճառասուներէրէրէր գրողներ, եւ զերէ գրից Գուրս եմ մնացել անհատ գրողներ եւ բանաստեղծներ, դա եզրի է Միութենից միանգամայն անկախ պատճառներով:

Այս ճառասուներէրէրէր գրողները, ամէնքն ալ, զոնկ չըլան մը, ապրած ու գործած են Իրանի մէջ եւ կը հերկաւ յայտնեն յիշուն-վաթսուն տարիներու վրայ երկարավտան իրանահայութեան գրական ճիգին մէջ ամփոփ պատկերը: Հոն կը հանդիպէք ութսունէն մինչեւ երեսուն տարեկան գրողներու, որոնց իրաւունքներին հանդէպ խմբագրութիւնը ցոյց տուած է համարեա հոյն բարեացակամութիւնը՝ լուսանկար մը, համառօտ կենսագրական մը եւ մի քանի նոյն-գրութիւններ:

Վերաբերումը ապիւր է անշուշտ, բայց ստալին անհարկով իսկ շտալինութեան մը տպագրութիւնը կը տապաւնի: Նման վերաբերում մը գրականութեան հաշտին կրնայ ճիշդ հակառակ արդիւնքը տալ, ընթերցողին ու հարակից գրողին մէջ որոշեցնելով դիւրին նուաճելի տնի փառքը, որով պատկուած են հասարակ մէջ տեղ գտած շատ մը գրիչներ: Այս գեղեցիկ նրաղիքը, մեն ինամը ու զոհողութիւն արժան տալ պատկանի հատորը մենապէս վերաւոր է խոստովան պակասով:

Նիւթերը անկէ առնելով կը կազմենք հետագայ էջերը, Իրանահայ գրականութեան տարբեր սերունդներուն ու ապրումներուն մասին գաղափար մը տալու համար մեր ընթերցողներուն:

ԿԱՐՈՏԻ ԿԱՆՁՈՎ

Գերանդիմ ուրախ զնգաց դաշտերում, Հայրենի՛ք՝ հրկիր, ռզրո՛յն էս քերթիմ. Ողբո՛յն էս երգիմ, ստեղծող ձեռքիմ, Լիւրքեան ծակիմ փռուեց դաշտերում:

Հասում հասկըն է խիղով մահամում, Օ՛, բերքի արանք, ձեզ հազար համբոյք, Օրհնութիւնով բի՛ւր եւ արեւոքոյք Հասկմ է սկիւնուր այնտեղ մահամում: Դ

Եւ լեռնամում է ցորեթի ծակիմ, Անթո՛նջ մշակմեր, ձեր հեռքն եմ լսում. Ծագողում լոյսում ձեր սիրտն է յուզում Յոյզերով հասում ցորեթի ծակիմ:

Գերանդիմ ուրախ զըրնցաց դաշտում, Զնգաց իմ սիրտն էլ հրգիս զոգանքով, Կարօտի կամչով, ա՛հ խորումն տեղով Լիմէի եւ էլ հայրենի դաշտում...

Լիմէի՛ք եւ էլ հայրենի դաշտում Անլար ու ճերմակ իմ ծերութեան հետ, Օ՛, երանաւտ ճիւղէի յաւտ Անգար ու յազազ հայրենի դաշտում:

ԱՐԱՐ ԳԱՌՕՆԵ

ԳՈՐՏԵՐԻ ՆԵՔԻԱԹԸ

Տարիներ առաջ, գարտի հետ մի ծեր,
 Ես վիճել էի մեր հին պարտեզում.
 Ես ասել էի, թե բայաթին ձեր
 Ոչ ոք չի տիրում:

Ես ասել էի վիճառ այդ գորտիս.
 — Եղբայր, ունցել է բայաթառ դարը,
 Հիմա չազմ է մեր սրտին մտնիկը
 Ու քիթս մի՛ գարը:

Նաև աւ հին երգի պայաթի մասին
 Մեծ վիճել էիմք աւ խոսել երկար,
 Մեծ շէշտել էիմք մեր կաթմիքը հին
 Ու քաղել իրար:

Սկսել է հիմա նոյն գարազ ծամօթ,
 Յցում աչիւրը յառել իմ գետնին,
 Փաշում է քուս... Ե՛կ, գնամք մեզ մօտ
 Այսօր համերգի:

Սիւնում եմ, մտնում պարտեզը մեր հին,
 Ուր կանայքը գրկել են առում,
 Բարեւ եմ տալիս ազնիւ գորտերին,
 Բարեւ եմ առնում:

Թուն անունով Արշալույս Մը-
 կերտիչեան, ծնած է 1913-ին,
 Ետդը, Նախնական կրթու-
 թիւնը ստացած է Սպահանի եւ
 Թ.՝Հրանի ամերիկեան գոլէջե-
 րուն 'էջ: Իր առաջին բանա-
 տեղծութիւնը լոյս տեսած է Թեհ-
 րանի «Վերածնունդ» թերթին
 ժէջ: Աշխատակցած է էրանաւայ
 թերթերուն եւ «Նոր էջ» զար-
 բերականին: Հիմնադրւ առգամ է
 «Նոր էջ» զբաղան խմբակցու-
 թեան: 1957-ին լոյս տեսած է էր
 բանաստեղծութիւններուն առա-
 ւաջին գողտգոծուն, «Ջորս Հոգ-
 մերը եւ ես»: Առգամ է էրանա-
 Վայ Գրողներու Միութեան:

Թմբերին խոնաւ, չրի մէջ տառի,
 Գորգեր են փռել կանաչ աւ ալանմ,
 Աստղերը կախել ձիւկերին ծառի՝
 Լոյսերի նման:

Եւ գիշերային լոյսերում այդ մեզի,
 Մի գարտ երգում է մի հին բայաթի,
 Ջայնը բամտել է գիշերը իր մէջ
 Ու լոյսը կաթի:

Գիշերը եկել, ճստել է մեզ մօտ,
 Գլուխը դրել քաթին փափկասուն,
 Լսում է գարտի մեմերը ծամօթ
 Կարծես երազում:

Եւ երբ լուսւ է երգը այդ տխուր,
 Մափաւարում են շոճիները ծեր,
 «Երկնի՛ց, կանչում են սառնակները խուլ
 Ու չղիկը մերի:

— Կրկնի՛, — կոմչում եմ... աւ շուրջը ճայում,
 Եւ տեսնում եմ իմ այն ծամօթ գորտին,
 Որ հեռուից կարծես աչքով է ճայում
 Ու ծաղրում է ինձ:

ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ ՄԿՐՏԻՉ

Երան է 1916-ին, Քեհրան։
Միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է
Քեհրանի ֆրանսական ժան ա'նրդ դըդ-
րոյին մէջ, ստանալով Բ. Ե. Փարի-
զէն, իսկ բարձրագոյնը՝ ամերիկեան
Սէյլ եւ Ալբորգ Գոյէնիերուն մէջ, ըս-
տանով Բ. Ա. Ամերիկայէն։ Նուիր-
ուած է կրթական ազդեցիկին, իբրեւ
ուսուցչուհի եւ տեսչուհի։ Գրած է Լա-
յերէն, ֆրանսերէն եւ անգլերէն լեզու-
ներով։ Առաջին գրուածքը լոյս տեսած
է 1954-ին, Ալիքը օրաթերթին մէջ։
1950-ին լոյս տեսած է իր պատմութե-
ան տալիս ժողովանուն՝ Վերանց
երբեք չեն վերադառնում, Թարգմա-
նութեամբ Լէոնի Մասնաձեռնի։ Իր
պատմութեանը Թարգմանութեամբ առ-
կադրուած են Լայերէն Ալիքը, Ան-
գալի, Անգլաբերդ եւ պարսկերէն լե-
րան Վիշ, Ասորայէ Զուան, Քեհրա-
նէ Մոսափաւը, Էթիօփիայէ Բան-
ուան Թերթերուն եւ պարսկականնե-
րուն մէջ։ Ներկայիս անօրէնուհի եւ
տեսչուհի է Ամստըրտաւ ազգային
եւ միջնակարգ դպրոցներուն։ Անգամ է
Իրանաւոյ Գրողներու Միութեան։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՅՐՈՒԲՆԵՐ

Հայ հռչակաւոր մի արուեստագէտ, արտասանման կատարած իր շըր-
ջագայութեան ընթացքին, ամենուր դիմաւորում էր մեծ խանդավառու-
թեամբ։

Մի գիշեր, իր պատուին տրուած երեկոյթի մէջ, մրամից խնդրեցին
որեւէ արտասանութիւն անել իր մայրենի լեզուով, արտասանել մի քանա-
տեղծութիւն, որ կը բխէր ի՛ր իսկ հոգու խորքից։

Արուեստագէտը կանգնեց, մի քանի րոպէ վարանեց եւ դանդաղօրէն
սկսեց արտասանել։ Սրտի մթնոլորտը փոխուեց անմիջապէս, կարծես մա-
գական գաւազանով։ Եւ քուսեց, որ մի վայրկեանում բնութեան քոյր տար-
րերը, սանձարձակ, անկաշկանդ քափուում էին երիտասարդ դերասանի շըն-
չից եւ լցնում սրտի։ Շատաչում էին ալիքները, փչում հոգմերը, օդատում
ամպերը սառած հանգիստականների գլխին։ Սէր, կիրք, տաապանք ու մտ
պայքարում էին նրա երիտասարդ կրծքում եւ յորդում նրա հուծկու կրքծ-
քից ու տաապած, վշտաւար աչքերից եւ անցնում հանգիստականների մի-
ջից։

Յետոյ կամաց-կամաց ամէն ինչ հանդարտեց, տիրեց խաղաղութիւն
ու բերկրանք, կարծես քէ գարնանային մի ձոր առաւօտ էր ծագում, եւ յե-
տոյ ամէն ինչ վերջացաւ մի անմեղ, մանկունակ քեֆիով եւ արուեստագէ-

սը մասնաց, յետ մզելով իր երեսնասի պէս սեւ խաւովները մարմարեայ բարձրը մակտտից, որտեղ շրտիմքի մարգարտէ կաթիլներ էին պսպղում:

Կայտարդուած համդիտականները կարծես դանդաղօրէն սթափուեցին երազից եւ պայքից մի աւրիշ փոքորիկ՝ ծափահարութեան որոտը:

— Հիւանալի՛, առտուածայի՛ն, — կանչեցին հանդիտականները խամ-դավառութեամբ, միմչդեռ մի քանիսը կանգնած էին անշարժ ու համր, անկարող արտայայտելու իրենց հիացմունքը: Մի երիտասարդ պարուհի, հեկեկում էր, դէմքն առած ավերի մէջ:

— Երիտասարդ, — առաց մի ծեր մկարիչ, սեզմելով դերասանին իր կրծքին, միմչ արցունքները հոսում էին սպիտակ մօրուքի վրայ, — դու հանձա՛ր ես, միա՛կը, միա՛կն ու գերագայնը, որին հանդիպել եմ իմ կեանքի ընթացքում: Ես կարող եմ քո մկարագրած փոքորիկը բերել պատտառի վերայ եւ դքանով անմահութիւն շահել:

Ոչինչ կարող է անլի արտառուչ լինել քան դադահար բազուկներով ծեր արուեստագէտի գրկախառնումը երիտասարդ եւ գեղեցիկ դերասանի հետ: Այդ մի արուեստագէտի մեծարանքն էր միօրի հանդէպ:

Յետոյ, բնականաբար, նրանք սկսեցին հետաքրքրուել այդ գլուխ գործոց կատարումով:

— Արդեօք Համլէտի մեծախօսութիւնն էր այս, — հարցրեց մի երիտասարդ բանաստեղծ:

— Ո՛չ, առաց մի ուրիշը, — այդ Ֆաուստից էր, ես զգում էի դժոխքի բռնեքը դէմքս այրելիս:

— Ո՛չ, — առաց մի երրորդը, — Օթելլոյից էր:

— Յիմարութիւն, ո՛չ, դա մի ռազմական էր, — առարկեց մի ծեր զինուոր, — ես եիմա էլ տեսնում եմ պատերազմի բոլոր արեաւորները:

— Ո՛չ, — առաց մի ծովակալ, — դա մի մրրիկ էր, որի նմանը մարդկային հագին դեռեւս տեսած չէր:

— Ո՛չ, — առաց մի փիլիսոփայ, — դա կեանքի առեղծուածն էր, միայն թէ վարպետը վերջից սկսեց: Այդպէս չէ՞, վարպետ:

— Արքայ լիբի անէ՞ծքն էր այդ:

— Մեղէնայի մախա՞նքը:

— Մակրեթի տառապանքը:

— Ռամէլայի սէ՞րը, — հարցնում էին միւսները:

Երիտասարդ արուեստագէտը բարձրացաւ կրկին, մի քիչ ամօքխած, մի քիչ վարամետ, քեթեւ գունատուած, տխուր հայեացքով գրկեց ոգեւորուած հանդիտականներին եւ առաց մեղմութեամբ.

— Տիկիմնե՛ր եւ պարսննե՛ր, — տխուր եմ, որ պիտի յաւախաբեցնեմ ձեզ: Այդ ո՛չ Շէքսպիրից էր, ո՛չ Դանտէից ու Գէօքից եւ ո՛չ էլ Համերս-սից կամ Բայրոնից: Այդ մի բան է, որ օրօրել է իմ օրօրացը, սրբել արցունքներս, ոգեկոչել երգերս եւ լցրել երազներս: Մի բան, որ ինձ կեանք եւ շունչ է տուել, յոյս եւ հաւատ ներշնչել: Այդ միայն... այդ միայն Հայկական Այրուքնն էր:

ԱՐՄԵՆԻԱ ՍԱԳԻՆԵԱՆ—ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

ԶԿԱՆՉԵՍ, ՉՅԻՇԵՍ...

Տխրաշէմ ու գայռիկ օրերում
Երբ սիրույ խեղճ սիրոյ կարօտի,
Երազկուս մի աղջիկ իր հոգում,
Իմացի՛ր, քեզ համար սէր ունի:

Ես քեզ եմս չեմ ծպտացել
Կո սիրոյ ցուցցոյ հայեացքին,
Բայց քառում, միշտ քառում եմ սիրել,
Ու հագուս հեռ ձուլել քո հոգին:

Սիրաբորք քո հոգում քե՛զ իմի
Լճումից մի խոնկիմ քոյսածագին,
Թո՛ղ սիրույ չաղամի, չարտաւսի,
Ինձ յիշի՛ր, ինձ կանչի՛ր այդ պահին:

Ու կը գամ, ևս կը գամ հովի պէս,
Կը փառսեմ տառապանք քո հոգում,
Կը ձօնեմ իմ սիրոյ երգը քեզ,
Որ երբեք չարտաւսեմ զու քառում:

Բայց դի՛քուք, խաբուսիկ հայեացքից
Հմայուես զու կրկին, աղբնմաս,
Մի օր էլ յուսալար բոլորից
Յիշեա ինձ, կարօտես ու դառնա,

Բուն անանով Վահուհի Ան-
տիսեան, ծնած է 1926-ին, Արա-
դան: Կրթութիւնը ստացած
է Արագածի Հայոց ազգային
դպրոցին մէջ: 1944-ին սկսած է
պաշտօնավարել Եոթն դպրոցը,
իբրեւ լեզուի ուսուցչուհի:
1950-ին Հաստատուած է թեւրան
ևւ կը շարունակէ կրթական մը-
շակի իր գործը: Ենթադրեալ
դասուանդէ ազգային գիտարար
դպրոցին մէջ: Իր առաջին քա-
նասերը թիւնը լոյս տեսած է
Թեւրանի «Ալիք» օրաթերթին
մէջ: Աշխատակցած է «Ալիք» օ-
րաթերթին, «Արմենուհի» եւ «Ա-
լիք» տմադիրներուն եւ «Էրօս»
ժողովածուին: Անգամ է իրանա-
հայ Գրականութեւ Միութեան:

Օ՛, քեզմով արքեցան իմ հոգին
Դու մարտ, զու խամրած կը գտնես.
— Ե՛լ երբեք յուսանա աղանդին
Ինձ ձորից յիշես, չկանչես...

ՈՒ ԶԵԿԱՐ...

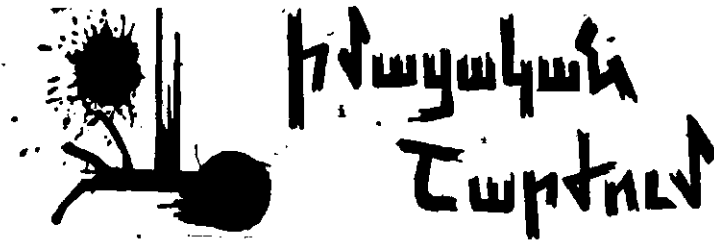
Մաղիկներ ցանցի իմ հոգում,
Ու սիրտս պարզի քո համբիմ,
Դու չեկար, ծաղիկներս քո զոյնում,
Մշուշում մնացին, զոգացին...

Դու չեկար, քո մրանք ծաղկեցիմ,
Հիւսիմք մեմք համբայր ու խոտում,
Մասալուէր զեղում սէր մեք համբիմ,
Մեզ գերէր մի անյազ արքեցում:

Դու չեկար. յոյզերս անմեկիմ
Մրտիս մէջ քոյնցին, խամբեցին,
Սպասում քո համբի եզերքին,
Դժգունած ծաղիկներս միացին...

Ու չեկար. օրերում միայնակ
Իմ սրտի կանչերը մարեցին...
Ու հոգուս ծաղիկներն յուսալար
Քո համբիմ պարզից, լացից...

ՎԱՆՈՒՀԻ

Ա. Ռ. Ա. Կ. Ը

«Բազմօքի կազմակերպած ԳՐԱԿԱՆ ՁՐԱՅՈՒՆՆԵՐ»-ու համար մշակուած հերթական ճիւղերէն մէկն է այս գրութիւնը, որ կարդացուցաւ ու բնութեանցաւ անցեալ տարի, Նոյնապատկերում հետ մեր շունչած առաջին հանդիպումին:

Այդ գրայցները, որոնք այնքան վառ հետաքրքրութիւն ստեղծեցին գրաւոր-ներս ու սկսեալ գրաւորութեան մօտ՝ միեւնոյն կամեմատութեամբ պիտի շարունակուին նաեւ այս տարի:

Առաջը գրական տես մըն է, միտ-
ժամանակ բարաշխտեալան հա թատե-
րական (Ֆապիւլա բարիներէն կը նշա-
նակէ պատմութիւնը = Բէսի, Փիքսիսն - իսկ
աքթիկոս, յաւաքէն, որ հոմանիշն է ու-
տակին՝ կը նշանակէ բարոյականութիւն մի-
տումով պատմութիւն):

Այլաբանական փոքրիկ պատմութիւն
մըն է ուրեմն, արժանի կամ տաղանդա-
ւած, որ բարոյական դաս մը կը պա-
րտաւորէ նաեւ (*): Կ'ըսէ բան մը՝ հա-
կըցնելու համար ուրիշ բան: Այսպէս,
տառակը կը ներկայացնէ տեսակ մը երե-
ւակայածին գէպքեր եւ դէմքեր, որոնք
այնքան մը թափանցիկ են տակաւ, որ
մէկը կ'ընդունարենք իրական անձեր եւ
կողմութիւններ. այսինքն՝ մեր միտքը,
ընթերցման պահուել, միտածանակ կը

հետեւի պատմութիւն եւ անոր խորը զե-
տեղուած իմաստին, կեանքի իրականու-
թեան: Գործող անձիք կընան ըլլալ՝ մար-
դիկ, իրեր, բոյսեր, բայց մանաւանդ ա-
նասուններ, բոլորն ալ, սեռին արտօնու-
թեամբ՝ խօսելու ընդունակ:

Այլաբանական այս կառուցուածքին
նրբութիւնը, արուեստի տեսանկիւնէն,
այն է որ՝ նմանաբանութիւնը (Նմանութիւն)
ճշգրտորէն պահուել երեւակայական եւ
իրական անձերու միջեւ: Առաջինները
պէտք է մնան այնքան մը թափանցիկ
որ, անոնց ընդմէջէն, տեսնուին երկ-
րորդները: Ասոր համար՝ առաջինները
նկարագրող գիծերն աւ զոյնները պէտք է
պատշաճին հարադասորէն նաեւ երկ-
րորդներուն: Այս գիծերը՝ նկարագրել
աւտուած անձին համար որքան յառկա-
նըւական՝ նոյնքան ալ տառակ պիտի ըլ-
լան ընդհանրացումի, որպէսզի համա-
պատասխանեն թէ խորհրդանշող եւ թէ
խորհրդանշուած անձերուն եւ գէպքե-
րուն: Այս է հիմնական եւ ստիճաւուն
կանանը որ տառակ մը կը տանի յաջորդա-

(*) Հայերէն թառ յառկանակամ է այս տե-
տակելով. կ'ըսենք տեսակ (օրինակ՝ տեսակ
որդի) մէկում որ գաւթ է թարգմանակ ուղղու-
մէ եւ կ'ըսուածէն (է.):

թեան: Այս ներդաշնակութենէն զուրկ շատ մը սրամիտ եւ բարոյախօսական գրուածքներ, հակառակ իրենց այլ արժանիքներուն, մասնաւորապէս ձախողութեան (օրինակ՝ Բումսի տը Բըմարը): Այսպէս, երբ կենդանիներ կը ներկայացուին մեզի՝ անոնք այնքան շատ կենդանի պէտք չէ երեւան մեր աչքին, որպէսզի մենք մոռնանք թէ՛ մարդոց մասին է որ վկայութիւն մը կը բերեն մեզի. կամ՝ ճիշդ հակառակը՝ պէտք չէ ըլլան այնքան մը մարդանման, որ մենք մոռնանք անոնց անասուն ըլլալը: Միմիայն վարպետ առակագիրներ կը ցած են յարգել այս ռակի կանոնը, կը ցած են ընտրել այնպիսի դիմեր, որ ցոյց կու տան դժուար առանց դաւաճանելու դէմքին, զոր կը ծածկեն:

Հոս չի վերջանար բովանդակ դժուարութիւնը առակագրութեան: Խորհրդանշական իմաստը կը պարունակէ բարոյական իմաստ մը նաեւ: Առակը, այլ խօսքով, ունի մարմին մը եւ հոգի մը: Պատմութեւ՝ մարմինն է առակին, բարոյական դասը՝ հոգին: Այս դասը կրնայ գտնուիլ առակին սկիզբը, վերջաւորութեան, մէջտեղերը, կամ ալ ձուլուած ըլլալ առակին մէջ:

Առակի համաշխարհային ներկայացուցիչը՝ Լաֆոնթէն կ'ըսէ. —

Կը գործածեմ կենդանիները՝ կրթելու համար մարդիկը:

Հաճելի ըլլալ, գրական վայելք պատճառել, միաժամանակ դաստիարակելով. — այս է առակին նշանաբանը: Հեզնել ու ծաղրել միմիայն խնդուք պատճառելու համար ոչ մէկ շինիչ բընոյթ ունի, եւ նման գրուածք մը չի մոռնար առակի կալուածին մէջ: Կը դառնայ զուեւէտ = փառս: Տեղին է յիշեցնել, որ անպայման խնդուքի պայթիւն մը չի յատկանշեր երգիծականութիւնը գրուածքի մը: Ամէնէն լուրջ նիւթերը ներկայացուած ատեն՝ դէմքերու վրայ ցաթած դուրսմտութեան հմայիչ ժըպիտը, ընդմակերեսային բարոյաշէն խորհրդածութեան մը հետ՝ կ'ապահովէ առակի մը յայտնութիւնը: Ասոր վրայ

առդաշնակութեան արուեստի զուտ դարձարանքը եւ բանաստեղծութեան մը կենսարարը ջերմութիւնը՝ յաւելիալ շահ կրնան բերել եւ զարմնել առակը դրական այլապէս արժէքաւոր վաստակ մը: Սովորաւ կը նկատէր իբր ֆոյրեր՝ բանաստեղծութիւնն ու առակը:

Անշուշտ, խրատ մը մատուցանելու մատուակ մը միայն եթէ ըլլար՝ առակը կը կորսնցնէր արուեստի իր անցադիրը: Բանաստեղծական շունչին շափ դոնէ՛ բեմագրութիւնն ալ շատ կարեւոր է, կենդանութիւն եւ մարդկայնութիւն տալու համար յօրինուածքին, որմէ պէտք է ըլլի բարոյականը, առանց բռնազբոսիկ ճիշդի, առանց սուր կերպով բարոյական խրատ մը տալու. եթէ ոչ՝ առակը կը դառնայ քարոզ:

Տակաւին. եթէ առանձնակի պարագայի մը, դէմքի մը կամ դէպքի մը հայելին միայն ըլլայ, առանց ընդհանրական ընտրի եւ համամարդկային արժէքի՝ առակը չ'ապրիր երկար, կը մեռնի իսկոյն այդ անձին, պարագային կամ դէպքին հետ միատեղ: Ասոր համար ալ առակին թիրախը Զարութիւնն է, կենսաքի եւ ընկերութեան Բացասականը, եւ ոչ թէ չարութեան եւ բացասականին մէկ մասնիկը, պարունակը, փխրուն մէկ առօթը՝ մարդ մը ժամանակաւոր, երեւոյթ մը անցողակի:

ԱՌԱՎԻՆ ԱՐԺԷՔԸ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՄԷՋ

Առակը, ժողովրդական բոլոր բանահիւսութեանց մէջ եւ պատմութեան ու առանձին հետ՝ ծաղկած է ամէն ժամանակ եւ գրեթէ բոլոր ժողովուրդներու սրտին մօտիկ: Ակնորդ մշակուած է առաւելաբար արեւելեան երկիրներու տաք արեւին տակ: Հին Կտակարանը լեցուն է առակներով: Առակը առանձին իմաստ մը զգեցած է Հնդկներուն մօտ, որոնք կը հաւատան թէ մարդիկ, մարդ ըլլալէ դադարելէ յետոյ, կը վերադառնան կեանքին՝ կենդանի մը մորթին տակ, հա-

մաժախ իրենց անցուցած կեանքին, աւսոր համար ալ, իրենց մօտ, առակը այլաբանական իմաստ մը ունենալէ աւելի միտաբան խորհուրդ մը կը պարունակէ:

Արեւելեան առակները աւելի ծաղկուն ոճով մը մշակուած են եւ առաւելաբար իրատուից պատմութիւններ են, որ կը տիրապետեն երեւակայութիւն եւ ըզրայութիւն: Արեւմտեան առակագրութիւնը, որուն չգերազանցուած վարպետն է տակաւին Լաֆօնթէն, կը յատկանշուի իր խածան աւելի եւ բարոյական դիմապատկերներով:

Ի սկզբանէ՝ առակը գրականութեան ամէնէն ժողովրդամօտ լինելու համար ձեւերէն մէկն է եղած: Փնտռուած ու կարգադրուած ժողովուրդէն: Իր այս հանգամանքով ալ սատարած՝ գրական ճաշակի տարածման, դաստիարակչական բնոյթին զօնով՝ մշակութիւն: Հիները լատապէս ըմբռնած էին առակին մանկավարժական դերը: Պլատոն (430-347 Ն. Ֆ.) կը մտղծէր որ երեխաները իրենց մօր կաթին հետ առակ ծծեն. եւ ուսման կիներուն կը թելադրէր առակներ պատմել փոքրիկներուն:

Իսկ կենսամփառ եւ գունդաւոր արտաքինին ներքեւ պահած իր իմաստասիրական խորութեամբ եւ կեանքի հասունութեան էութեամբ՝ առակը ընթերցանութեան լաւագոյն նիւթն է նաեւ չափաւանդուն եւ ծերերուն:

Բացի գրականութեան ու մշակութիւն բերած իր նպաստէն՝ առակը հիանալի միջոց մըն է՝ քաղաքակրթութեան, վարպետ եւ փափկանկտտ ձեռքերու մէջ: Երբ մէկուն կ'ըսես՝ «է՛շ, այսինքն կը հայհոյես անոր ջղաշնութեանդ մէկ նպային»՝ դիմացինին հակադրեցութիւնն ալ կրնայ ըլլալ վայրկեանական. փոխադարձութիւն կ'ըլլայ նոյնպիսի հայհոյանքով կամ հարուածով մը, եւ քիչ ետք հարցը կը փակուի: Մինչդեռ վատութեան մը կամ տգեղութեան մը մասին երբ առակ մը կը գրուի՝ ուղղակի անձին, յակնէ անունէ, չ'ուղղուի որ ուրքը: Ընդհարուրդին ան իր արժանապատուութեան մէջ, յոռի հակադրեցութեան մը

մղելով դինք, այլ իր դէմ բռնուած պայքար հայելին մէջ՝ սխալի տէր ենթական կը ճանշնայ իր թերութիւնը, եւ եթէ իսկապէս հոգեկան մաքուր ատաղձ մը ունի՝ կ'աշխատի ձերբազատուիլ անկէ, առանց որ ուրիշներ եւս տեսնեն ու մատնանշեն իշու իր տկար կողմերը:

Տակաւին. առակը, կը թուի թէ, հզօր զէնքի մը դերը կրնայ խաղալ քաղաքականութեան մէջ: Աֆրիկէ վերջերս, Սովետական Միութեան դէմ յաճախ առակներ գործածեցին որպէս պայքարի միջոց: Առակագիրներ, իրենք իսկ, քաղաքական խրատներ տուած են ու կու տան ներկայիս, օրուան իշխանաւորներուն:

Ուրեմն՝ հոկաւակ իր դաճած հասակին՝ անշուք ու արհամարհելի սեռ մը չէ՝ առակագրութիւնը: Ընդհանրապէս պայքարի զէնք մըն է անխառնութեան եւ անարդարութեան դէմ, պատմաբանութեան դրօշ մը հոգեկան թէ ֆիզիքական բռնատիրական կարգերու տակ եւ վիճակներու մէջ, միաժամանակ է մանաւանդ հոգին ազնուացնող ու սրտին ու մտքին բանաստեղծութեան շունչը աւելնելու ներշնչող դեղարուեստական մատուցակ մը: Այն, հետեւաբար, փոքր շնորհներու եւ տաղանդներու վերապահալ կարուած մը: Արուեստի աշխարհին մէջ գոյութիւն չունին արդէն փոքր ու մեծ սեռեր: Տաղանդաւոր ստեղծագործողը միշտ ալ կրնայ բարձրացնել իր մշակած ճիւղը աստղերու համաստեղութեան, ատով ալ անմահանալ ինք եւ անմահացնել իր պատկանած գրականութիւնը (Լաֆօնթէն, օրինակ):

Բայց որքան զնահատուած է առակը իր ժամանակին մէջ ու ժամանակէն ալ անդին՝ նոյնքան ստորազնահատուած ու անտեսուած է առակագիրը, ընդհանրապէս, իր ժամանակին մէջ: Իր օրերուն՝ Լաֆօնթէն բոլորովին երկրորդական դերով մը կը նկատուէր (նոյնիսկ Սէնթյուզովի կողմէ): Հետագային միայն բարձրացաւ իր աստղը, մինչ անշուքան աւերիչներ, եւ դարձաւ Ֆրանսայի յաւերժական փառքերէն մէկը: Մեր մէջ՝ ա-

բեմառայ առակադրութեան հայրը՝ Վարդան Այգեկցին, հայածուած է շարունակ, եւ իր ողջութեան ոմանց կողմէ կրէ կոշուած է Մեծն Վարդան՝ այդ իր այլ յատկութեանց համար է, ոչ թէ առակադրին յղուած բարենիշ մը: Պէտք եղաւ ապասել մինչեւ 19-րդ դարու վերջերը, որպէսզի Ն. Մատի նման բանասէր-գիտնական մը վերահաստատէ Ժ. Գ. դարու մեր առակագիրը իր արժանի պատուանդանին վրայ եւ մեզի շատ մօտ թուականի մը անջնջիլ տառերով արձանագրուի թէ՛ «Վ. Այգեկցին մէկն է այն դապարձներէ, որոնց վրայով է անցնում միջնադարեան հայ գաղաքային մշակոյթի ուսման գիծը, որի գործի կառուցած հիմքի վրայ պիտի բարձրանար միջնադարեան հայ արձակի շէնքը» (Ա. Բակունց):

ԻՆՁՈ՞Ւ ՄԱԿԱՒԱԹԻՒՆ ԵՆ ԱՌԱՎԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ծառ ուղիւսթիւ են առակագիրները՝ զբաղանութեանց տոմարներուն մէջ: Հիներէն առակաբար կը յիշուին՝ Եղոփոքը (Յոյն) եւ Փեղրան (Լատին): Թրակապիւն այնքան հարուստ գրականութիւնը կը յիշէ մէկ պանծալի անուն՝ Լափօնթէն, եւ անոր քով Թլոքիանի նըման մէկ-երկու շուքեր: Արարները ունին իրենց Լոքմանը, Հնդիկները՝ Պիտրայը, Թուսերը մէկ հասիկ սքանչելի առակագիր մը՝ Գրեյնֆը: Անշուշտ՝ Իտալացիք, Սպանացիք, Անգլիացիք եւ Գերմանացիք կրնան մատնանել սեռին իրենց ներկայացուցիչները: Բայց միջնադարին գրականութեան մէջ մատի վրայ կը համրուին մեծ առակագիրները, մինչդեռ բազմաթիւ են մեծ բանաստեղծներ, բազմահարիւր՝ մեծ թատերագիրներ եւ մեծ վիպագիրներ:

Մեր մէջ տարրեր չէ պարագան: Ծառեր, ընդհանրապէս ի շարս գրական այլ սեռերու, փորձած են առակագրութիւնը (Շնորհալիքն մինչեւ Աւ. Բասակեան,

Թ. Երրազ, Ն. Պէշկեթաշիան եւ ուրիշներ): Բայց որպէս առակագիր մեր դրականութիւնը կը պահէ երկու անուն՝ Վարդան Այգեկցի (Ժ. Գ. դար) եւ Մարիթար Գօշ (Ժ. Բ. դար): Այսօր ալ, ուղիւսթայ բազմահարիւր գրողներուն մէջ աչքի կը դարնէ մէկ առակագիր՝ Արշակի Դարբնի, անոր ետեւ՝ Մկրտիչ Կորիւն:

Ի՞նչ է, կամ՝ ի՞նչ են պատճառները առակագիրներու սակաւութեան:

Բանի մը պատասխաններ ունի հարցումը:—

Ա) Առակագիրէն կը պահանջուի առաջար խիղախութիւն եւ անկաշառ արդարամտութիւն (հոգեկան հաղուսթ՝ ևս կարողութիւններ՝ բոլոր ժամանակներուն մէջ...): Առակագիրը աչք պիտի առնէ հայածանքը, խաչկրութիւնը իր դէմ: Դժգոհներու քանակ մը պիտի գիտազբուէ, զինք սիրող մատի վրայ համարուող սեզանակեցներ պիտի ունենայ միայն: Ո՞ր մէկ արդարաբայօսը սիրուած է ցարգ: Երգիծանքը փապսակով կը պատուէ իրեն վիշուորագրեալները, եւ առակագրութիւնը հետու չէ երգիծագրութեան, խաչոր մաս մը ունի անկէ: Այս պայմաններուն տակ՝ ըմբռնելի է որ քիչեր քալեն այս փշոտ ճամբէն, երբ աւելի դժուրին է ու հանելի՞ կուշտ փոք մը հացը եւ տաքուկ անկողինը...

Բ) Փառքի եւ նիւթական վարձատրութեան հարց մը կայ նաեւ: Գրագէտ մը նուաճումի յաւակնութիւններ ունի ընդհանրապէս, իսկ առակագիր մը երկրորդ կարգի գրող կը նկատուի քննադատին թէ ընթերցող հասարակութեան կողմէ հաւատարմապէս: Դժուար է գտնել առակ մը՝ գրական պարբերական հրատարակութեան մը առաջին էջին վրայ: Միւս կողմէ՝ նիւթապէս քիչ է վարձատրութիւնը առակի մը (եթէ նոյնիսկ ըլլայ վճարում մը):

Հետեւաբար՝ առակագրութիւնը նիւթական բարբօթութիւն է փառքի հրա-

ժարութիւնն կ'ենթադրէ (*):

զ) Հակառակ իր փոքր կաղապարին՝ դժուար սեռ մը կը նկատուի առակը: Կ'ենթադրէ քանի մը շնորհներու ներքոյ զաշնակ մէկտեղում: Երգիծական խայթոց, բանաստեղծական շունչ, թատերական տիպիկ: Ատենց մէկէն ու մէկէն բացակայութիւնը տուեալ կողմէ տայ առակին: Իսկ ան որ ծնէ երգիծաբան է՝ երգիծական աւելի լայն հորիզոններ նուաճելու կը ձեռնարկէ: Մեղմանով մեծ բանաստեղծը աստղերն ու տիեզերքը զոբաւելալով թռչելով կը տարուի: Թատերագործի վաւերական տաղանդով օժտուածը կանգ չ'առնէր առակագրութեան մէջ, բնոր աւելի հրապուրիչ է իր բերած փառքով եւ նիւթական վարձատրութեամբ:

դ) Բայց աստի՜ առակագիրէն կը պահանջուի թաղմակողմանի հմտութիւն: Մտանաւորաբար լաւ ճանչնալու է կենդանիներու բնախօսական եւ հոգեկան կարողութիւնները, բոյսերու եւ մեղաներու առանձնաշատկութիւնները: Պիտի դիտնայ, օբիեակ, որ սիրամարդին տրուած աւելի զեղեցիկ պոչ ունի, քան հզոր եւ հզորն են որ կը պաշտպանեն տրուած՝ հակառակն ըլլալով (ընդհանրապէս...) մարդկային ընկերութեան մէջ ընդունուած կարգին... Թէ՛ փրկին հաստ ու տոկուն կային՝ շատ զգայուն է սակայն մեղի կճռմին... կամ՝ կարելի չէ արծիւը, ձուկի մը հետ ծովուն յատակը իջեցնել: Առակի հիմնական պայմանը՝ ճշմարտանմանութիւնը՝ կորսնցնելու չէ երբեք:

Ուրեմն՝ առակը մամադրալայրն է, մէկ գրագէտի մէջ՝ բանաստեղծին, երգիծաբանին, թատերագիրին եւ իմաստասէրին: Առաւել, որպէս մարդ, առակագիրը ըլլալու է աննախապաշար եւ

խիզախ: Պայմաններ դժուար չ'ենք կը լըբացնեն: Ատոր համար ալ չ'իչ է առակագիրներու թիւը:

ԱՌԱՎԻՆ ԱՊԱՊԱՆ

Շատեր՝ հնարայր սեռ մը կը նկատեն առակը, իր դերը կատարած եւ աւարտած արտայայտութեան միջոց մը: Ուրիշներ՝ Լաֆօնթէնով իր բիւրեղացածը գտած գրական այս սեռը անկարելի կը նկատեն նոր բարձունքներու հասցնել, եւ յուսովք՝ կը հրաժարին գործածութեանէն:

Բայց ինչ որ չէ գերազանցուած ցարդ՝ կարելի չէ անգերազանցելի նկատել յաւիտեան:

Ահիզը՝ առակը արձակ կը գրուէր, ընդհանրապէս, զուրկ էր բանաստեղծականութենէ եւ թատերական կառուցութեան: Հետզհետէ զարգացաւ եւ Լաֆօնթէնի գրչին տակ՝ ստացաւ բիւրեղեայ կաղապար, իւրացուց տաղաչափական արուեստը, եւ զգեցաւ փառքի իր ճիւղանին:

Արիստոտէլ կ'արտօնէր միայն կենդանիներու գերակատարութիւնը առակին մէջ(*): Աէ՞ որ Պրոմէթէոս Մարդը կազմեց՝ այս նոր էակին մէջ մէկտեղելով կենդանիներէն իւրաքանչիւրին զըխաւար յատկութիւնները...

Բայց հետզհետէ իրենն ու բոյսերն ալ ստացան քաղաքացիական իրաւունք առակի բնագաւառին մէջ, նաեւ Մարդը՝ իր ինքնութեամբ:

Ճիշդ է որ առակը ունի իր ներքին եւ արտաքին սահմանները, կանոնները: Սակայն քարացած չ'են անոնք երբեք: Գրականութեան, նաեւ բոլոր արուեստ-

(*) Եթէ Միլիթար Գօշ պատմներու արժանաւոր իր ոգեւթեմ՝ առակագիր ըլլալէ աւելի՝ բազմաթիւ իր այլ իմացութիւններում եւ արժանիքներում կը պարտի իրեն ընծայուած գլխաւորումը (Գլխաւորումագիրքը) (Հ.):

(*) Ճիշդ է որ կենդանիները աւելի նրազաւրիչ եւ մանուկներու համար եւ առակը ըլլալով մանուկներու ամենամաշելի գրական տեսք՝ ճախընտրութիւն տրուի ամենամեծ ներշնչութեան (Հ.):

ներու մէջ (երաժշտութիւն, նկարչութիւն եւլն.) առածական են շրջագիծերը: Ամէնէն պողպատակուռ սահմանագիծերն անգամ կրնայ ճկել մեծ արուեստագէտը, տալ իր ընդգրկած սեռին նոր դիմագիծ, եթէ ունի հերթիւնան ուժ (տաղանդ՝ այս պարագային):

Առակը իր նիւթը կը քաղէ ժողովրդական գրոյցներէ, առանձնէրէ, միշտ բխելով շրջապատի կեանքէն ու բարձրէն:

Եւ որքան ալ պեղուած ու օգտագործուած՝ այսուհանդերձ անսպառ են առակին ժողովրդական ակունքները, յաւիտենական վերանորոգում մըն է ինքը, կեանքը: Նոր կեանքին մէջ նոր նիւթեր չեն պակսիր երբեք: Եթէ առաջ սովորութիւն էր փոխ առնել նիւթերը իրարմէ եւ վերամշակումը ինքնաստեղծագործում համարել՝ այսօր արուեստագէտը ազատ է նիւթի յաջգման մէջ, եւ ասիկա արդէն անհուն հեռանկարներ կը բանայ իր առջեւ:

Նախապէս կենդանիներուն կը տըրուէր նախապատուութիւնը, որովհետեւ քաղաքակրթութիւնը չունէր թերեւս առակի յարմար ուրիշ հերոսներ արամագրելու հեղինակին: Այսօր այնքան ճոխ ու յատկանշական տարրեր կը բերեն ինքնաշարժերը, սաւառնակները, տիեզերանաւերը, հեռատեսիլի գործիքները եւ թեքնիքի այլ կատարելագործումները

որ՝ նիւթի եւ յաջգի նոր միջոցներ կը հայթայթուին առակագրին:

Նիւթին աղբիւրները ցամաք չեն ուրիմն: Ընդհակառակն:

Առակը կ'ընծայէ ամէն յարմարութիւն՝ արուեստի բարձր նշանակէտներ նուաճելու:

Ինչո՞ւ լքուած կալուած նկատել ուրիմն, ստեղծագործութեան այս բնագաւառը:

Կը բաւէ որ տաղանդաւոր գրիչներ տէր կանգնին անցեալի հարստութեան ու հաստատաքայլ գիմեն դէպի սպազման (°):

Մինչեւ այն ատեն որ Չարիքն ու Չարութիւնը կը տեւեն աշխարհի երեսին, տգեղութիւնը եւ անհատական ու հոգեկան թերութիւնները կը խաթարեն Մարգուն նկարագիրը, բռնատիրական կարգերն ու ընկերային անարդարութիւնները կը նսնմացնեն մեր կեանքը՝ առակը ունի կատարելիք իր դերը, եւ միշտ ալ կ'ունենայ ընթերցողներու լայն հասարակութիւն մը՝ կանաչ մանկութենէն մինչեւ ծերութեան սպիտակ սահմանները:

Յ. ԳԵՂԱՄԴ

(°) Անգլիացի ժամանակակից գրագէտ Ժորժ Օրվէլը ընդմէջ փարձա ծաւալում գիրքը՝ արագորութիւն կը համարուի:

ԱՐԴԻ ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Առաջագոյն արձակագիրներից է Մե-
րոն ԹՈՐՊՈՍԵԱՆԸ (ծնունդ 1897 թ.
Վանում), որի առաջին երկը՝ «Առաջադ
դրված» (գաղթի օրերից) տպուկ է
հաջորդում «Գործ» պարբերականում: Գրել
բազմաթիվ վիպակներ եւ պատմական-
ներ: 1955 թուին տպուկ են «Անմար
զրակներ» վեպը, որը շոշափում է Վա-
ստանի հայոց կենտրոնը: 1896-1915
թուականներին: Վերջին երկուսն եկա-
նաեւ Թորոսեանի համեմատ «Թուրքերը»:
Թորոսեանը առանձնահատկություն է վեր-
ապրում է կիսակոյր, եթէ ոչ լիովին
կոյր վիճակում:

ՎԱՐԴԱՆ ԱՏԻՆԵԱՆԸ (Աստուածա-
աբան, ծնունդ 1897 թ. Թբիլիսիում)
երկար տարիներ եղել է խմբագիր, դե-
րական կազմակերպության ղեկավար:
Նրա գրքերից են՝ «Ջրահանգի», «Ա-
րեւոտ քառուղիներով», «Հողի ձայնը»:
Արեւոտը իր երկերում շատից աւելի շատ
տեղ է տալիս կուսակցական դադարա-
բախտության քարոզչությանը, ուստի,
քննականաբար, գեղարվեստականությու-
նը չարաչար տուժում է: Միջակ գրող-
ներից է:

ՄԿՐՏԻՉ ԱՄԼԵԱՆԸ (ծնունդ 1906
թ.) գրել է՝ «Փողարկուն հեղեղով»,
«Անհրեւոյթ ճակատ», «Աշխէն Սաթ-
հան», «Երբ սկսում է ձնհալը», «Եր-
ջանկութեան արահետով» երկերը: Մի
ժամանակ պաշտօնական բաներից խիստ
քննադատու է նրա «Աշխէն Սաթհան»
վեպը: Միւս արձակագիրներից են ՍԱ-
ՀԱԿ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆԸ, ԱՐՇԱԿ ՎԱՄԻԱՆ-
ԵԱՆԸ (Վիժ ժամանակակիցները՝ ժողո-
վածուն, ընդամենը որոշ երկեր կոմիտա-
սի մասին), ԿՈՐԻՒՆ ԱՋԻՆԵԱՆԸ (Վա-
նաչ աւանի մարդիկ), «Առանձն արշալոյ-

սը»): Թատերագրութեան առարկայում
է աշխատում ՍՈՒՐԷՆ ԱԻՋԵԱՆԸ:

ԲԵՆԻԿ ՍԷՅՐԱՆԵԱՆԸ (ծնունդ 1913
թ. Կոթի գիւղում) տպուկաւ հարցում
ամենաբախտաւորներից է: Հայպետհրա-
տը ու Հայաստանի դրական ժամուշ-
կարծես թէ նրա գործերը տպուկ իւր-
նամբը իրենց վրայ են վերցրել: Նրա
գրքերից են՝ «Միսանթրոպի անտառա-
պահը», «Ջուրանի կրակները», «Անո-
ներում» եւայլն: Ընդհանրապէս գրում է
պատմական ժանր: Գրել է նաեւ թատեր-
գութիւններ: Թբիլիսիի հայ գրողների
խմբի ղեկավարն է:

Թբիլիսիի հին ու նոր հայ բանաս-
տեղծներից են. ՊԱՀԱՐԷՆ (Հայկ Պետ-
րոսեան), ԳԻՈՐԳ ԳՐԻԳՐ, ՄԱՐՏԻՆ ՔԱ-
ՐԱՄԵԱՆԸ, ՅՈՒՆԱՆԷՍ ԿԱՐԱՅԵԱՆԸ:
Մի ժամանակ բանաստեղծ էր նաեւ ճար-
տարապետ ՌՈՒԲԷՆ ԱՆԱՐԱՅԵԱՆԸ:

Ճանաչում գրականագէտներն են.
ԱՀՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ, Արտաշէս Մի-
թրեան, Պարոյր Մուրադեան (որի ձայ-
նը երբեմն նաեւ երեւանից է լսում) եւ
հին սերնդից վանեցի ՄԻՀՐԱՆ ՔՐԱՅ-
ԵԱՆԸ, որի մի գրքովը նախաբանա-
կան թուականներին բուն բանավէճի
առիթ տուեց գրական շրջաններում (Վա-
ստանի պաշտօնական գրողի առաջ
քաշելու համար):

Արխագիայի հայ գրողները գերա-
զանցապէս երիտասարդներ են եւ կարո-
ղացան աչք բացել միայն 1956 թուական-
նից յետոյ: Արխագիայում ամբողջ հա-
մայնքներով տպուկ են ծոտաւորապէս
70 հարար հայեր: «Անհատի պաշտա-
մունքի» տարիներին աստիճանաբար ազ-
գայնօրէն անդոյ վիճակի էին հասցրել
այդ հսկայական դադարը: Երբ 1956

Թուի Հոկտեմբերին Թրիլիսից մի խումբ հայ գրողներ գտնուեցին էին գնացել «Արխագիայի մշակութային մահմեմեթ» հայտնությանը, մի ԴՕ-ամեայ ծխախոտագործ հետեւեալ խօսքերով դիմաւորեց նրանց. «Մենք ծարաւի ենք հայ գրողի խօսքին. առաջին անգամն է, որ այս լեռներում եւ ժողովրդում տեսնում ենք հայ գրողին, լսում նրա հեղինակաւոր ձայնը: Էլ ի՞նչ մեկնարանութիւն...»

Այնուհետեւ աշխուժացաւ մի քանի տասնեակ տրիտազահայ երիտաւարդ զըյրողները գործունէութիւնը, աւագ գրող ԱՐՇԱՒԻՐ ԶԻԴԱՐԵԱՆԻ դեկամբրութեան տակ: Արխագ, Նոյնպէս փոքրամասնութեան միջնակին հասցուած զրաւկան մտաւորականութեան բարեացակամ ուղադրութեան շնորհիւ կարելի եղաւ մինչեւ հիմա երկու ժողովածու («Մեծ ծովեան ալգարաց» - 1959, «Շաւիղ» - 1962) հրատարակել եւ առանձին հեղինակների գրքոյկներ: Արխագահայ լրագրողներից եռանդուն գործունէութիւն է ցուցաբերում Ալոտ Քալանթարեանը: Արխագահայ նորածնունդ գրական ընտանիքը խորհրդային Սփիւռքի հայ մշակութային ակութիւններից մէկն է վառ պահում:

Ահա այն, ինչ որ այժմ կարելի էր ասել խորհրդային Հայկական Սփիւռքի գրական կեանքին վերաբերեալ առհասարակ, ըստ ներկայումս գոյութիւն ունեցող անդրկովկասեան չորս ակութիւնների, - Բաքու, Ղարաբաղ, Թբիլիսի, Արխագիա:

ԺԹ.

Հայերէն ստեղծագործող հայ գրողներին բացի, խորհրդային Միութեան մէջ կան նաեւ ռուսագիր հայ գրողներ, ինչպէս որ արտասահմանեան երկրներում կան բազմաթիւ հայագիր օտարագիր գրողներ: Դա, անշուշտ, միայն մեր ժողովրդին յատուկ երեւոյթ չէ, բայց եւ այնպէս այդ մասին լսելը հաճելի ըզգացումներ չի յարուցում, քանի որ թող-

նում է ազգային ներքին ուժերի տկարացման տպաւորութիւն: Գարեջի է բազմատեսակ փաստարկումներ բերել այդ երեւոյթի վնասակարութեան կամ նոյնիսկ օգտակարութեան առթիւ, բայց փաստը մնում է փաստ, որ այս կամ այն հանգամանքների հետեւանքով կողմաւորուել են այդպիսի հեղինակներ, որոնց գոյութիւնը ուրանալ անկարելի է: Քանի դեռ այդ գրողները ենթակայօրէն չեն հրաժարուում իրենց ազգային պատկանելիութիւնից, որեւէ պատճառ չկայ նրանց օտար հաշուելու:

խորհրդային Միութեան մէջ ռուսագիր հայ գրողներ բաւական կան, բայց նրանց թիւը անհանդուարացուցիչ համեմատութիւնների չի հասել: Աւելին կարելի է ասել, որ այդ գրողները իրենց ստեղծագործական մտայնութեամբ գերազանցապէս վերեւում-արդիական խմբի մոտեցող օտարագիր հեղինակներ են, ալ ոչ թէ անրի-տրուսայական ուժացման արգասիք: Այնպէս որ այդ կարգի գրողները հաշուառումը եւ ըստ այնմ էլ հայ հասարակութեան ու օտարների ներկայացնելը ոչ միայն գիտական առումով անհրաժեշտ է, այլեւ ուղղակի ազգային պարտականութիւն է: Հայաստանում Ալոտ Արզումանեանը մասնագիտութիւն է դարձրել ռուսական իրականութեան մէջ գործած չին ու նոր հայ գիտնականների մի տեսակ «բարտարան կազմելու» գործը: Նոյն ձեւով հայ գիտնականների «բարտարան կազմելու» գործին է նուիրուած Արմօ Մայիսեանը: Բայց գրական գործիչների հանգամանալից եւ վտանգական հայտաւորում կատարելու առկարէզում տակաւին մարդ չի երեւում. գոյութիւն ունեցող ճիշդերն էլ միայն անցեալին են վերաբերում, որոնց այնքան էլ չառանձնիք չկայ:

Այստեղ կարող են ներկայացուել միայն աչքի ընկնող առհասարակ հայ գրողները: Յիշատակումներից բացի կան նաեւ ուրիշները, որոնց պատկանելիութիւնը աւելի կամ պակաս չափով մշտնջապատ է ու նրանց հայութիւնը կարեւոր է կապել միայն կենսագրական որոշ

նշանաձողերից ու երկերից: Պարզ է, որ «բանասիրական պրպտումներն» տեղը չէ այս ուսումնասիրությունը եւ զանց պիտի առնենք այդ կարգի պարադաները, ուրուագծելով միայն փաստացին:

Առաջին հերթին պէտք է յիշել ՄԱՐԻԷՏՏԱ ՇԱՀԻՆՅԱՆԻՆ (ծնունդ 1888 թ. Մոսկովայում): Եւրոպական աշակերտական տարիքից սկսած, գրել է բանաստեղծություններ, հրատարակելով մի քանի ժողովածու: Այնուհետեւ անցել է արձակի, գրելով պատմական քննարկ, վիպակներ ու վէպեր, իսկ ապա մասնագիտացել ակնարկագրության մէջ եւ այժմ համարւում է խորհրդային ակնարկագրության վարպետներից մէկը: Եւրոպական գրականագիտական համայնից աշխատութիւններ աւելի Գէորգէի, Նիկոլայի եւ մանաւանդ ուկրաինական ազգային հայատուներին Տարաս Շևչենկոյի մասին: Հայ գրողներից նրա ուղղորդմանն են արժանացել Խ. Աղսիւսը, Մ. Նալբանդանը եւ ուրիշներ: Հայաստանի Ազգային 1961 թուին հրատարակեց Եւրոպական «Հայ գրականութեան ու արուեստի մասին» ուսումնական ժողովածուն: Թէեւ Եւրոպական պնդում է, թէ հայկական կեանքին կազմակերպում համար ինքը պարտական է իր հանդուցեալ ամուսնու՝ անուանի թարգմանիչ Յակոբ Քաչատրեանի (1884-1960) գրգռմանը, բայց նրա հայութիւնը, դատելով ամէն ինչից, ստացական չէ, այլ արեան մէջ է, նրա նոյնիսկ խօսքի կլոսթի ու հասարակական վարքագծի մէջ: Պնդ է եւ երբեմն էլ անգիտակցական ձեւով: Նրա գրչին է պատկանում «Ճանապարհորդութիւն Ռուսերդային Հայաստանում» ստուար դիրքը: Եւրոպական ժամանակին աւելի հռչակուեց իր «Հիպոթեզները» վէպով, որտեղ պատկերւում է Ձորադէսի կառուցման հետ կապուած ընդհարանի տեղաշարժերի ընթացքը: Արժէք թարգմանել Եւրոպական գեղեւ 1912 թ. դրած «Հայաստանին» բանաստեղծութիւնը, որոշյալ համար նրա հոգեկան ջնքմաստիւնը, բայց կամքից անկախ պատճառով այդ չինք կարող

այստեղ անել: Եւրոպական իր, եթէ չասենք գրիթէ բոլոր, գէթ շատ գրեցրում ներկայացրել է հայ հերոսներ, նոյնիսկ անպատեհի տեղերում, կարծես թէ միայն «հայ» բառը աչքի առջեւ ունենալու հաճոյքի համար: Եւրոպական շատ, մենք կ'ասէինք նոյնիսկ չափազանց, գործունեայ է եւ հակում աւելի մշակութային ամէն տեսակ հարցի խառնուելու: Մատուցում 1935-36 թուականներին խիստ բարձրագույն կենտրոնական գրական գիտնականութեան դէմ եւ նոյնիսկ դիմում տուեց գրողների միութիւնից դուրս գալու, թէեւ հարցը մի կերպ հարթուեց: Դա ուղղակի աննախընթաց վարձուեց էր, որը նոյնպէս կարծես թէ հապաքել էլ «Եւրոպական» է: Վերջին տասնամեակում լոյս տեսաւ Եւրոպական երկերի 6-հատորեակը, ի հարկ է, ուստեղէն: Հեղինակը նախարարում յայտնում է, որ ինքը գրել է մատուցում 70 դիրք (դեռեւ 1954 թուին) եւ հրատարակուող ժողովածույում յաջողել է գեղեղել իր արտագրանքի հազիւ մէկ քառորդ մասը: Այդքան բեղուն գրական գործունեութիւն ունեցած հայագէթ հեղինակը, սակայն, վերջին տարիներու լոյս տեսած «Ռուս խորհրդային գրականութեան պատմութիւն» եռահատոր եւ ըստ ամենայնի հանգամանակից ու ներկայանալի աշխատութեան մէջ, պարզապէս յիշատակում է երբեմն, առիթից առիթ եւ մանրատառ նշումների շարքում, մինչդեռ աւելի աննշան գրողներ յատուկ դուրսինների են արժանացել: Ժիշ է, ուստ գրողները բազմաթիւ են եւ այդ գոտուական անտառում արեւի երեւ տեսնելը այնքան էլ հեշտ չէ: Եթէ նրանց աւելցնենք նաեւ իրերի բերմամբ հարկաւոր միայն ուսուցիչ գրող Հրեաներին, որոնք բաւական թիւ են կազմում եւ ինքնուրոյն որակ, մանաւանդ երգի-ծարանութեան, գրականագիտութեան, համամարդկային եւ այլ արտասովոր բնոյթի գրականութեան ասպարէզում, - ապա պատկերը աւելի պարզ կը լինի: Բայց եւ այնպէս Եւրոպական մակարդակի գրողին ուստ գրականութեան պատ-

մութեան մէջ աննշան տեղ տալը մղում է որոշ խորհրդածութիւններին:

Մոսկուայում է ապրում Վ.Ս.Գիլի Թեոֆիլովիչը (ծնունդ 1902 թ.): Գրքերի է գնանքը ինչպէս որ կայս վիպակը (1960), գնանքը սկսում է նորից, «Երբ յորդում են գետերը», «Մոսկուա գետից այն կողմ» վէպերը: Որոշ երկեր թարգմանուել են հայերէն: Վերջերս Թեոֆիլովիչը հանգէս եկաւ «Գրանիտը չի ձուլւում» երկով, որտեղ ճիշ է դործ դնում, անհատի պաշտամունքի կապակցութեամբ, պարզեցնել անելու «Էդէտ-իստ» չեկիտներին: Թեոֆիլովիչը գրել է նաեւ ակնարկներ եւ առհասարակ գրողների մոսկովեան կազմակերպութեան գործունեայ անդամներից է:

Ռոստովցի բանաստեղծ ԱՇՈՏ ԳԱՄՆԱՅԻՐԵԱՆԸ պատերազմից առաջ աւելի էր կապուած հայ իրականութեանն ու գրականութեանը՝ իր յաճախուէյ թարգմանութիւններով: Այժմ մի տեսակ քաշուած վիճակում է, թէեւ ուսակաւ մասկովեան ու ռոստովեան պարբերականներում շարունակում է կանոնաւորապէս տեղաւորել բանաստեղծութիւններ եւ ընթացիկ յօդուածներ:

Ինքնատիպ դէմք է ԷԼ-ՌԵԳԻՍԱՆԸ (Գարբէլ Ուրեկեան): Գրել է շարժանդիւրային ոցնարներ, տակաւին 30-ական թուականներին («Երբ մեռնում են հմիները» եւ այլն), զբաղուել է հրապարակախօսութեամբ, գրել է բանաստեղծութիւններ, բայց ոչ մի տեղ դործով չի յիշում: Միայն անուն է: ԷԼ-ՌԵԳԻՍԱՆԸ պատերազմի ժամանակ բանաստեղծ Սերգէյ Միխայլիովիչ հետ «Մտալինսկի սոկոլ» թերթի գինուորական թղթակից էր եւ այդ ժամանակ էլ երկուսով գրեցին մի ոտանաւոր, որը երբի վերածուելով՝ 1943 թուի Դեկտեմբերի 22-ից ի վեր հանդիսանում է Խորհրդային Միութեան պետական հիմնը: ԷԼ-ՌԵԳԻՍԱՆԸ այժմ շարունակում է երգային բանաստեղծութիւններ գրել: Վերջերս աչքի է ընկնում երիտասարդ բանաստեղծ ՀԱՏՈՂԻ ՌԵԳԻՍԱՆԸ: Ուրտալին այն է, որ նա ըստ երեւութի

կապուած է զգում իրեն հայ իրականութեան հետ եւ, թէեւ առայժմ հասուն չէ, թարգմանութիւններ է կատարում հայերէնից: Թերեւս աւելորդ է յիշատակել, որ անուանի ծովակալ եւ դիտանական Իման Իսակովը (Յովհաննէս Իսահակեան) վերջին տարիները դրական իմաստով զարմացրեց իր վաւերական տաղանդով գրուած «Պատմութեանը նաւատորմի մասին» ժողովածուով, որը ողջունուեց ուղղակի անկեղծօրէն:

Մի քիչ այլ կարգի ուսանողի հեղինակներ են Լէոնիդ Հուրուցն ու Նորա Աղամեանը: Նրանք աշխարհագրականօրէն աւելի մօտիկից եւ դործնականում աւելի սերտօրէն են կապուած հայ իրականութեան հետ: ԼԵՈՆԻԴ ՀՈՒՐՈՒՆԸ (Լեւոն Աւանեսեան, ծնունդ 1912 թ. Բաքում. ծնողները՝ Ղարաբաղի Նորչէն գիւղից) գրում է 30-ական թուականներից, գտնուելով Բաքում: Վերջին տասնամակում երեւի գրեթէ միշտ ներաւնում էր ապրում, թէեւ նրա ընտանիքը որոշ չէ, աժդիւր Խորհրդային Միութիւնը փաստօրէն նրա տունն է, քանի որ կենտրոնական թերթերի թղթակցի հանգամանքով լինում է շատ տեղեր, երբեմն ճահիճների մէջ քար նետելով: Գրել է պատմութեան, վիպակների, վէպերի, ակնարկների եւ մանաւանդ արձակ բանաստեղծութիւններ ու մանրապատումներ: Յայտնի են Հուրուցի «Ոսկէ առաւօտ», «Ղարաբաղեան պոէմ» եւ «Կարապետ» երկերը: Հուրուցն երկերը աչքի են ընկնում քնարականութեամբ, բարձր տրամադրութեամբ, պարզամիտ եւ առօրէական փիլիսոփայութեան բանաստեղծական ձեւաւորումով: Ձեռքից աւելի է գրադուած «Ժողովուրդների խորհրդակցութեան» անյատակ նիւթով, առանց մի նոր խօսք ասելու: Գործունեայ գրող է: Մոսկովեան «Նովի միւր» ամսագրի մէջ տպուած իր «Ղարաբաղ, երկիր հարազատ» ընդարձակ ակնարկի վերջում, Հուրուցը այս գաւառապաշտական տողերն է գրում. «Մի ուրիշ անգամ պապս ինձ ասաց՝ «Ով որ քաղի ծառի տակ կանգնի, բարի ստուեր էլ կը գտնայ»:

Կրկնիք, տղաս, երեք անգամ իրար յետեւից Վարարաղջ եւ կը հասկանաս, թէ որքան կրկնակ է նա, ով զարարաղջի է ծնունդը: Ես երեք անգամ կրկնեցի Վարարաղջ խօսքը եւ հաւատացի իմ բախտին: ... Բայց այժմ, երբ ես ինքս եմ համարեա պապիկի տեղ անցնում, իմ որդուն խրատելիս մեծ հաճոյքով եմ առում— Կրկնիք, տղաս, երեք անգամ Վարարաղջ, եւ դու կը հասկանաս, թէ ինչքան կրկնակ է նա: Հուրուցը մաղթում է, որ Վարարաղջի մայրաքաղաք Ստեփանակերտը իր սեփական Համալընարանն ունենայ եւ նրա փողոցներում զրնգան որսամուսյի վազոնները... Այս է քու ապագիւ Հուրուցը:

ՆՈՐԱ ԱՌԱՄԵԱՆԸ (ծնունդ 1910 թ. Բաքում, ըստ մի այլ աղբիւրի՝ Օդեսայում) պատերազմից առաջ Բաքուից տեղափոխուեց Երեւան եւ զբաղւում էր հայ յորհնից գուսերէն թարգմանութիւններով: Մինչեւ վերջերս էլ Երեւանումն էր: Առաջին խորհրդածուին ապուեց 1954 թուին: Ապա՝ «Կեանքի սկիզբը», «Մի-նիստութեան աղջիկը», «Վիպակներ եւ պատումաժներ», «Էքեալ առնը», «Կապոյա լեռների մօտ» գրքերը: Ընդհանրապէս գրում է առօրեայ կեանքի, կենցաղային-բարոյական նիւթերի շուրջ: Վերջերս Հայպետհրատը հրատարակեց Աղամեանի «Երեք վիպակ» գիրքը: Պարոյր Մեւակի թարգմանութեամբ: Աղամեանի որոշ երկեր թարգմանուել են օտար լեզուներով:

Վերսյուելայ արդէն կազմաւորուած գրողներից բացի, որոնք օտար հորիզոնների տակ են վարժուել ուսուցիչն գրելուն եւ ապա անուղղակի կապուել հայ իրականութեան հետ, բուն Երեւանում այժմ գտնւում են այլ երիտասարդ գրողներ, որոնց գուսերէն գրելը ոչինչով չի կարելի արդարացնել: Այդ երեւոյթը առնուազն մօթայի է, քանզի հայրենի հողի վրայ անկարելի է պատկերացնել այդ կարգի այլաոճման որեւէ արատաւայտութիւն: Ժիշդ է, այդ հեղինակները, որպէս կանոն, ամէն Հայի չափ հայրենի գիտեն եւ յաճախ օգտակար դեր

են կատարում թարգմանութիւնների ապարէզում, բայց օգտակարութեան գրամի դիմաց փթերով նոյնիսկ աւամայ վընաս հասցնելը ինքնին դատապարտելի քայլ կարող է համարուել ազգային տեսակէտից:

Ընդհանրապէս խորհրդահայ գրականութիւնը իր տեսակարար կշիռն համապատասխան չի թարգմանում ուսուցիչն եւ հետեւապէս բաւականաչափ չի տարածում: Մոսկովեան հրատարակչութիւնները ունեն իրենց սեփական քաղաքականութիւնը, թարգմանելիք երկեր ընտրելու իւրաքանչիւր սկզբունքներ: Թերեւս այդ կամ ուրիշ պատճառներով՝ վերջին տասնամեակում լուրջ ջանքեր են թափւում Երեւանում սեփական հրատարակչական ակութ ստեղծելու ուղղութեամբ, որպէսզի հէնց տեղւոյն վրայ հայ գրողների երկերը թարգմանուեն ու ապա հրատարակուեն գուսերէն: Այդ կարգի միջոցառումներից մէկն է ուսուցիչն գրական մամուլ ստեղծելը: Միջոցում փորձուեց «Երեւան» ամսանախը, իսկ 1958 թ. Նոյեմբերից ի վեր լույս է տեսնում «Լիտերատուրնայա Արմենիա» («Գրական Հայաստան») ամսագիրը: Ամսագրի գործունէութիւնը հիմնականում, կասկած չի կարող լինել, օգտակար է ապարեհաբար թարգմանել հայ հեղինակների երկերը եւ առհասարակ խորհրդային ու այդպիսով նաեւ արտախորհրդային՝ ուսուցիչն իմացող ընթերցող հատարակութեանը ծանօթացնել հայ գրականութիւնը՝ իր անցեալով ու ներկայով: Բայց այդ օգտակարին զուգահեռ կամաց-կամաց ծաղկում է նաեւ քաղաքականը: Մի շարք տարօրինակ մտայնութիւն ունեցող երիտասարդ հեղինակներ, առանց անդրադառնալու իրենց անիմաստ արարքին, ստեղծագործում են ուղղակի ուսուցիչն, դրանով իսկ ուսուցչականացման յենարան ծառայելով հայոց հողում, նպատակով մոսկովեան ազգայնական կործան քաղաքականութեանը: Հայաստանում ապրող ուսուցչական գրողները, ընականաբար, միայն ուսուցիչն կարող են գրել: Դա նրանց արդար իրա-

րիչներին ներքնաշխարհում, արուեստը, թէկուպ հեւ ամենանախնական արտայայտութիւններով, շարունակել է տարբեր ձեւերով գոյութիւն պահել եւ Հանրային իրողութիւն դառնալ: Ընդդէմ Նոյնպէս էլ խորհրդային պատմութեան ամենամալլ տարիներին անգամ, երբ գերաստիճան բռնութեան մահացու շունչն էր տիրապետողը, ստեղծուել են դեղարուեստական բաւականաչափ երկեր, որոնցից միւս էլ կարելի է ընտրովի Ժողովապաշտ անել: Մինչդեռ գրականագիտութեան պատմութիւնը այդպիսի հրաշափայլ ու հաճելի անակնկալներ չի ընձեռնում: Որպէս ընդհանուր եզրակացութիւն, կարելի է ասել, որ յետոստալինեան տառնամեակում գեղարուեստական գրականութիւնը շատ աւելի ուրախանալու պատճառներ ունի գրականագիտութիւնը, մանաւանդ Հայաստանում, քանզի եթէ ոչ լրիւլին, դոնէ մասամբ զարգանալու հող ստեղծուեց նրա համար:

«Միասնական հոսանքին» դէմ չղթա-
յադրածուած արաւուր դարբերուց եւ
«Գողգային-նիւթի» գրականութիւնների
դէմ ընդդէմադրական միջոցառումներ
ուեղուց անմիջապէս յետոյ՝ Հայաստանում
աստիճանաբար սկսեց զարթոնք
ապրել գրականագիտութիւնը: Հայ դասական
մի շարք անտեսուած գրողների
«վարկափրկումը», ստալինեան ահաբեկ-
չութեան զոհերի երկերը լրջանադրութեան
մէջ դնելը, հասարակական ասպարէզում
պետական կապանքների փոքրիշատէ թու-
լանալու իրողութիւնը՝ հնարաւորութիւն
ստեղծեց, որպէսզի խորհրդահայ գրական-
ագիտութիւնը դոտնպնդուի: Միմեանց
յետեւից շարեւար հրապարակ եկան դա-
նադան մենագրութիւններ, գրական ա-
ռանձին հարցերի նուիրուած մասնագի-
տական հանգամանալից տառամասիրու-
թիւններ եւ ապա՝ շարժում սկսուեց Հայ
գրականագիտութեան պատմութիւնը ակադե-
միական մակարդակով ներկայացնելու
օգտին: Գրական մամուլի գրականագի-
տական բաժինը հիմնովին փոխեց իր
տեսքը:

Յորհրդահայ արդի գրականագիտու-

թիւն մշակող գրականագէտների անձնա-
կազմը գերազանցապէս յետպատերազմ-
եան սերունդն է, մասնաւորապէս 50-ա-
կան թուականներից ի վեր երեւան ե-
կածները: Այդ սերունդն ունի իր յատ-
կանական գծերը, որոնք տարբերում են
նրան նախորդ տասնամեակների շահեք
սերունդներից, այլ գրականագիտական
սիւնակի դերադանցապէս մարդ-մեքե-
նայ միաւորներից: Երբեք Հայաստանում
չեն եղել այնքան բազմաթիւ գրականա-
գէտներ, որքան կան ներկայումս եւ ո-
րոնք մի ամբողջ «գործառն» են կազմում,
ընդամենը, շատ պահանջկոտ չլինեց
առաջիկ, գերակշռում են որակեալ, մաս-
նագէտ գրականագէտները: Արդի գրա-
կանագիտութեան առաջին արժանիքը այն
է, որ գրական հին ու նոր երկերի նկատ-
մամբ ցուցարկում է գերազանցապէս
«բարձր քաղցր», զուտ գրականագիտա-
կան մօտեցում, այլ ոչ թէ՛ հրապարա-
կում իշխում է Համադարձ «գիտատե-
րի» պաշտամունքը, ինչպէս եւ մէկնու-
մէկին կամ շատերին անպայման ջախ-
ջախելու մոլուցքի ուղանդանոցային մը-
տայնութիւնը: Արդի սերունդը ձգտում
է ինքնուրոյնութեան, մաքուր խորանա-
լու եւ ծաւալուելու օրինական իրաւուն-
քին, մարդ զգալու հպարտութիւնը գոր-
ծով տպացուցելու կարելիութեան, վար-
քի շխտակութեան, եւ ներքուստ թէ՛ ար-
տաքուստ խորշանք է զգում քնածին կամ
ստացական ստրկամտութեան հանդէպ:
Թերեւս այս թուարկուած «գիտամե-
րը» առաջին հայեացքից անպաշտօնի
ու շատ թուան, բայց դրանք լոյսփնդի
իրականութիւն են: Ընդդէմ, դրանք ա-
ռաջիկ մշտապէս համայնութիւն, թարմաց-
ուող եւ վերանայող ձգտումներ են
սոսկ ու տարբեր ուժանցութեամբ են դըր-
սելուում տարբեր գրականագէտների
երկերում, բայց դրանց տեսակարար դո-
յութիւնը անհամեմատ աւելի ցայտուն է
երեւում, քան երբեւէ: Այս նիւթն այն-
քան հեռու կարող է տանել, որ աւելի
լաւ է Հէնց այստեղ էլ կանգ առնել:

Յորհրդահայ գրականագէտները ի
պաշտօնէ աշխատում են Գիտութիւնների

Ակադեմիայի գիտական ցանցի Համա-
սլատասխան բաժիններում, բարձրագույն
ուսումնական հաստատություններում եւ
կամ էլ մամուլի ու մշակութային հիմ-
նարկությունների մէջ: Ինչպէս նշուեց,
մէկ բառով արտայայտուող գրականա-
գիտությունը ընդարձակ ասպարէզ է եւ
կոպտեամբ մի շարք այլեւայլ գուշակե-
մանագիտությունների հետ: Բոլորովին
հարկ չկայ անդրադառնալ այդ բոլորին:
Մեզ հետաքրքրողը արդէ խորհրդահայ
գրականության ընթացքին հետ ուղղակի
թէ անուղղակի գործ ունեցող գրականա-
գիտական ստեղծագործ տարրն է:

Գրականագիտությունը գիտություն է
եւ մտքի գործունէութիւն. զգացական
տարրը օժանդակ դեր է խաղում: Բայց
քանի որ այս կամ այն գիտութեամբ ըզ-
րադուող մարդիկ մաթեմատիկական յըս-
տակութեամբ իրարից տարբերուող սոսկ
մասնուղ եւ ընդամին չզգացող մեկուսի
միաւորներ չեն, այլ կենդանի անհատ-
ներ, անհատը կազմող բոլոր կենսա-հո-
գեբանական բաղադրիչների գումար, -
հետեւապէս գիտութեանը, մանաւանդ
հասարակական եւ մշակութային հար-
ցերի զննահատման նուիրուած գիտու-
թեանը՝ միշտ էլ այս կամ այն բաժնե-
չափով մասնակից է նաեւ զգացումը,
գիտնականի խառնուածքը, արեւնական
ժառանգութիւնը, տրամագրուածութիւ-
նը, ճաշակը եւ այլն: Այդ իսկ նկատա-
ռումով անհիմն չէ երկու՝ պայմանա-
կանօրէն իրարից տարբերուող խմբերի
բաժանել այն գրականագէտներին, որոնք
այսօր հանդիսանում են խորհրդահայ
գրականագիտութեան զարգացման գոր-
ծը իրենց ուսերին կրող եւ կորիզային
անձնակազմի դեր խաղացող մասնագէտ-
ներ: Այնուհետեւ կը բնութագրուեն բո-
լորտիքեան գրականագէտները:

Այն գրականագէտները շարքում, ո-
րոնց մօտ իմացական տարրը գերակշ-
ռում է, ամենացայտուն դէմքը ՍՈՒՐԻՆ
ԱՂԱՅԻՆԱՆ է: Ասենք, փաստօրէն չի
էլ կարելի նրան որեւէ շարքի դասել, ո-
րովհետեւ նա առհասարակ եղակի երե-
ւոյթ է հայ գրականագիտութեան մէջ,

մի տեսակ «համադրական» (կոմպլեքսա-
յին) կառուցուածքի գրականագէտ է:
Աղարաբեանի մօտ միտքն ու զգացումը
միմեանց չէզոքացնելու գիտաւորութիւն
չեն էլ ցուցաբերում, քանզի այդ պայ-
քարը անհեռանկար է, այլ գոյակցում
եւ գործակցում են՝ միասին լինելու
պայծառ ճակատագրի հետ հաշտուած:
Աղարաբեանը նոյն գիւրութեամբ դիմում
է ինչպէս մանրակրկիտ վերլուծումնե-
րի, այնպէս էլ համադրական գլխապը-
տոյտ ընդհանրացումների: Մեծ շատա-
ւիղի լայնածաւալ ընդգրկումները իրենց
համարժէք հակալիւծ ունեն ներքին խո-
րացումների ասպարէզում: Քննադատ-
հանջ է եւ ցածր չափանիշների հետեւո-
ղական հակառակորդ: Այն սակաւաթիւ
հայաստանահայ քննադատ-գրականա-
գէտներից է, որոնք երբեմն հանդէս են
դալիս մոսկովեան գրականագիտական
ամսագրերում: Ուսումնասիրութիւններ
ուելի Զօրեանի, Մահարու եւ ուրիշների,
մանաւանդ Բակունցի մասին: Գրել է
նաեւ «Նայիրի Զարեան» խորագրով մե-
նագրութիւն: Մշտաբնու եւ գործունե-
եայ հեղինակ, հրատապ հարցեր առաջ
քաշող, լուծման ճանապարհներ փնտռող
եւ բանավէճից չխուսափող ճակատամար-
տիկ: Մտքի հեռատեսութիւնը կարծես
այլեւս ուսման չի ճանաչում, արդէն
վաղուց հասել է նիւթի գիմադրութիւնը
յաղթահարելու մակարդակին: Նա եւս
կարող է իր հերթին դասուել մտքի տիե-
զերազնացների համեմատաբար սակա-
ւածարդ փաղանգին: Աղարաբեանի գըր-
ուածքներում եթէ կայ մի աչքի ընկնող
դիժ, որ կարելի է որոշ առումով թերու-
թիւն համարել, դա նրանց ձեւի անհա-
մաշափութիւնն է, ինչ որ մտքերի յոր-
դատաւորութեան հետեւանք է, թէեւ այդ
անհամաշափութիւնը տարիներից ի վեր
աստիճանաբար հարթւում է եւ տեղի
տալիս ամբողջական ոճով կուռ շարա-
դրանքին: Սակայն մինչեւ հիմա էլ նը-
կատելի է, որ առաւելագոյն հիւթալի
խտացումներին երբեմն յաջորդում են ոչ
-աղարաբեանական ջրալի պարբերու-
թիւններ: Մեր կարծիքով, ոճական այդ

անհամալսական պատճառը առնելու արանք կարող են լինել:— Նախ, խորհրդային պայմաններում կան կադավարություն արտասլայտութիւնների ու շարադրամեների աւանդական նմոշներ, որոնց օգտագործումը առայժմ հաւասարապէս պարտադիր է դրիշ վերցնող ամէն տեսակի՝ խելացիների կ'է յիմարների համար: Արդ, ինչպէս բոլոր այգպիտի դէպքերում, յիմարները չեն տուծում, բայց վաճ սեփական ուղեղ ու ինքնուրոյն դատողութիւն ունեցող խելացիներին: Նրանք պարզապէս դատապարտուած են իրենց անհատական ունը կարկասել պետական տաղտկալի արտաքայտութիւնների լսիներով ու միայն այդ տեսքով հրապարակ գալ: Բայց միւս աւելի ծանրակշիւ պատճառը Աղարաբանի՝ մեծ ընդգրկումներ պահանջող բարդ նիւթեր ընտրելու նախաքրութեան մէջ է, երբ ստեղծագործական տեսողութիւնը պարզապէս չի կարող միաժամանակ կենտրոնանալ նաեւ առանձին-առանձին դրաւաղներ ինքնավար ամբողջութեան վրայ ու նկատել համամասնութեան խախտումները: Հեղինակի մտքերը առատութէն յորդում են ու կարծես նա ժամանակ չունի մերթ ընդ մերթ յետ նայելու եւ մտածումների շարժման ընթացքը աչքով համակարգելու:

Սերգէյ Սարինեանը գրականութեան պատմարան է՝ ընդհանրացումների հետաժուտ տեսարանի հակումով: Նոր ոգով մենագրութիւն է գրել Բաֆթու մասին: Մասնաւոր քննութեան է առել հայ իրապաշտական գրականութեան հարցերը: Տարիներ առաջ էդուարդ Ջրբաշեանի հետ բաւական դործ կատարեց ժանտաւանդ հայ վիպապաշտական եւ խորհրդապաշտական բնոյթի գրականութեան մութ կամ մթաղնած հարցերը ըստ էութեան քննութեան առնելու, ինչպէս եւ գրականագիտական որոշ խախտում գրութիւններ վերանայելու ուղղութեամբ: Պատեհ առիթով անդրադառնում է նաեւ արդի գրական հարցերին: ԶԲԲԱՆԵԱՆԸ մի քիչ լար, բոլորից շատ հաւասարակը շրտաւած, պրոֆեսորական հանգարտու-

թեամբ, հարցերին դրեթէ առանց կրքի մօտեցող գրական տեսարան է: Նրա գիրականութեան տեսութիւնը՝ արդէն երկրորդ անգամ լոյս տեսաւ: Զուտ տեսական հարցերից բացի, ուսումնասիրութիւններ է գրել Թումանեանի, Մեծարեանի, Ջարենցի մասին: Ջրբաշեանը սովորաբար իր աշխատութիւններում ամենից շատ է գործածում օտար բառեր: Տարիներ առաջ Սփիւքի թերթերը անդրադարձան այդ հարցին՝ Ջրբաշեանի մի դրքից օտար բառերի ծաղկաքաղ անելով: Դրա պատճառը նախ ընտրած մասնագիտութեան մէջ է: Տեսական հարցեր լուծափող հեղինակը գրեթէ միշտ գործ ունի ընդհանուրի կողմից ճանաչում գտած եւ հասկանալի տերմինաբանական հասկացողութիւնների ու սահմանումների հետ եւ կաշկանդուած է իր մտքերը սեփական լեզուով շարադրելու հարցում, իսկ Հայաստանում, ինչպէս յայտնի է, մինչեւ հիմա էլ անտիրութիւն է տիրում ընդհանուր տեսական գործածութիւն ունեցող բառերը հայացնելու ասպարէզում: Բացի այդ, լեզուն, դիտութիւն եւ ուրիշ բաներ լինելուց առաջ, նախ շնաւորութիւն է, սէր եւ ապրում, իսկ երբ առարկայական դուտ բանականութեան սառը բարձունքներից է մարդ նայում աշխարհին եւ աշխարհի բաներին, այդ թրւում եւ գրական երեւոյթներին, նա դառնում է կենական առումով աւելի կամ պակաս անտարբեր, անջիղ եւ հաշտուողական: Ջրբաշեանի աշխատութիւններն ենք, աւելի քան այլուրեք, այդ գիրքերալիզմը՝ պարզօրէն երեւում է, գոնէ մինչեւ հիմա:

ՍԵՐԵՅԻ ՍԱՐԻՆԵԱՆԸ, գտնելով նրա գրութեան լուրջ իմաստով շարադրական եւ խորհրդածական ոճից, չնայած որոշ պրոթիւումների, հիմնականում հակամէտ է իմացական խոնարհ ծաւալումների: Տարբեր առիթներով երբեմն որոշ գրչակիցների նրան կշտամբում են անհետեւողականութեան համար: Գրել է մենագրութիւն Թոթովենցի մասին, բայց աւելի յաճախ եւ բոլորից շատ

անդրադառնում է դրական ընթացիկ Հարցերին: 1956 թուի դարձմանը, Արզումանյանի անունը յայտնի դարձաւ զանազան պաշտօնական կապակցութեամբ դրողներէ միութեան կուսակցական ժողովում իբր ճամբարավարական ելոյթ ունենալու՝ եւ ապա անխուսափելիօրէն, թէեւ թիթեւակի զաւրու առթիւ: Այդ Հարցի մասին հետազոտում ուրիշները շատ աւելին ասացին, բայց Արզումանյանը ուղղակի յոնջ: Ինչպէս ասում են. «Իբրանն այրածը մածունը փշելով է ուտում»:

Բացառութեան կարգով պէտք է յիշատակել նաեւ Հանգուցեայ ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՅԵԱՆԻՆ (ծնունդ 1917 թ. նոր Նախիջևանում, մահացած 1962 թ.): Սարգսանի մասնագիտութիւնն էր յետպատերազմեան խորհրդահայ գրականութիւնը: Ճաշակ եւ բարեխղճութիւն ունեցող, դանդաղ, բայց հաստատ քայլերով առաջ ընթացող ուղղամիտ գրականագէտներէն էր: Գրականութեան մէջ նրան հետաքրքրում էր առաջին հերթին արուեստի գեղեցկութեան եւ ներկայացուող նիւթի մէջ պարունակուող բարոյական տարրը: Ինքնուրոյն գէժ էր, որը հասցիւ իր կարողութիւնները դրսեւորել ըսկըսած՝ անակնկալ մահացաւ:

Այն գրականագէտներէ շարքում, որոնց մօտ զգացական տարրը գերիշխում է, առաջին տեղն է բռնում ՀՐԱՆՏ ԹԱՄՐԱՋԵԱՆԸ: Թէեւ նա հիմնականում չիրուանդագէտ է, բայց ամենից շատ ըզբաղւում է արդի խորհրդ. բանաստեղծութեան քննութեամբ: Այդ է նրա հիմնական տարերքը: Ոչ ոք նրա չափ չի ըմբոստացել, իր բառերով ասած, «գրական աղաների» եւ առհասարակ ամէն տեսակ նուաստացուցիչ բարբերի գէժ: Ունեւորիտ եւ ենթակայօրէն սեւը սպիտակի հետ չլիթթող կորովի հեղինակ: ՎԱԶԳԻՆ ՄԱՅԱԿԱՆԵԱՆԸ եւս գերազանցապէս զբաղւում է արդի բանաստեղծութեան, մանաւանդ երիտասարդական բանաստեղծութեան, ինչպէս եւ ռազմա-դեղատեսակական գրականութեան Հարցերով: Երբեմն հանդէս է գալիս գեղար-

ուեստական մանրապատումներով: Գրել է մենագրութիւն Գեղամ Սարգսանի մասին: ԼԵՒՈՆ ՀԱՅՎԵՐԴԵԱՆԸ թէեւ մասնագիտութիւն է դարձրել շարժականարագիտութիւնը եւ Թատերագիտութիւնը, ունի ճիշդ՝ Թատերագրական գրականութիւնը, բայց յաճախ է արձագանդում գրական-մշակութային այժմէական բոլոր Հարցերին: Օրուայ մշակութային կեանքով հետաքրքրուելու եւ նրանով ապրելու բուն կիրք ցուցաբերող հեղինակներէն:

Այս գրականագէտները որքան էլ ինքնուրոյն եւ անձնագրով հեղինակներ են, սենն նաեւ քաղաքագործական խառնուածքի ընդհանուր շփման կէտեր: Ներոնց ոճը համեմատաբար բուռն է եւ կրքոտ, ուշիտ իւր կենդանի, գրուածքները կուռ եւ ամբողջական: Հարցադրումները չնչնակի եւ անվերապահ: Գէթ իրենք անպայման Հաւատում են իրենց ասածի անկեղծութեանը: Ընթերցողներն էլ հազիւ թէ տատակուեն: Ամենից շատ են բանավէճի առիթ տուել, իսկ այդպիսի արդէն լինելու դէպքում էլ՝ կամաւոր միջամտել, Հակառակութիւններ, դժգոհութիւններ եւ անբարեացակամութիւն են յարուցել որոշ կարգի գրչակների մօտ, իսկ վերադաս մարմինների՝ կողմից զանազան առիթներով յանդիմանուել: Նրանց արտայայտութեան եղանակը անմիջական է, առանց դիւանդիտական տարտամ նրբավարութիւնների ու ամէն մի խօսքի տակ զգացում է հեղինակի շնչառութիւնը, մտածման սլաքի ուղղութիւնն ու պահի արամագրութեան ջերմաստիճանը:

Այս յառաջապահ եւ «հարուածային» գրականագիտական անձնակազմից բացի, յիշատակենք նաեւ մի քանի ուրիշների, որոնք օրեւէ չափով կապուած են այսօրուայ գրական կեանքին: Յովհաննէս Ղազարեանը գրադարձ է «յեղափոխական շրջանի» գրականութեամբ: Վստի՛ց Գարաշիւրենին ուսումնասիրութիւններ է գրել Արտիկանի, Մուրացանի եւ Տէրեանի մասին: Մարիբէկ Մակարեանը ճարտարութեամբ է «փողովութեան» բարե-

կամութեամբ»։ Անուշաւան Մակարեանը երդիծազիտութեան է նուիրուել։ Արամ Գրիգորեանը գերազանցապէս կենտրոնացած է գրական ներութիւններ վերծանելու աշխատանքի վրայ (առեւճա՝ Եղիշէ Զարեհցի)։ Արծրուն Բաղդասարեանը դժբաղդ է այսօրուայ դրական հարցերի մասին, յաճախ էլ քարկոծուած պաշտօնակիցներէ կողմից՝ մասնագիտական անձեռնհասութեան համար։ Լենինականում են դտնուում Հեկտոր Ռշտունին («Գեղամ Սարեան», «Դանիէլ Վարուժան») եւ Սաքօ Սարգսեանը («Պետրոս Դուրեան»)։ Իր խորաթափանց, բայց ժլատ ուսումնասիրութիւններով զատկից-զատիկ երկուսն էլ Գար. Յովհաննիսեանը։ Կամօսար Գրիգորեանը (Վ. Տէրեանի եղբորորդին) մասնագէտ է հայ-ուսմ մշակութային կապերի պատմութեան։ Կան եւ այլ դրականագէտներ, որոնք վերջին դարերի հայ նոր գրականութեան, կամ էլ ուղղակի նախախորհրդային գրականութեան պատմութեան մէջ են խրուած ու հազուադէպ, առիթից-առիթ են անդրադառնում ժամանակակից հարցերի, այն էլ որոշ կարգի մենադրութիւններով (Ասատուր Ասատրեան, Գրիգոր Սարգսեան, Հրայր Մուրադեան («Պատկանեան», «Դեմիւրճեան»), Նշան Մուքաչեան, Արամ Ինճիկեան, Յովհաննէս Ղա-

նալանեան, Ռուզան Նանումեան («Նազարեան», «Մերենց», «Փափագեան»), Եղիշէ Պետրոսեան, Լեւոն Ամարեան եւ ուրիշներ)։ Բաւական թիւ են կազմում ընթացիկ գրախօսները։

Պատերազմից առաջ արդէն բաւական յայտնի գրականագէտ-հեղինակներ մասին կարելի է ասել հետեւեալը։ Յովհաննէս Մամիկոնեանը եւ Սողոմոն Սողոմոնեանը տրեւմտա-երօպական գրականութեան մասնագէտներ են, բայց ժամանակ առ ժամանակ այս կամ այն չափով անդրադառնում են արդիական հարցերի, մանաւանդ ՍՍՀՄ ՄՈՒՆԵՍԿԸ, որը արուեստի գեղագէտ է եւ բանավէճային գրչամարտերից չխուսափող։ ՌՈՒՄԻՆ ԶԱՐԵԱՆԸ, գրական ասպարէզում այնքան բեղուն տարիներ աշխատելուց յետոյ, վերջին տասնամեակում անցաւ տրուեստի պատմութեան, այսինքն հայ թատերական պատմութեան ասպարէզը։ ՍՈՒՐԵՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԸ եւ թատերագիտութեամբ է զբաղում, բայց նա հիմնականում հետաքրքրւում է թատերական երկերի եւ ոչ թէ սոսկ թատրոնի ու դերասանների կեանքով։ Գրեթէ ալեղարդ՝ ծնեալ գրականագէտ ՌՈՐԷՆ ՍԱԳՄԵԱՆԸ շարունակում է հանգէս գալ իր «Ըստ էութեան» մենագրութիւններով ու յօդուածներով։

Լ. ՄԻՐՏԶԵԱՆ

(Վերջը յաջորդով)

Մահարու յօդուածում, ապա նաեւ յայտարարել որ «այլոց ըմբռնումները մեր տրամադրութիւններուն կրնան ուղիղ չհամեմատիլ, այո, բայց այդ բոլորին դէմ պայքարելու առաջին զէնքը հայհոյանքը չէ անպատճառ, բաժնասանքը չէ, բարբաջանքը չէ» (ինչպիսի՞ քրեքուքիւն. Վ. Մ.)։ Այլ գուշիկ խօսքն է, համոզիչ խոհն է, պարկեշտութիւնն եւ լուրջ առեւաշներու վրայ բարձրացող մտածումը։

Երևի նման դէպքերում է փորձառու հոռմէացիին բացակայել՝ vacant consules (դպրո՞յշ եղէք)։ Ստուգենք Մահարուն նետուած պարկեշտութեան ձեռնոցի մաքրութիւնը։

Սնապեանը իր խմբագրած «Միջնաբերդի» զգալի աննկատելի յարմարելու համար քանի մը տուն զեղչելով՝ տարիներ առաջ արտատպել է Նիկիէ Չարենցի հանրայայտ «Թուղթը»՝ քանակաւ մեկնաբանութիւններով։ Այդ «յարմարեցման» շեփորահարներին սպտիչ պատասխանը տրւել է Գ. Մահարին։

Չկրկնե՞ք այն, ինչ համոզիչ է եւ անգրադառնա՞ք նոր յարմարեցումներին։

Սնապեանի «համոզիչ խոհի», մանաւանդ «բարձրացող մտածումի» մասին որոշ պատկերացում կազմելուց առաջ անհրաժեշտ է ընդգծել հոգեբանական մի կարեւոր «մանրութիւն»։ Նա սիրում է նախադարձակ լինել, որով իւրայինների մօտ համարձակի համբաւ է ձեռք բերել, իսկ այլոց մօտ յայտնի «հալի-քալի» մականունը։ Նա սիրում է նշել դրբի հրատարակութեան թուականը, էջը, տողը, չափերսները։ Եւ ընթերցողը նոյն-իսկ աւելորդ է համարում այցելել մատանալած նենգափոխութեան վայրը՝ անձամբ ոտուգելու իսկութիւնը։ Թերեւս մենք էլ այդպէս վարուէինք, եթէ Սնապեանն անիւրջ չպարծենար իր բծախնդիր պարկեշտութեամբ։

Ահա մենք այն վայրերում ենք, ուր «Յորհրդային» քննադատներն աւ խմբագիրները նենգափոխել, խարդախել են Չարենցի տողերը, քանակաւ քանակաւ

ցել «մեռած բանաստեղծի մը բառերու ու հոգիի հետ»... Օ՛ր, ինչպիսի զթառաւորութիւն եւ անմեղութեան ինչպիսի ծնրադրում մեռած բանաստեղծի յիշատակի հանդէպ։ Բայց, աւա՞ղ, յանցանքի վայրում մենք հանդիպեցինք Սնապեանի հետքերին, միայն նրա՝ ծանօթ ու անմաքուր։ Ասե՛ք դա նրան բնաւ չի առնչուող տարածում, չէ՞ որ յարմարեցողի հայեացքը միշտ էլ յառուած է լինում հակառակորդի երկնքին՝ Եւ ահա, նա տեսնում է Չարենցին՝ «խարդախութեան ուրիշ երկնքի տակ»։

Ձգիտեմ ինչու կամֆիս հակառակ

Թեքի երա արմատ երեսիմ...

(«Դանթէական առասպել»)

Մէջերումը կատարել է 1922 թ. հրատարակուած երկհատորեակից։ Բացելով 1954 թ. լոյս տեսած «Ընտիր երկերը», Սնապեանը նախ հրճւում է, յետոյ զայրոյթով կարդում «խարդախութեան»։

Ձգիտեմ ինչու կամֆիս հակառակ

Նայեցի ահով Երա երեսիմ...

Գրել Չարենցի փոխաբեր. կա՞յ արդեօք Նարեկացու անէծքին արժանի ուրիշ այլ մի սրբապղծութիւն։ Անկեղծ աւսած, չէի ուզում հաւատալ, բայց երբ փառք բերուած է, անհնար է խուսափել նրա ժայռեղէն կշտամբանքից։ Ու յանկարծ, ինչպէս երբեմն նման դէպքերում է պատահում, զարմանալիորէն պարզ մի միտք է յղանում. սպասի՛ր, Չարենցը 1922 թուականից յետոյ ապրել է, չէ՞. ի հարկէ. նրա երկերը հրատարակուել ու վերահրատարակուել են չէ՞, անկասկած։ Զի՞ կարող պատահել, որ հէնց ինքն էլ փոխած լինի իր տողը։ Ոչ միայն չի կարող, այլ պատահել է, Պօղոս Սնապեան։ Ահա բացում եմ 1932 թուին լոյս տեսած «Երկերը» եւ կարդում։

Ձգիտեմ ինչու կամֆիս հակառակ

Նայեցի ահով Երա երեսիմ...

Ուրեմն Չարենցն է փոխել եւ ոչ թէ Պետհրատի խմբագիրները։ Փառք Աստուծոյ, Նարեկացու նշովքը ուրիշ հասցէով գնաց. «Թող ամալի՛ չար բանասերուն» վսեղութեամբ եւ հալածական։

Թող ամառի, ասում էիր, բայց չէ՞ որ ամօթը նշան է հոգու ազնուության, որից դուրի է բանասերկուն։ Բայց շարունակենք։

«Դանթեականից» թեգուելով «Ամենապոետի» կողմը, Միսակեանը նաեւ այնպէս է «նենգափոխումներ» յայտնաբերել, Ահա նրա գտածը։

Դաշտերում անքաղ մնաց
Պօղոսը քաջ զամբարանը։

1954-ին «Հայպետհրատի խմբագրչաները ընդգծուած տողը խարդախել», հետեւեալ տեսքն են տուել։

Դաշտերում անքաղ մնաց
Ժողովուրդը՝ հազար հազար։

1932 թուականի «Երկերում» կարգում ենք՝

Դաշտերում անքաղ մնաց
Ժողովուրդը՝ հազար հազար։

Ուրեմն՝ դարձեալ Չարենցն է փոխել։

Պիտի ենթադրել, որ Պօղոս Միսակեան այդ ժամանակ դեռեւս չէր ծնուել, որպէսզի Չարենցը գիտական կանոնադրութեամբ ընչէր Պօղոս անունը։

Իհրում ենք այդ շարքի վերջին օրինակը։ «Նենգափոխուել է» (ըստ Միսակեանի) նաեւ հետեւեալ տունը։

Դաշտերի մշուշից ելած
Հիմա Պօղոսը մշնցի
Կրում է նոր մի երազ
Վիթխարի, ամուսնաման ամծիր։

Այդպէս է հրատարակուել 1922 թուին, բայց տեսէ՛ք, թէ «Ինչ է արել Հայպետհրատի խմբագրչը» 1954-ին։

Եւ ոչ թէ վարժապետ Սողոմ
Այլ Պօղոսն է հիմա քո որդին,
Որ դէմքը քրտնեղով ողող՝
Լծուել է դաւիթի երթին։

Սա արդէն արմատական փոփոխութիւն է, որ դարձեալ... Չարենցն է կատարել 1932 թուականին։

Եւ ոչ թէ վարժապետ Սողոմ
Այլ Պօղոսն է հիմա քո որդին,
Որ դէմքը քրտնեղով ողող՝
Լծուել է դաւիթի երթին։

Այսպիսով պարզուեց, որ ամէն ինչ Չարենցն է կատարել։ Փոխել է, շտկել,

ուղղել ու գէն նետել։ միայն Չարենցը, ուրիշ ոչ ոք։

Միսակեանի՝ խնամքով տեսակաւորուած կեղծիքները պարզեւուց յետոյ անելուդ չէր լինի հարցնել՝ «Երբ է լուրջ տուեալների վրայ բարձրացող ձեռքը տաժումը», պարկեւտութիւնը, մանաւանդ խոհը, համոզին էլ պոչից։

Այլի խարկանք է, ի հարկէ, երբ բարոյապէս վար, շատ վար իջնելը բարձրանալ է թւում։

«Չարենցի» ընթերցողը նկատած պէտք է լինի հոգեբանական մի այլ «մանրութ» եւս։ Միսակեանը ամէն կերպ ջանում է անկաշկանդ ու ազատ ձեւանալ. սրամտում է, հեշտութեամբ շեղւում նիւթից, հիանում ինքն իրենով, բառերի ճարպիկ հրափառութեան տակ իր կեղծիքը աննկատելիօրէն ուրիշի «գրպանը» նետում, բայց... բայց չի կարողանում դադար առնել, անվիրջը ըշտապում է առունց կտ նայելու։ Կարծես ինչ-որ մէկը հետապնդում է իրեն եւ ուր որ է կը բռնի ու կ'առի։

— Սպասէ՛ք, ա՛յդ է ձեռք պարկեւտութիւնը, մանաւանդ «խոհը», համոզիչն էլ պոչից։ Եթէ գիտէիք, որ այդ ամէնը Չարենցն է կատարել, ինչո՞ւ էիք անմեղութեան շրջանակի մէջ առել ձեռք գլուխը։

Հարկ է անդրադառնալ մի այլ կեղծիքի եւս, որով Միսակեանը փորձել է խարխիս պցել դարձեալ «Ամենապոետի» տողերում։ Ահա դրանք։

Ձէ՞ որ Երեւան քաղաքում
Հիամեայ Մասիսին մօտիկ
Մասիսի պէս հզօր-կանգուն —
Ելել էր «Նախքան ողին»,
Ելել էր «հզօր», «անյաղթ»,
Պարզել էր երեքդոյն դրօշ,
Յառնում էր — «անկաշկանդ»,
«ազատ»։

Ու չկար Նախրի ուրիշ։
(Երկեր 1932 թ.)

Որդեգրելով ոմն Վ. Հերեանի կամաւոր կուրութիւնը, Միսակեանը նույնպէս պընդում է, թէ 1954 թուականին Վերս հրատարակիչները չեն մոռցած իրենց հեր-

թական խեղաթիւրումներուն մարտադրաշար դարձնել նաեւ այս հաստատար, փոքրագուծին մը եւս աւելացնելով իրենց տխուր նիշերուն վրայ: Ուրիշ քառերով չեն փոխարինած հոս գործածուածները, այլ այդ բառերէն ոճանք, ամէնէն բնորոշիչները՝ ճախրեան ոգին, եզօրը, անյապքը, անկաշկանդն ու ազատը առած են չափերուն մէջ, ի հարկէ անոնց իմաստը կասկածի ենթարկելու ձգտումով, Դաշնակցութեան հաշուին անոնց վրայ Զարեկի համակրանքի ու գնահատանքի շնորք խախտելու յետին հաշիւներով:

Վերը մէջ բերուած չարենցեան տողերի տակ նշուած է տպագրութեան թրւակները՝ 1932: Նշանակում է, Զարեկն ինքն է չափերուն մէջ առել վարժապետ Սողոյի ըմբռնած ճախրեան ոգին, հզօրը, անյապքը եւ միւս բառերը, դրամով իսկ արտայայտել իր որոշակի հակակրանքը Դաշնակցութեան նկատմամբ: Եթէ ասելի ստորյն տողն է, այդ չափերուն չեղեմակը ինքը պատմութիւնն է: Զարեկը կատարել է միայն նրա կամքը: Բայց տուեալ դէպքում մեզ այլ խնդիր է հետաքրքրում: Ի՞նչ անուն տալ այս ձայներին: Մի՞թէ այդքան դժուար էր գլուխ հանել չափերուն ինքնը: Ել չենք ասում, որ դրանց բացակայութեան դէպքում էլ անհնար էր չգտնել Զարեկի վերաբերմունքը Դաշնակցութեան նկատմամբ: Այժմ հարց տալու հերթը ժերն է. Զարեկի գործերի մէջ եւ դրանցից զուրա արշաւանք կատարած կեղծարարի վերաբերեալ ի՞նչ մտածում կամ համոզիչ խոհ ունի նոյն ինքը՝ Պօղոս Մնապեանը: Գրական դրականատի օձի՞քն էիք ուզում թօթուել, գրեալն էիք ուղում բողբել այդ ուղղութեամբ. գտէ՛ք Վ. Հերեանին եւ հերթով իրար վրայ բերան բացէ՛ք:

Մնապեանն այլեւս որեւէ հաւատ չի ներշնչում, որ ընդունակ է ճիշդ արձանագրել վիստը եւ նոր միայն դիմել զիրար քաղաքացու մտածումին, հետեւապէս կարելի էր բաւարարուել աստածով: Խնդիրը, սակայն, մի քիչ բարդանում է

այն իմաստով, որ «Բազին» խմբագիրը բժախնդիր մի անաղնուութեամբ կամ անոգիւ բժախնդրութեամբ ամենուրեք եւ ամէն ինչում հրեշտակային կեցուածք է ընդունել ի տէր փարիսեցիական անկուսակցականութեան: Ինչպէս «Ջայնութում», այնպէս էլ «Աւագիւրած նաւում» Մնապեանի գործերում միակ դադարաբաշտ հետեւեալն է. այն, ինչ դէմ է Դաշնակցութեան «ցեղային յատկանիշին», արուեստ չէ, ոչ էլ հայրենասիրութիւն: Մի հաւատալէք նրա այն պնդումին, թէ «երբ գրապէս մը ըստ էութեան արժէք մը ներկայացնէ, առած ըլլալ արժէքաւոր գործ մը, այլեւս չենք զրազուի տնոր ալ կամ ահեակ խոռոչումներով: Ձենք զրազուի, ասում են, իսկ ինչո՞ւ են անդրչիբիմեան վայնասուն բարձրացրել «նաւը լերան վրայ» վէպում կատարուած կրճատումների ու յաւելումների կազակցութեամբ: Ո՞վ է զրկել Կոստան Զարեանին գրողի իրաւունքից: Իդ. Պօյաճեանը, որ միջնադարեան անէ՛քի, մանաւանդ աղիտութեան երկու հրովարտակ է արձակել դրամագէտի դէմ:

Մինչեւ վէպի երկրորդ հրատարակութիւնը, Կոստան Զարեանը Միք դրականութեան, գոյնի բաւականութեան հրաշալիքներ փոխանցած շուրջ մեծատուն էր» (Պ. Մնապեան): Անցած քրոնի տարիների ընթացքում Մնապեանն ու Պօյաճեանը տեսնում էին Զարեանի «սիրտը», արիւնով դրած նրա էջերը, հպարտանում նրա ձեռքին բռնկումներով, մանաւանդ «կախարդող գոյներով»: Աւելին, «Զարեանը խրոխտ կեցուածք մըն էր, ու պոռպոռ մտածում, լեզու մըն էր ու ոճ մը» (Պ. Մնապեան), եւ յանկարծ այդպիսի թանկարժէք բռնով նաւը խրոնց աւազի մէջ, իսկ նաւապետը դաւաճան յորջորջուեց, որովհետեւ Զարեանը վերադարձել է հայրենիք՝ Սովետական Հայաստան, ինչպէս շատերը նրանից առաջ եւ յետոյ, տեսել վերածնունդ իր ժողովրդին, ուրախացել նրա երջանկութեամբ, ապա ժողովրդից Ժանօթանալով նրա նոյնքան մեծ

պատմութեանը, անհրաժեշտ զտել վերափոխել իր վէպը։ Ամէն ինչ, եւ Հայրենիք վերադառնալը, եւ վէպի վերամշակումը, պատկանելի գրողը կատարել է իր սրտի ու խղճի թելադրանքով։ Դա, իրօք, ներքին բռնկումների հետեւանք է։ Այդ իրաւունքը գրողին ոչ ոք չի տալիս, դա ծնւում է նրա տաղանդի հետ միասին։ Այլ խնդիր է, եթէ առանց չարաշահելու լեզուի օսկրագրկութիւնը, լուրջ խօսք բացուէր վէպի գեղարուեստականութեան, նրա արտայայտած ճշմարտութեան մասին եւ ցոյց տրուէր երկրորդ հրատարակութեան արժանիքներն ու բացերը։ Իր «Լազարիա» վերջին տողերում Սնակեանը մի երկու բառ է կաթեցնում այդ առթիւ, կարծելով, թէ ընթերցողը կը հաստատայ, որ իրօք «չի գրադուած գրողի աջ կամ ահակ խոստումներով», որ իրեն հետաքրքրում է միայն զրապէտի տուած արժէքաւոր գործը։ Ծշմարտութիւնն այն է, որ վէպը զգալիօրէն շահել է վերափոխումներից, թէեւ ոչ բոլոր գէպերում են յաջող հեղինակի կրճատումներն ու խաւելումները։ Դրանք արդէն ստեղծագործական հարցեր են, որոնց կարելի է եւ պէտք է անդրադառնալ։

Դրողի խօսքը նրա ստեղծագործութիւնն է։ Քննադատը նոյնպէս իրաւունք ունի արտայայտել իր տեսակէտը, բընաւ չկարծելով, թէ ասուած է վերջին, անառարկելի ճշմարտութիւնը։ Բարոյական այս սկզբունքները խորթ են Սընակեանին, բայց ինչպէս երեւում է, մենք այնքան ալ ճիշդ չենք հասկացել Սնակեանի գրարի նպատակները։ Պարզուած է, որ Ջարեանին նա դաւանանք է համարել ոչ թէ Դաւանակցութեան վերաբերեալ ունեցած իր կարծիքները փոխելու համար, այլ որովհետեւ գեղջիկ է իր բաւազոյնը եւ գեղջուած անհատականութեամբ ներկայացել Հայրենիքին։ Տեսնո՞ւմ էք, գրողի փոխարէն ամաչում է ինքը՝ Սնակեանը, ինչ խօսք, պարկեշտութիւն չէ վատագոյնով վերադառնալ Հայրենիք, այն էլ այդքան բացառալից յետոյ։ Ել ինչպէ՞ս չզարմա-

նայ Սնակեանը, երբ Հայրենիքը զընդվըպելու փոխարէն, դիմել կը բանայ իրենց լաւագոյնէն հրատարած այդ Թըշուած մարդոց։ Ծղզենք։ Այդ պատգոյները Դաւանակցութիւնն է։ Վերջապէս ճշդուեց, որ Ջարեանի նաւը լերան վրայից իջել ու խրուել է աւազի մէջ այդ լաւագոյն թեռից թեթեւանալու հետեւանքով, որը եւ հնարաւորութիւն է տրուել Սնակեանին ու Պոյաճեանին պայքարի մասին ու ալէն, ողբալ ալէն ու ծախէն եւ հայիւնը թաղոր կողմերէն։ Ահա ներանց բարձր շիկացածութեան ցուցանիշները։ Ուրացած ոգի, խորամանկ մարդ, թշուառ մտապետ, մի գրապարտիչ, (պարկեշտութիւն Պ. Սնակեանի), այնուհետեւ «խիղճ ոչ մաքուր», «հագի ոչ հպարտ», «ձերուկ անառաքներ», «չոյսէն փախտական գրիչ» (ճշգրտութիւն էդ. Պոյաճեանի)։ Ընթերցողից ներողութիւն ենք խնդրում պարկեշտութեան, «համոզիչ խոհի», մանաւանդ վերջնաց հայիւնաճի այս նմոյշները մէջբերելու համար։ Հասարակ բան չի կատարուել։ Ջարեանը նախ դէն է շարունակ իր բաժին մոլորութիւնները, որոնք երկէ մասունքի սրբութիւն էին Սնակեանի համար։ Ի դէպ, Ջարեանի օրինակը եղակի չէ սփիւռքահայ մտաւորականութեան կեանքում։ Եռապոյնականները ժամանակին Մատուկեանի հետ էլ էին լուրջ տկնկալութիւններ կապել «եւ սպասեց» Հայրենի հողը տեսած եւ տուն վերադարձող զրադէտի զրպարտութիւններին։ Ջուր յոյսեր, Մատուկեանը տեսաւ սնը քիչ, ճերմակը շատ մի Հայրենիք եւ վերջնականապէս վաւերացրեց իր հեռացումը Դաւանակցութիւնից։ (Իսկ օրերս որպէս գրօսալըջիկ Սովետական Հայաստան այցելած Վարդգէս Ահարոնեան ասաց. «Պէտք է դրն ճշմարիտը. եւ լաւ է, եւ վատի մասին, որ տեսայ Հայաստանում։ Սակայն պէտք է շեշտեմ, որ առ այսօր տեսայ միայն լաւը»)։ Այդ կապակցութեամբ Սնակեանը չարախնդութեամբ գրում է. «Երբ Մատուկեանը կրկին անգամ ուխտի երթայ էջմիածին եւ նոր օրհնութիւններ տանի, անձամբ

կը բացատրէ ինչո՞ւ, հիմա էլ ինք է հեռանում: Կարծում ենք, որ Մառտիկեանը չի գլանայ լուսաւորել մի մարդու, որ այնքան ազահարաբ լոյսի է ձգտում, պաշտելով խաւարը:

Ինչպէս արդէն նշել ենք, Ջարեանի քայլը պատահական չէ: Երեւի նա վաղուց էր կուսակց, որ իր նաւից դուրս մնացած մաքսանկիւնները երէկ խնկարկում էին իրեն, «զրականութեան գետնի տնուանում» մոլորութիւնների համար: Յարգելի վիպասանը պիտի ուրախանայ, որ վերջապէս ճանաչեց, թէ ում է տեղ տուած եղել նախ տախտակածածին եւ ինչի են ընդունակ ապօրինի փառքով ապրող այդ ուղեւորները:

Մի փոքրիկ զեղում: «Աւագախրած նաւի» կապակցութեամբ «Բազին» ամսագրի ընթերցողներից մէկը՝ Հայկ Նահապետեանը, երկտողով գիմել է խմբագրութեանը՝ պարզելու:

ա) Երբ է չորս տեսնելու Սնապեանի խոստացած «Ես այն շումն եմ» խորագրով գիրքը:

բ) Արդեօք, «Ես այն շումն եմ»-ը նոյն ինքը «Աւագախրած նաւը» չէ՞, որ աղաններ ունի:

Ի հարկէ նոյն չումն է, պատասխանում ենք մենք, միայն թէ տարբեր խորագրերի տակ է վառարկում իր հացը: «Անդրէրիմեան ձայների» 81-որդ էջի լուսանցում Գուրգէն Մահարին հեռաթափանց մի դիտողութիւն է արել. «Իսկ եթէ վաղը, ո՞վ գիտէ, Կ. Ջարեանն անցնի ճշմարտութեան կողմը, ի՞նչ կը մնայ այդ շումը մեծատուններին: Այս հարցը տրուել է 1960 թուականին, երբ Ջարեանը դեռեւս զբաղւած հոգի էր: Ընդամենը երեք տարի է անցել այդ կանխադուշակութիւնից, եւ մենք արդէն տեսնանք թէ ինչ է մնացել: Ջարեանն այլեւս մեծ չէ, տուն չունի, նաւն էլ խորուել է աւազի մէջ: Նշանակում է Մահարին ճիշդ է արտորտել Սնապեանի հիւանդութիւնը: Նշովել այն բոլոր մտաւորականներին, որոնք յարգելով ճշմարտութեան երկտողովները, նաեւ տաքից հասակում են ընդունակ փրկել ար-

ուեստի պատիւը, առանց վարանումի ձեռք բարձրացնել սեփական մոլորութիւնների վրայ եւ աղ ու հացի արտաթեամբ մօտենալ իր ժողովրդին: Անտիք Խահակեանը այն մեծ առաջիններից էր, որ երկար դեղերումներից, դառաւ փարական բարդ ու դժուարին ուղիներ կտրելուց յետոյ վերադարձաւ իր ազատագրուած հայրենիքը՝ «Իր երազներին ու դեղերումների վերջին հանգրուանը»՝ Խորհրդային Հայաստան: Ընթերցողին յայտնի է, թէ Վարպետի մահից յետոյ արքայզոթեան ինչպիսի վաթնասուն հանցին Ռ. Դարբինեանը, ուրիշները, նոյնիսկ Սնապեանը: Սակայն ով փորձեց մուր նետել Վարպետին, ինքն աւելի սեւացաւ, զի ճշմարտութեանը նետած մուրը կէս ճանապարհից շրջւում, վերադառնում է իր տիրույթ, աւելի թանձրացած: Նոյն ետադարձ մուրն է բաժին ընկել նաեւ Սնապեանին: Սկզբնով Խահակեանից, տհասութեան ճախներ հանելով Մահարու հատուցութեան չեմքն, հիմա էլ հայհոյում է Կոստան Ջարեանին: Այսօրից յետոյ վատ չէր լինի բունել նրա պարկիշտութեան երկար խաբարաւորութեանց, մի քիչ ուրիշ եւ կրկնել Թումանեանի խօսքերը. «Հասկացէ՛ք, պատիկ ողի, որ եթէ մի մարդու առում էք զբաղան մեծութիւն, զգոյշ պիտի լինէք նրա դէմ զբաղան կռուի դուրս դալիս», ու եթէ չհասկանայ, նոր միայն հարցնել, Դրամփեանը ձեզ խրատ չե՞ղաւ, դո՞ւք էլ էք շտապում անմահանալ, ջտուելով զբաղան մեծութիւնների փէշերին, ա՞յդ է մեր բարձրացող մտածումը, մանաւանդ խոհը, համոզիչն էլ պոչից:

Սնապեանի «Ձայների» արագութիւնն այնպիսին է, որ հեշտութեամբ դուրս են դալիս անդրէրիմեան սղեծրից եւ մրտնոմ ժամանակակից պոզիայի մթնոլորտը: Դրանց հեղինակը այն կարծիքին է, որ Հայաստանում բանտարկեցութիւն կայ, բայց չիք զարպեր վառող բանտարկեցութիւններ: Սնապեանի նախորդը եւ պաշտելին տարիներ առաջ հակառակն էր պնդում. «Գրող կայ՝ զբաղանութիւն

լի՛ք»։ Ուրեմն ե՛ւ զրող կայ, ե՛ւ զբա-
կանութիւն։ Զկայ ու չի լինելու այն,
ինչ նրանք են ուզում։ Իսկ նրանք ուզում
են, «որ հայ ժողովուրդը երբեք մեծա-
տուն չըլլայ, երբեք չգարգամայ, մնայ
այնպէս, ինչպէս կը պահանջեն մեր ազ-
գային իղձալները եւ մեր հաւաքական
շահերը»։ Ինչո՞ւ, որովհետեւ «հայ ժո-
ղովրդի գոյութեան պաշտնիքը իր տա-
նապանքն է, իր սպիներն են, իր զըր-
կանքն է, իր ողբերգութիւնն է»։ Ուրե-
մն թո՛ղ միշտ տառապի, սպիներ ունե-
նայ, զրկանքներ կրի եւ ողբերգութիւն
սպրի հայ ժողովուրդը։ Այս է «Յուսա-
բեր»ի ուղածը։

«Յուսաբեր»ը թշուառութեան հայ-
րենիք է ուզում ունենալ եւ հոգեպէս
թշուառ մի մշակութ. պատրանքներ՝ հ-
րիցս խորտակուած... Հայաստանը վա-
ղուց է մեծատուն դարձել եւ ծաղկող
մշակութիւն հայրենիք։ Սփիւռքի ճշմա-
րիտ գրականութեան ու շիտակ զրոյթի
ճակատադիրը նոյնպէս կապուած է այդ
ծաղկող երկրին ու նրա հոգեւոր կեան-
քին։ Տարիներ առաջ «Միջնարկի»
հարցաթերթիկին տուած պատասխանում
Համաստեղը գրել է. «Սփիւռքի մէջ աւթ-
ղունանում է նաեւ գրականութիւնը».
սփիւռքի ճակատադիրը կը փոխուի, գե-
թէ կապ հաստատուի Հայաստանի ու
սփիւռքի միջեւ։ Այդ պատասխանում ոչ
բոլոր մտքերն են ճշմարիտ, անառարկե-
լի, բայց բոլոր գէպքերում «մեր յայտը
եւ կորիզը» Համաստեղը Համարում է
Հայաստանը։ «Հայաստանի մէջ մշակ-
ուող այսօրուան գրականութեան հան-
դէպ ճիշդ պիտի լըլլար յոռետես կեց-
ուածք ունենալը»։ գրել է Մ. Իշխանը։
Ահա եւ իւր. Պոյաճեանի կարծիքը գրա-
կանութեան մասին. «Մեր գրականու-
թիւնը լքեալ որդասողի է։ Գրողը կը
նմանի հիմա քահանայի մը, որ ձանձ-
րացած է ժինակը եկեղեցի երթալէ, նրա-
տարաններու վրայ հաւատացեալ չկայ»։
Եւ ինչպէ՞ս կարող է հաւատացեալ մը
նալ, երբ այդ նոյն Պոյաճեանի գնահատ-
մամբ «մարդը քուրջ է, հին լաթի կը-
տոր»։

Անհուճօրէն մաշած հազուստ.—

Այսպիսի բառեր շարողի օձիքը թօթ-
ուելը մեծահոգութեան նշան կը լինէր։
Մենք գիտակցաբար մէջբերինք ասոյթ-
ներն այն մարդկանց որոնց հաւատում է
Մնայեանը։ Եւ ծիծաղելին այն է,
որ դրանց հաւատալով հանդերձ, շա-
րունակում է հաւատալ նաեւ «մեծ տե-
սանող», (սո) Վահէ Օշականին, որը
բառերի այսպիսի մի անհեթեթ յաջոր-
դականութիւն է ռահմանել։

Հող

Արուստ

Կիրք (...)

Եւ դաշնակցութիւն (ու)

Համազօր Համարելով այդ բոլոր-
նումները, Մնայեանը հեշտութեամբ
արուստը փոխարինել է Դաշնակցու-
թեամբ։ Այդ դրածաբեցի է նրա ժայռը
անդրձիւրմեան դարձել, ժայռ, որ հեղի-
նակի վկայութեամբ անում է մեռեալ-
ներով, անտեսանելի կամուրջ նետելով
«հողի ներքեւ ասպրողներու» եւ «հողի
վրայ յամառօրէն իրենց երազներուն
կառած մեռեալներու միջեւ»։

Այդ երկու տիպի մեռեալների գո-
յութիւնը Մնայեանը ապրել է Համա-
րում, այն էլ «պատմութեան բեմին»,
եւ ոչ թէ նրա ետնարակերում։ «Հակա-
ռակ պարագային, — շարունակում է նա,
— այսքան երկար պիտի չմնային պատ-
մութեան բեմին, մէկ դամբանախօս կը
բաւէր այն ատեն, մէկ օերունդ կը բա-
ւէր իբրեւ յուղարկւոյր»... Այդ հաթ-
ցում Մնայեանն իրաւացի է, յաւաքելու
ւորումը շարունակում է։ Պատմութիւ-
նը ծանօթ է նաեւ այդպիսի մեռեալների
յամուսութեանը։ Գուրգէն Մահարին
հէնց այդ հանդամանքն է նկատի ունե-
ցել, առելով՝ «սապատաւորին գերեզ-
մանն անգամ չի ուղղի»։ Խիստ է առ-
ուած. մենք դարձեալ մնում ենք մեր
Համոզմունքին, պիտի ուղղի. վկայ են
Մնայեանի աւագախրած զայրոյթը եւ
Պոյաճեանի մոլեղանած պատկերները։

«Գրական Թերթ», 24 Սեպտեմբեր 1964

Վ. Մ.

ՄԵԾԵՐՈՒՆ ԿԵՆՍԱԳՐԱՎԷՊԸ

Եւ կարդալով Ալեքսանդրին՝
Կրկին անգամ եւ հասկացայ,
Բէ իմացու է ծրա անդրին
Սիրունդների սրտում կեցած:
Բէ դարերի հորիզոնում
Զուգուելով՝ ինչո՞ւ է մա
Անվերջ շողում աւ բարձրանում
Եւ միշտ պայծա՞ր պիտի մնայ: -

Ե. ԶԱՐԻՆՑ

ԱՆԵՔՍԱՆՏՐ ՊՈՒՇԿԻՆ

8 Յունուար 1915-ին, կայսերական
ճեմարանի Հանդիսութիւններու սրահին
մէջ, կրօնական եւ աշխարհիկ բարձրաս-
տիճան տնօրէնութիւններու, ինչպէս
նաեւ Հռչակաւոր ծերունի բանաստեղծ
Տէրժաւիկի ներկայութեան, ուսանողնե-
րը կու տային իրենց տարեկներէ քննու-
թիւնները: Նաբբը վերջանալու վրայ էր
արգէն, որք ճեմարանի տնօրէնը տուաւ
Պուշկինի անունը: Աշակերտներու խում-
բէն բաժնուեցաւ նիւար, թխամորթ եւ
թանձրաշուրթի սղեկ մը: Բըզոտ կեղ-
ծամ մը կը ծածկէր իր ճակտին վերի մա-
սը եւ հոտէէն կ'իջնէր ժինչեւ ծոծրակը:
Ուղիղ, ճակատը բարձր, պատանին ար-
տասանեց իր բանաստեղծութիւններէն
մին. - «Յիշատակներ Յարսոյն Սել-
յէն»:

Բանաստեղծութեան առաջին տողե-
րէն իսկ, Տէրժաւիկը վիզը երկարեց եւ
ձեռքով օգնութեան հասաւ լսափողին
բառ մը իսկ չկորսնցնելու համար Հռչա-
կապ այդ քերթուածէն: Այնքան յուզիչ
էին եւ երաժշտական Պուշկինի տողերը,
որ ծերունի բանաստեղծը չկրցաւ զսպել
սքանչացում իր արցունքները: Արտա-

վերի ընդհանուր խորագրին տակ
ինկազ գրութիւնները, որոնք պարբե-
րաբար պիտի երևան «Բագին»ի մէջ,
ստեղծագործութիւններ ըլլալու յա-
ւակնութիւն չունին: Օտար տղիւրմե-
րէ կատարուած ուղղակի փոխադրու-
թիւններ պիտի ըլլան անոնք երբեմն եւ
երբեմն՝ մեծացրութեան մը կամ քա-
նի մը տարբեր յօդուածներու եական
գիծերուն համադրական մէկ պատկերը:
Ինչպէս է պարագան ներկայ գրութեան:

Պուշկինի կենսագր. խաղաղ տյո
աշխատութիւնը «Բագին»ի համար
պատրաստած է մտաւարկամ վտա հե-
տաքրքրութիւն ունեցող երիտասարդ
ուսուցիչ մը, որուն հրկրորդ գրութիւ-
նը պիտի համադրէ ժողովի կենսագրա-
վէպը:

Պուշկինի եւ ժողովի կենսագրավե-
պութեան, ի հարկէ, պիտի նետուին այս
բովանդակութեամբ ուրիշ գրութիւն-
ներ, նոյն կամ արիշ մտաւարկամներ
բու կողմէ պատրաստուած: Այդ մտա-
ւարկամներուն պիտի ուզէինք յիշեցնել
միայն մե'ր մեծերուն ամուսնեքը եւ
անոնց կենսագրավէպերը, որոնք ճոյն-
քան ետաքրքրական երեսներ ունին եւ
այս իզմանակով բնու. ներկայացուած
չեն նայ ըմբերքադին:

սանտիքան ասարաին՝ դժուարութեամբ ոտքի ելաւ եւ ուզեց սրտին սեղմել հանձարեղ երեխան։ Սակայն, ծափահարութեանց եւ կեցցէներու ընդմէջէն Պուշկին արդէն վերադարձած էր տեղը։

— Ես չեմ մեռած, յայտարարեց այն ատեն դողող ծերունին։

Նոյն գիշերն իսկ, բարեկամներու շրջանակի մը մէջ Տերտալին կը կրկնէր․

— Պուշկին, մի մոռնաք այս անունը։ Ան է որ զիս պիտի փոխարինէ։

Օրուան հերոսը, Ալեքսանտր Սերկէվիչ Պուշկին, տասնութեցը նոր բոլորած էր։

✽

Մնած 26 Մայիս 1799-ին, ան գաւառէն էր տղնուականութեան միջակ դասուն պատկանող հողատիրոջ մը։ Մայրը՝ Նատէմա Օսիփովնան, թոռնիկն էր Մեծն Պետրոսի նշանաւոր խափշիկին, որ մանուկ հասակէն Նիքոլային բերումը էր Մոսկուա եւ մեծցած ծարիր պալատին մէջ։ Ափրիկէէն բերուած այս գետնազականութիւնը՝ մեծապէս ազդած էր Պուշկինի դիմագծերուն եւ նկարագրին վրայ։

Թաղուած փարթաւ ընդունելութիւններու եւ հաճոյամոլութիւններու մէջ՝ ծնողքը բնաւ ժամանակ չունեցաւ զբաղելու երեխայով, մնաց որ, Պուշկին ինքն ալ գաստիարակուելու հակամէտ չէր։

Անհանգարտ ու չար՝ ժամերով կը փակուէր պապնական հարուստ գրադարանին մէջ եւ կը կարդար փրփրոփոյտական, տեղաբանական եւ պատմական հաստափոր հատորներ։

1811-ին, որպէս գիշերօթիկ զայն տեղաւորեցին Մարաթի Մեյո նորարաց ճեմարանը։ Հոս, իր չարածճի, ծոյլ եւ կուռպան խառնուածքով՝ շուտով արժանացաւ վերահսկիչներու հակակրօնքին եւ ընկերներու համակրանքին... Դասերուն շատ քիչ ժամանակ կը յատկացընէր։ Ահաւոր մոլեղնութեամբ մը կը կարդար Փրանսացի, անգլիացի, գերմանացի եւ առաւ հեղինակներ։ Իր դերազոյն երազն էր օր մը մեծ բանաստեղծ հռչակուիլ։

1814-ին, գրական լուրջ ամսագիր մը տպեց իր «Թուզք քարեկամի մը» գրքով։ 1815-ին հոր Տերտալինը ղինք կարգեց բանաստեղծ ու հռչակեց իր ուղեկան ժառանգորդը՝ բազմաթիւ մտաւորականներ փնտռեցին երիտասարդ Պուշկինի ստեղծագործութիւնները եւ զայն ուռին իրենց պաշտպանութեան տակ։

Տասնութիւն տարեկանին, աւարտելով ճեմարանը փոխադրուեցաւ Մէն-Փեթերսպուրկ, ուր տարեկան եօթը հարիւր ռուբլի վճարումով պաշտօնի կոչուեցաւ արտաքին նախարարութեան մէջ։ Բազմակողմանի ընդունակութիւններու տէր եւ խառնուածքով անկայուն՝ Պուշկին ուսմէն տեղ էր սակայն, սալոններու մէջ, խաղավայրերու մէջ, ջութիւններու եւ բզբոսավայրերու մէջ։ Կը վիճէր գրականութեան մասին, կը խմէր, կը կուռէր, կը կորոնցէր բախտախաղի մէջ եւ կը շահէր սիրոյ մէջ։ Այդ շրջանին տակաւին անընդունակ էր տնտեսելու իր յորդող ուժականութիւնը։

Անկանոն այս կեանքը արդեւ չեղաւ սակայն, որ դրէ դիւցազնեղական երկարալուսնչ բանաստեղծութիւն մը՝ «Թուսլամ եւ Լաւսմիլա», ուր՝ գեղեցկօրէն կ'ոգեկոչէ աւատաւորներու, կոխարդներու եւ ցաւազին նայուածքներով հաշտարիւմ արտի տէր իշխանուհիներու աշխարհ մը։ Կը գրէր նաեւ քնարաշունչ բանաստեղծութիւններ։ Իր արտայայտած հակակառավարական մտածումներուն մէջ կը գտնուին զինք քաջալերողներ։ Կ'ատէր բացարձակ իշխանութեան կամեկատարները։ Սրիտասարդ գրողին անստորագիր եւ արամիտ քննադատութիւնները շատերուն սեփականութիւնն էին դարձած եւ ձեռքէ ձեռք կը խլուէին։ Ոստիկանութիւնը, սակայն, շուտով քողադերծեց անոնց հեղինակը։ Մարդ ուղեց նախ Սիպերիա աքսորել զայն, սակայն մտաւորական բարեկամներու միջամտութեանց վրայ վճիռը մեղմացաւ եւ բանաստեղծը հարկադրաբար տեղափոխուեցաւ հարաւային նահանգ-

ները եւ գրուեցաւ զօրավար ինզուիի ծառայութեան մէջ:

Որտեւ եւ խոստ այս զօրավարը տարօրինակ հանդուրժողութիւն մը ցուցարեւրեց Պուլկինի հանդէպ: Փոխանակ դատան կեանք մը պարտադրելու անոր, արտօնութիւն տուաւ իրեն զօրավար Ռայնփըսկիին ընտանիքին հետ մեկնելու Կովկաս:

Լեւոնային այս երկրամասին մէջ՝ բանաստեղծը հմայուեցաւ յաւիտենական միւնիքով, մեծղի լեռնազապաթներով, դաւալիժող ջրվէժներով եւ հիւրընկալ զօրավարին երկու գեղեցիկ... աղջիկներով: Հանքային ջուրերու կարճ դարձանումէ մը ետք՝ զբոսաշրջիկներու այս պատիկ խմբակը իջաւ իրիմի թերակղզիին տաք ափերը:

Այս հոյակապ շրջապատյալն յետոյ, երբ կրկին զօրավար ինզուիի մօտ վերադարձաւ, աւելի ուժգնօրէն ապրեցաւ աքսորական կեանքի դառնութիւնները:

Մէն-Փէթերսպուրկի դռները վերջնականապէս փակուած էին իր տուեւ, բայց միշտ կը յուսար, որ բարձրաստիճան իր բարեկամները պիտի կրնային Օտեսա ապրելու արտօնութիւն ձեռք բերել իրեն համար:

Իր խնդրանքները ապարդիւն չմնացին: 1823 Յուլիսին, Օտեսայի կառավարիչը՝ Կոմս Վօրոնցով՝ յօժարեցաւ իր մօտ ընդունիլ զայն: Սկիզբէն իսկ, իր քաղաքավարութեամբ եւ հեղեական վերաբերմամբ՝ Կոմս Վօրոնցով յուսահատութեան մասնեց բանաստեղծը: Պուլկին չէր կրնար պաշտական տաղերգուի մը փոխընդ ընայլէր իր նոր տիրոջ: Առանց վէճի, առանց բախումի երկու մարդոց յարաբերութիւնները օրըստօրէ վատթարացան:

Ճակատագրական կարգադրութեամբ մը կարծէք, բուն կերպով սիրահարեցաւ կառավարիչին կնկան՝ Ղըսուհի Էլիզա Վօրոնցովին: Դքսուհին չուշացուց իր շնորհքը...

Տեղեկանալով իրողութեան, Կոմս քաղաքապետից խոտութիւնները իր զբոսորդասիրէ հանդէպ: Զրկուած եւ հա-

լածուած՝ Պուլկին երկար մտածեց օտար շողենաւով մը խոյս տալ Ռուսիայէն:

Վերիվայրումներով ու տառապանքով լեցուն այս ժամոհական ջրոցին, Պուլկին իր միակ միտքարութիւնը դրսուտ ստեղծագործական աշխատանքներու մէջ: Այս շրջանին ու գրեթէ մէկ շուշով գրուեցան «Խովկասի քանդակները», «Բաղքեւեքայի աղբիւրը», եւ «Անազակ եղբայրները»:

Մէն-Փէթերսպուրկի բարեկամներուն միջոցաւ տպած իր բանաստեղծութիւններով Պուլկին դարձած էր արդէն ծանօթ անուն մը, բայց կ'ապրէր ծայրապահուի քաղաքի մը մէջ, հոգաբարձր ընթերցողներ ունէր, բայց չունէր շապիկ մը գնելու կարողութիւնը:

Իր այս նեղ դրութեան մէջ, երբ օրերը ծանր ու դանդաղ կը քայլէին, Մոսկուայի ոստիկանութիւնը կը դրաւ իր մէկ նամակը, ուր ան համարձակած էր կասկածներ արտայայտել հոգիի անմահութեան մասին:

Միտածանակ ամենագոր Յարը տեղեկացած էր «անուղղայ բանաստեղծին» Կոմս Վօրոնցովի հանդէպ ցուցաբերած անպարկեշտ վերաբերման մասին: Բաժակը յորդած էր: Այնքանատր Ա. Հրամայեց, որ տեղափոխուի Միքայիլովսքոյէ, իր հօրենական կալուածը: Ստիկա կը նշանակէր դատապարտուիլ քացարձակ առանձնութեան եւ թաղուիլ ստուերի ու լուսութեան մէջ:

Հեռաւոր հարթավայրի մը եզրին, կալուածի իր տան մէջ, Պուլկին ապրեցաւ իր մէկ ազգականուհիին՝ Արենա Ռօտիոնովնայի հետ: Առաւելեք պաղ լուսանք մը կ'առնէր մօտակայ գետին մէջ եւ ապա կ'անցնէր իր աշխատասեղանին առջեւ: Ճաշէն ետք նշանառութեան փորձեր կ'ընէր, երբեմն ձիով պտույտի կ'ընէր, այցելութիւն կու տար դրացի կալուածատիրոջ, թէյ կը խմէր հոն, յաճախ հառաչներ կ'արձակէր, կը յօրանջէր, կը կատակէր տանտիրոջ ուղղիկներուն հետ եւ կ'երազէր մայրաքաղաքի կորուսած հանգիստները:

Վերադարձին երկար կը նստէր Արենա Բօտինովնայի գիմաց եւ պատմել կու տար ժողովրդական տառապանքները։ Խաւարը կը փակէր դռներն ու պատուհանները։ Քարիւղի լամբի մը աղօտ լոյսին տակ, Արենա Բօտինովնայ կը խօսէր պարզ, հին ու պատկերաւոր լեզուով մը, որ կ'առնէր բանաստեղծը։ Իրեն կը թուէր, որ տարիքոտ այդ կնկան չընտրէիւ յարաբերութեան մէջ կը մտնէ Ռուսիոյ հոգիին հետ։ Հետզհետէ, իր մենաստանին մէջ, ձերբազատուեցաւ վիպապաշտ հակամենքէն, յարելու համար աւելի մարդկային եւ շփաւոր արուեստի մը։ Հոս էր որ աւարտեց «Յիկամնիւնը», յօրինեց «Փօմք Նալիմը» եւ շարունակեց 1823-ին սկսած իր երկարաշունչ պոեմը՝ «Իօսէֆ Օմեկիմը»։

Գարձեալ հոս էր որ Պուշկին գրեց պատմական իր թատերգութիւնը՝ «Պօրիւ կաւաւաւ»։ Հին Ռուսիոյ բարբառոտ եւ ժենդի այս դէմքին ոգեկոյման մէջ, Պուշկին վառ գոյներով, հարազատ շեղումով, երբեմն արձակ, երբեմն տապալափեալ էջերով կը յաւաւորէր բազմաթիւները։ «Պօրիւ կաւաւաւ»-ի վերջին տարրը լրացուց 7 Նոյեմբեր 1825-ին, Նոյն տմարտ 18-ին մեռաւ Ալեքսանտր Ա. ցարը։ Պալատական թուրք դաւադրութիւնները չորսին հանելէ ու ազատական հակամենքով կարգ մը ապստամբութեան գլուխները արքան մէջ խեղդելէ ետք՝ Նիքոլա ցարը անցաւ իշխանութեան գլուխ։ Պուշկինի բարեկամներէն շատեր զուգահեռին նոր ցարի վրէժխնդրութեան։ Բանաստեղծը հիմա կը զղջար Սէն-Փիլիքոսպուրկէն ներդաժնողութիւն հայցած ըլլալուն համար։

3 Մեպտեմբեր 1826-ի գիշերը, երբ իր սենեակին մէջ էր ու նստած կրակաբանին դիմաց՝ ծանր մոյկերու մայնիւր բուռեցան տան շեմքին։ Անմիջապէս կրթական մէջ նետեց կարգ մը վտանգաւոր թուղթեր եւ ծառհող բացաւ դուռը։ Ոտիկան մը ներս մտաւ։ Կառավարութեան պաշտօնեան հրաման ունէր անմիջապէս տառաջանալ։ Գրեց մօտակայ կայան մը, ուրիշ պատի մեկնէր առաջակի Մոս-

կուա։ Նիքոլա Ա. ցարը կը փափաքէր անձամբ տեսնուիլ մեծ բանաստեղծին հետ։

Գիշեր ցերեկ ճամբորդելով՝ Մեպտեմբեր 8-ին հասաւ Մոսկուա։ Ուղեկից ոտովանը հազուադէպ փոխելու եւ անփութելու իսկ ժամանակ չտուաւ իրեն։ Տապալապար, յոգնապառ, տղամարթախ՝ Պուշկին տարուեցաւ Պալատ եւ առաջնորդուեցաւ ցարին մօտ։

Նիքոլա Ա. վերէն վար զննեց իր դիմաց կանգնող կիսակործան մարդը եւ ժպտերես մօտեցաւ անոր։

– Ի՞նչ կը գրես ներկայիս։

– Գրեթէ ոչինչ, – կակաղեց բանաստեղծը։ – Գրաքննութիւնը շատ խիտ է։

– Ինչո՞ւ կը գրես այնպիսի բաներ, որոնք գրաքննութեան կողմէ չեն տրտնուիր։

– Ձեր գրաքննիչները ամէնէն անմեղ բանէն իսկ կ'արգիլեն։

Նիկոլա Ա. թեթեւ ժպիտ մը ունեցաւ, ապա աւելցուց։

– Լա՛ւ, յետ այսու ե՛ս պիտի ըլլամ գրաքննիչ։ Արեւ ինձի բոլոր ստեղծագործութիւնները։

Մտերմօրէն սեղմելով Պուշկինի ձեռքը՝ Ցարը առաջնորդեց զայն նախառնեակ, ուր խոնուած էր ազնուականներու բազմութիւն մը։

– Գարուններ, – յայտարարեց, – ահա հաւաստիկ նոր Պուշկինը. մոռցէ՛ք հինը։

Այսպէս, անակնկալօրէն վերահաս տատուելով իր իրաւունքներուն մէջ, Պուշկին ինքզինքը բոլորովին ազատ մարդ մը կարծեց։ Կը սխալէր։ Ազատ էր սալոններու, թատրոնին եւ փողոցին մէջ, ուր մարդիկ յարգանքով կը բարեւէին Ռուսիոյ թիւ մէկ գրագէտը։ Իրականութեան մէջ, սակայն, իր իւրաքանչեւ շարժումն ու խօսքերը մասնաւոր տեղեկագրով մը կը յղուէին ոստիկանապետ Պէնզէնտօրֆին։ Այս վերջինը, շատ չանցած, խիտ ազդարարութիւն մը ուղղեց իրեն, որ համարձակած էր առանց կայսերական արտօնութեան «Պօրիւ կաւաւաւ»-ի ձեռագիրը կարգաւ բարեկամներու շրջանակի մը մէջ։ Պուշկին կ'ու-

զէր Հրատարակութեան տալ այս երկը։
Ձեռագիրը զրկեց ցարին, որ մերժեց ար-
տօնութիւնը եւ խորհուրդ տուաւ, որ ան
«վէպի կամ պատմական երկի մը ձեռն-
քերտի, Ուալթըր Սքոթի օրինակով»։
Ոստիկանութիւնը բռնադատեց նաեւ Ծը-
րանացի եղբարարտ քերթող Անարէ
Շէնիէին նուիրած իր մէկ քերթու-
ածէն հատուածներ։ Քերթուածին վերնա-
դիրը արտագրողին կողմէ փոփոխութեան
ենթարկուած էր եւ նուիրուած ցարին
զէմ ապստամբութիւն կազմակերպող բո-
ւաներուն։ Բազմաթիւ հարցաքննու-
թիւններու ենթարկուեցաւ, բայց կըցաւ,
անշուշտ մեծ դժուարութեամբ, հաստա-
տել, որ քերթուածը նուիրուած էր Ծրան-
սական յեղափոխութեան եւ անոր մէկ
տաղանդաւոր գոհին։ Հազիւ իր հանդար-
տութիւնը վերադառած, կրկին կասկածե-
լի նկատուեցաւ, բռնաստեղծութեան մը
մէջ Անարատ Յղութեան զապախարը հեղ-
նած ըլլալուն համար։ Պուշկին կըցաւ
մերթապատելի նաեւ այս երկրորդ ամ-
բաստանութենէն։

Ոստիկանական այս խիստ հետապնդ-
դումներէն սպառած ըլլալով հանդերձ,
Պուշկին երեք շաբթուան ժամանակամի-
ջոյի մը մէջ յօրինեց իր մեծ պոեմը՝
«Փօլթալա»։ Ապա յանկարծակի որոշու-
մով մը մեկնեցաւ Կովկաս, ուր ուսա-
կան բանակները յաղթականօրէն կը ճա-
կատէին Թուրքերուն դէմ։

Վերադարձին դարձեալ խիստ կըշ-
տամբանքի ենթարկուեցաւ ոստիկանա-
պետին կողմէ, առանց Հրամանի քաղա-
քէն մեկնած ըլլալուն համար։ Անդամ մը
եւս մեծ բանաստեղծը հարկադրուեցաւ
բացատրութիւններ տալ, խոնարհիլ, Հը-
նապանդութիւն խոստանալ։ Իր անհան-
դարտ խառնուածքը սակայն թոյլ չէր
տար իրեն յարմարիլ ցարական խոսու-
թիւններուն։ Հալածուած իր շարժում-
ներուն մէջ, ծայրայեղ ուրախութեան եւ
աղեկէղ արտամութեան պահեր կ'ունենար,
որոնք մտահոգութեան կը մատնէին իր
շրջապատը։

•

Նրեմուշի դռներուն, Պուշկինի մե-

Nathalie,
la femme
de Pouchkine :
une beauté angélique
et une cervelle d'oiseau.

ծագոյն փափաքը եղաւ աշխարհէն փո-
խուտ տալու եւ խաղաղ ամուսնութեան
մը մէջ ապաստանելու հեռակարր։
Բազմաթիւ գեղանի երիտասարդուհիներու
չուրջ թափառելէ ետք՝ հմայուած
կանգ առաւ Նաթալի Նիքոլաեւնա Կոն-
չարովի դիմաց։ Տասնըվեց տարեկան էր
Նաթալին, Հրեշտակային գիմադներով
եւ քաղցրահունչ ձայնով պարմանուհի
մը։ Աւա՛ղ, սակայն, գեղեցիկ այդ դը-
խուն մէջ չա՛տ պղտիկ ուղեղ մը կար։
Գեղեցկուհին մերժեց բանաստեղծին ա-
մուսնական առաջարկը։ Տարի մը ետք՝
1830-ին, Պուշկին կրկին դիմեց անոր։
Հակառակ նիւթական իր անհրապուրժ
վիճակին՝ այս անգամ չմերժեցին զինք։
Նշանախօսութեան յաջորդ օրն իսկ բա-
խում ունեցաւ իր ապագայ աներմօր
հետ, որ բարի վարուց վկայագիր մը կը
պահանջէր իրմէ, կը պահանջէր զբամ
նորահարսին հանդերձեղէններուն հա-
մար եւ կ'ողբար իր գաւկիին շար բախուր,
որ «չամրածաւթօք ամառակի մը խոս-
տացուած էր»։ Բոլորն վիճաբանութենէ
մը ետք, նահանջեց եւ կարճ կապու-
համար մեկնեցաւ Պուրիսոյի հօրենական
իր կալուածը։

Կ'ենթադրէր որ իր բացակայութիւ-
նը երկար պիտի չտեւէր։ Բայց ճամբոր-
դութեան երկրորդ հանգրուանին իմա-

ցում, որ փութերալի համաճարակի մը կ'ա-
ւերէր իր կալուածներուն շրջանը: Վե-
րապահաւոր: Ատիկա տեղին Կոնյարովի
ճանկերուն մէջ էր իյնալ կը նշանակէր: Նա-
րինքները զուրկն էին փառանքի: Նարու-
նակը համարն: Հապի: Պոտիոն հասած՝
ամբողջ շրջանը արգիլեալ գոտի յայտա-
բարուեցաւ: Անկարելի էր շարժիլ: Թը-
թաւներ իսկ մեծ գոռաւարտիմամբ տեղ
կը հասներ:

Մշակույթը եւ խոհանոցայնագիտութիւնը մէջ մեկնուածացած, սկսած անյադորէն ըրբաւորեն զիջողութիւն տարաբանութիւններէ: Երբեք թերեւս այդպէս երկնակոթիւններ չէր պահանջուած: Երեւոյ իրականութեան ընթացքին զգաց «Բարձրագոյն» տրամադրութիւն, չորս պահիկ ողորդութիւններ, «Պիւրիֆիկացի» պատմութիւնները, չեօժին Օմեկիմը երկու վերջին երգերը եւ չորս երեսուն ճանաչողութիւններ:

Ամբողջովին կլանված ստեղծագործական այս հոր ուղղութեամբ՝ Պուշկինը դառնդաղէր իր կենսելի մոտին վերլնական որոշում մը տալու։ Իրատանք ունէ՞ր իր կենսելի ապակեռ սայնաքի գեղելի, շօթարալի, կյանքի աստաբարբ եւ այնչա՜ն... անխելք նաթալի Նիգոլահունային։ Պիտի կընա՞ր իր ապագայ կինը սիրել գինք Հակոբաւի տարբէրի Հետաւորութեան եւ Հակոբմանրու ասարբրութեան։

Վերադառնալով Երևանից, Ե. Մանանդյանը 1830-ին վերադարձավ Մոսկուտ։ Եւ 18 ֆետրվար 1831-ին անձկութեան եւ ուրախութեան խառն զգացումներով ամուսնացաւ։

Իրենց ամուսնական կեանքի առաջին օրերէն խել, երիտասարդ կինը միտքեմ ձեռն քանանալովոր պարտաւանդէն չենքու եւ իրենց անուրի թանկութեան ինչպէս իր միտքերով մը մէջ: Ծարը իր ուշադրութիւնն ու մեծաբանքը շնորհած էր նոր Հարսին: Պուշկինը երկարատեւութեամբ պարտէ էր խոսիլ նրա հետ:

Հակառակ համայնքներով այսքան կը-
լանուած ըլլալուն, Գուշկին ժամանակ կը
գտնէր տարապետու հին արքիեանք՝ քրե-

Ինչպէս լիզուածահան կառուածին, նոյնպէս դրական հերոսներու ընտրութեան մէջ, Պուշկին եղաւ նորութիւններու դրբադէպը: Ան կը վերակենդանացնէր անցեալ մը ո՛ր միայն իր իշխաններով ևւ դժգոհներով, այլ նաեւ խոնարհ խաւի ներկայացուցիչներով, մեռաւ զաղախն ու ճորտը նոր մուտք կը դրո՛ւէին դիւքերու այսապահէն ներս:

Գրականության մեջ էր ներմուծած այս նոր գեմերը ցարին ուշադրությունը չէին գրավեր։ Ան դրեբուտ սիրահար մը չէր պողէն, իր ուշադրութեան առարկան սխան էր, կենը։ Յարը ի խորը օրտէ՛ք էր հնաժամութեամբ Պուչկինի գեղեցկու-թեան վրայ եւ ինչ ցաւէր, որ Նաթալին իշխանական տոտղոսէ մը պաշտի ըլլալով՝ չէր կրնար մասնակցիլ պաշտական մըը տեքի՛ն ընդունելութիւններուն։ Այս ան-պատեհութիւնը բաժնուտու համար՝ չու-լացաւ պալատական աղիւսակունի տիտ-երու շնորհիւ Պուչկինին, ժիւտածանաեկ հրուսն նպատակներ իրագործելով։ Կ'ըն-դունէր կինը իր օտարած մտերմ երե-կոյթներուն եւ ծննդաբնիլ կը դարձնէր ամուսինը, ստիպելով զայն որ երեւի պատանի զգասիիկներու մէջ՝ համապա-տասխան հարաբերութեամբ։

Բազմաթիւ անդամներ ուղեց խոյս
տալ ցարին զլիաւորած պէրապետութեան
էւ բաժնաւորի այս դժոխքէն :

Սէն-Փեթերսպուրկի մէջ կեանքը
չափազանց սուշ էր: Դիրքերէն ստացած
իր եկամուտով Պուշկին չէր կրնար պա-
հել ընտանիքը, կիներ եւ չորս զաւակներ:

ըը, որոնց վրայ եկած էին աւելնալ երկու քեփները:

Կրճատելու համար իր ծախսերը, ստիպուեցաւ կրկին փոխադրուիլ իր կայանածը: Սակայն, կինը որ քաղցեցին մեծարանքներու ծարաւը ունէր, չէր ուզեր բաժնուիլ իր միջավայրէն: Աւելին՝ նախալի բուռն կերպով սիրահարուած էր կայսերական պահակագունդին մէջ ծառայող Փրանսացի սպայի մը: Ֆրանսացի այս սպան կ'ապրէր Հոլանտական Հիւսպտոսին մօտ որպէս անոր սրգեզիւրը եւ կ'ըկուէր Ճորճ Տանթէս: Գեղեցիկ, հաճոյախօս եւ թեթեւաբարոյ, Տանթէս, ունէր այն ամէնը ինչ որ նախալի ի զուր կը դնուէր Պուշկինի մօտ: Բանաստեղծին այս վարկաբեկումը լատերուն զոհունակութիւն կը պատճառէր: 1836-ին, Նոյեմբերի առաջօր մը Պուշկին ըստացաւ հետեւեալ նամակը:—

«Խաբուած ամուսիններու կարգին՝ պատշաճ խաչակիրները, հրամանատարներն ու իշխանները համալսարաններն ու մէջ եւ Վսեմափայլ Նարիչէինի նախագահութեամբ տակ, միաձայնութեամբ տնար Ալեքսանդր Պուշկինը ամուսնացնելու մշտակցին ու պատմագիր՝ խաբուած ամուսիններու ընկերակցութեամբ:

Կատարուեցին գինով՝ Պուշկին մըտածեց որ այս անստորագիր նամակները կը գրուէին օտար դիւանագէտներու կողմէ, եւ հոլանտացի դեսպանը եթէ ինք չէր խմբագրէր այդ վարկաբեկիչ տողերը, ներշնչումը, սակայն, անպայման իրմէ կը բխէր: Բացայայտօրէն չկարենայով ստար գիւնահագէտ մը հարուածել, Պուշկին նախատեց անոր սրգեզիւրած Փրանսացի սպան եւ մենամարտի հրաւիրեց զայն: Դիւսպանը զարհուրեցաւ, երբ մտածեց մենամարտի հետեւանքներուն մասին: Վտանգի տակ էին իր ասպարէզն ու սրգեզիւրին կեանքը: Որպէսզի հարցը խաղաղօրէն կարգադրուի Պուշկինին յայտնեց, որ Ճորճ Տանթէս կը սիրէ ո՛չ թէ իր կինը, այլ անոր քոյրը՝ Քաթերինը եւ պատրաստ է ամուսնանալ անոր հետ: Արդարեւ, տեղի տալով իր «հօր» պնդումներուն, երիտասարդ Փրանսացին

խնդրեց Քաթերինի ձեռքը:

Հարսանեկան արարողութենէն առաջիկայէն ետք, սակայն, Փրանսացին լըքեց կինը եւ շարունակեց զարգասել նախալին: Նախալին, ամբողջովին ախրապետուած եւ տապալակաւոր՝ անհրաժեշտ վճարակներով չունեցաւ վերջ տալու այս եղբրական պատմութեան:

Պուշկինի կատարութիւնը այնպիսի աստիճանի մը հասած էր, որ ի՛ր իսկ խոստովանութեամբ մօտ էր խելքը կորսնցնելու: 26 Յունուար 1837-ին, զեպտանին ուղղեց Հայդուանքներով եւ նախախնայեց լեցուն նամակ մը: Նամակը գրուած էր այնպիսի անհաւատալի ու ժողովրդային մօտ, որ Ճորճ Տանթէս չկրէր ցաւ եւ չուզեց նահանջել եւ ընդառաջեց մենամարտի հրաւիրին:

Հանդիպումը տեղի ունեցաւ յաջորդօրը, Յունուար 27-ին, միւսածածկ ծարձագետին մը վրայ, Սէն-Փէթերսպուրկի մօտ: Երկու վկաները տաքով յարգարանցին դեռնին եւ նշանակեցին երկու կէտեր իրարմէ տասը քայլ հեռավորութեան մը վրայ, ապա սկսան ցուրտէն կարծրացած մատներով պատրաստել ատրճառակները:

Պուշկին, արջու մորթի մը մէջ փաթեւած, միւսակողմի մը վրայ նստած վը սպասէր: Մտածե՛ց արդեօք այդ պահուն իր պնդումով հերոսին՝ Խօթէն Օնեկինի եւ բիւրեղային բանաստեղծ Լենրօքի մենամարտի մասին: Զիննի աչք տեսարանը, այս պատրաստութիւնները, սրտի ախ մոլուածը, շուրջը նկարագրած էր մեծ յատակութեամբ, հարազատութեամբ ու տաք շունչով: Իր աչք երկին մէջ դատարկապարտ Օնեկինը վը սպաննէր բանաստեղծը: Ի՞նչ պիտի ըլլար աւսորուան մենամարտին հետեւանքը: Ի՞նչ վերապահած էին իրեն յառաջացող վայրկեանները, կեանք, մա՛հ... Պուշկին անհամբեր էր: Հարցուց.

— Աղէ՛կ, չըրացա՞ւ դեռ:

Վերջապէս տուին իրեն զէնքը: Հասկանալորդները անցան նշանակուած կէտերուն վրայ, վկաններէն մին պիտարկի շարժումով մը տուաւ ասպանը: Պուշ-

կին ուղղեց իր գէնքը եւ նշան առաւ: Տանթէս, որ տակաւին քայլ մը եւս պիտի առնէր բարձրացուց գէնքը եւ կրակեմ:

Բանաստեղծը ինկաւ, գէմքը ձիւնին վկանները շտապեցին մօտը, սակայն դժուարութեամբ բարձրացաւ արժուկին վրայ եւ ըսաւ խեղդուած ձայնով մը.

— Սպասեցէ՛ք, կրակելու բաւարար ուժ ունի՞մ դեռ:

Գերմարգկային ճիզով մը ծունկի եկաւ, ինկաւ դարձեալ. կէս պտուկած վիճակի մէջ երկարօրէն նշան առաւ: Կրակեց: Տապալիցաւ նաեւ Տանթէս: Ձգելով իր ասորճանակը՝ Պուշկին պոռաց.

— Պրտօ, — եւ ուշաթափուեցաւ:

Ի՞նչ հակառակորդը միայն բազուկէն վերաւորուած էր: Վերազանկով ուշքը հարցուց.

— Կրցա՞յ սպաննել դայն:

— Ուշ, միայն վերաւորուած է:

— Տարօրինակ է, — ըսաւ մեղմ, — կը մտածէի, որ պիտի ուրախանայի, եթէ սպաննէի դայն, բայց կը զգամ որ սխալած եմ: Միեւնոյն է, երբ առողջանանք կը վերականգնուին:

Վկանները սահնակով տուն տարին Պուշկինը: Նախալին, որ բոլորովին անտեղեակ էր եղելութենէն, ի տես տրիւնաթաթախ իր ամուսնոյն՝ ուշաթափ դեմին ինկաւ: Իր աշխատասենեակին մէջ, բազմոցի մը վրայ տեղաւորեցին բանաստեղծը: Գնդակը փչած, էր մէկ ոսկորը եւ ճեղքած՝ աղիքները:

Բախչիները չկրցան մեղմել վերաւորին ցաւերը: Անոր նայուածքը կը սառնէր, կ'ընդլայնէին աչքերը, պաղ քրքրաինք մը կը ծածկէր գէմքը, կը կրծէր չըթնէր ու կը հառաչէր ցաւագիտօրէն.

— Կինո՞... յանցանք չունի... այս խեղդը միայն ինծի կը վերաբերի...

Երբ կենդ մօտեցաւ մահամերձին, Պուշկին խորհուրդ տուաւ անոր երկու տարի մ'իկուսանալ իրենց կալուածին մէջը եւ աւելցուց.

— Յետոյ ամուսնացիր յարմար մարդու մը հետ:

Առանց ունկնդրելու, Նաթալի տը-

ցունքներու մէջ խեղդուած, կը կրկնէ.

— Պիտի ապրի՛... կը աեմնէ՛ք, պիտի ապրի...

Ձեռքով նշան ըրաւ կնոջ, որ դուրս ելլէ: Յաւը այնքան ուժգին էր, որ այն-եւս չէր կրնար խօսել: Կը պլլուէր ծածկոցներուն, կը պոռար, եւ իր ձայնը կը հասնէր մինչեւ փողոց:

Յունուար 29-ի առտուն կործանած իր մարմնին ցաւը մեղմացաւ: Յետ միջօրէի առաջին ժամերուն Պուշկին փչեց վերջին շունչը: Դէմքը ստացաւ երջանիկ իմաստութեան մը արտայայտութիւնը:

Այնքան խոր յուզում պատճառեց մեծ գրողին մահը, որտեղից բոլորովին տարածքին վրայ, որ իշխանութիւնները արգիւցին համակրանքի ամէն արտայայտութիւն: Գրաքննութիւնը անգթօրէն մերժեց իր մասին եղած դրութիւններուն հրատարակութիւնը:

Թաղման արարողութիւնը տեղի ունեցաւ 1 Փետրուար 1837-ին. ապա երկուքէն երեք լուցող գիշերը, ոստիկանապետ Պէնզենտորֆ հրահանգեց դուրս բերել մարմինը դամբարանէն, զաղանթօրէն դայն փոխադրելու համար Սվիաթկորսկիի գերեզմանատունը, Միխայլով գրքոյնի իր կալուածին մօտ:

Դադաղը կապուած էր սահնակի մը: Ոստիկան մը կ'ընկերանար Պուշկինի իր այդ վերջին ճամբորդութեան՝ ընթացքին: Հրահանգուած էր հսկել վրան, մինչեւ իսկ այն ատեն, երբ դիակ մըն էր այլ-եւս: Տարօրինակ բնուր լուսնի լոյսին տակ, անձայն կը ոսհէր ճերմակ ձիւնին վրայէն:

Ճամբորդութեան մէկ հանգրուանին, տիկին մը, հետաքրքրուած այս տարօրինակ դադաղով, հարցուց կայսրանապետին.

— Ո՞վ կայ այս դադաղին մէջ:

— Աստուած միայն գիտէ, — պատասխանեց կայսրանապետը: — Կ'ըսուի թէ Պուշկին անունով մէկը սպաննած են եւ ահա սահնակով արագօրէն կը տանին դայն, յարդի վրայ, ծածկոցի մը մէջ, սատկած լան մը պէս...

Գ. Ն.

ՆԿԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐ

(ՀԱՄԱՌՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

ՌԻՒՍԼՐ. 1834-1903.— Ենած *Հովել Մասալուսէթ*. ճարտարապետի մը զաւակը. ժամանակ մը զինուորական վարժարանի ուսանող կ'ըլլայ. քսանքմէկ տարեկանին կ'երթայ Փարիզ, Զինական արուեստի սիրահար մը՝ որուն ազդեցութիւնը որոշ կը տեսնուի իր նկարներուն վրայ, նկարը իրեն համար որեւէ բան ըլլալէ առաջ, պէտք էր ներդաշնակութիւն ըլլար. զոյնի՝ ներդաշնակութիւն, մեղմ ու հանդարտ:

Հեռանալ բնութեան թանձրացեալ ու թելադրող ձեւերէն ու գոյներէն, արտադրել գոյներու պարզ ու ներդաշնակ մեղմութիւն մը, հարթ մակերեսի մը վրայ, ինչպէս չինական արուեստը. ահա իր ուղածը:

Իր միաքը բնորոշող նոր անուններ կու տար իր նկարներուն, ինչպէս «Եայ-զանուազ», «Մոխրագոյն ու արծաթ», «Դասաւորում սեւի եւ ժութրագոյնի» կամ «Ներդաշնակութիւն մոխրագոյնի եւ կանաչի»: Իր ամբողջ ուղարկութիւնը գոյ-ներու կազմած ներդաշնակութեան եւ անոնց թողած տպաւորութեան վրայ կեդրոնացած էր. իրեն համար երկրորդական էր նիւթը, սուրկան կամ անոր ձեւը: Հանրածանօթ է իր մօր դիմանկարով, որուն նոյնպէս «Մոխրագոյնի եւ սեւի ներդաշնակութիւն» անունը տուաւ, երբ առաջին անգամ ցուցադրութեան շրջից:

ԱԼԻՍ ԹԱՏԵՄԱ (Loris)— Ենած է 1836-ին. իր նկարներու նիւթերը ընդհանրապէս դասական են. մասնագիտութեամբ մը վերականգնացուց հին յունական եւ հռոմէական կեանքը, եւ վարպետօրէն պատկերացուց այն շրջանէն պատմական ու վիպային դրուագներ:

ՓՕԼ ՍԵՂԱՆ. 1839-1906.— Ենած է քսան-Փրօման. քառասուն տարեկանէն վերջ միայն լրջօրէն մօտեցաւ նկարչութեան. մինչեւ այդ ինքզինք զրականութեան եւ ծուլութեան տուած էր: Ունէր վերլուծող ու փնտռող միաք մը, միշտ նորն ու լաւը գտնելու ետեւէ, եւ միշտ ալ զփոփոխ արդիւնքէն, ուղեց նկարչութեան արուեստը գիտական հիմերու վերայ հաստատել, լայն ազդեցութիւնը նիւթին վրայ, որ մինչ այդ նկարչութեան մէջ արտայայտող ու բացատրող գլխաւոր դերը կը կատարէր, Սէլանի համար իմաստը կորսնցուց: Ան գոյներով կ'ուզէր արտայայտել նիւթին խորութիւնը, թանձրութիւնը եւ ծանրութիւնը, որը տեսողութենէ աւելի մաքի ու զատառութեան կապուած էր: Բնութիւնը իրեն համար կոնաճիւ, զլանաճիւ ու խորանարդ էր. որեւէ թանձրացեալ իր այդ երեք օրէնքներու մէջ պէտք էր գետնադուէր: Ան նկարչութեան մօտեցաւ աւելի գիտականի մը փորձերով, քան արուեստագէտի մը զգացումներով:

Սէզան արուեստի շարժում մը ստեղծեց Կրոնը շուրջ հաւաքուեցաւ նկարիչներու հոծ բազմութիւն մը, մասնաւորապէս Երիտասարդներու, երբ ինք տարիներու փորձերէ ետք, ինքզինք ձախողած կը յայտարարէր. այդ ձախողանքին վրայ իր հետեւորդները կը փորձեն ճշմարտութիւն մը հիմնել: Իր բոլոր նկարները իրեն համար ուրիշ բան չէին, եթէ ոչ փորձեր:

ՔԼՕՏ ՄՕՆԷ. 1840-1926.— Ծնած՝ Փարիզ: Իր դպրոցը եղաւ ընտելանքի մը, մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուց լոյսի եւ գոյնի փոխ յարաբերութիւններուն, արշալոյսէն առաջ շատ մը կտաւաներ շալկած՝ դէպի բնութիւն կ'երթար օրուան ամէն մէկ ժամուն գոյնի եւ լոյսի փոփոխութիւնները անոնց վրայ տեղաւորելու: Բնութիւնը իրեն համար ամբողջ լոյս ու գոյն էր. ձեւը քիչ տեղ բռնեց անոր նկարներուն մէջ. նկարի մը վրայ կէս ժամէն աւելի չէր աշխատեր. պիտի սպասէր ուրիշ օրուան մը միեւնոյն պահուն միեւնոյն լոյսով շարունակելու: Լոյսի եւ գոյնի նուրբ տարածանաւորումներուն վրայ հիմնուած էր իր արուեստը, եւ երբ նկարի մը գոյնը կը կորսնցնէ իր թարմութիւնը եւ պայծառութիւնը, Մօնէի արուեստը շատ բան կը կորսնցնէ, եթէ ոչ ամէն բան. ու նկարչութեան մէջ գոյնը անփոփոխ ու տեւական չէ. ժամանակը իր ազդեցութիւնը կը թողու անոնց վրայ ու Մօնէի նկարներուն վրայ թողած աւերը մեծ պիտի ըլլայ, որովհետեւ միայն գոյնի տարածանաւորում եւ ժամանակի հարուածին դիմացող ձեւ չունի:

ՊԵՐԹ ՄՕՐԻԶՕ.— Ծնած՝ 1841-1895, Պրիս: Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Լիոն, ապա Փարիզ՝ Գորոյի քով: Կը միանայ Տպագրականներու հոսանքին եւ գլխաւոր գերակատարներէն մին կը հանդիսանայ:

Թէեւ իրմէ առաջ կ'են նկարիչներ եղած էին, բայց Մօրիզօ առաջինն էր, որ ինքնայատուկ գեղեցկութեամբ կանացի նոր արուեստ մը ստեղծեց:

ԲԸՆՈՒԱՐ (Փիէա Օկիւպ).— Ծնած՝ 1841-1919, Լիոն, դերձակի մը զաւակը. երկար տարիներու տընայան աշխատանքով մը ձեռք բերաւ արուեստ մը՝ ինքնայատուկ ու ապրող. թէեւ Տպագրականներու խմբակին կը պատկանէր, բայց երբեք չտարուեցաւ անոնց հոսանքին: Արուեստանոցի նկարչութենէն աւելի ան նախընտրեց բացօթեայ արեւու լոյսը: Նկարեց կիներ, մանուկներ, ծաղիկներ, պտուղներ եւ ընական տեղադրումներ, որոնք իր վրայ դրոշմելով իր ինքնայատուկ գեղեցկութիւնը. իր նկարներու կիները՝ ընդհանրապէս մերկ կամ կիսամերկ, վառ յիշուչ են, առողջ, ուրախ ու կեանքոտ. եւ ամէնէն աւելի կանացի, ինքնայատուկ արուեստ մը, ինքնայատուկ գեղեցկութեամբ: Բընուարի գործերը տարուէ տարի աւելի գնահատուող ու փնտռուող կը դառնան:

ԷՕՓԷՆ ՔԱՐԻԵՐ.— (1849-1907).— Ծնած՝ Կոնէյ, սուրբ Փարիզի Գեղարուեստից վարժարանը. ունեցաւ վրձինը եւ ներկը գործածելու ինքնայատուկ ձեւ մը, պտուկերացուց ընտանեկան կեանքը, մայրը ու զաւակները եւ անոնց փոխադարձ սէրն ու գուրգուրանքը:

Սեւի ու ճիւղմակի տիրապետութիւնը իր բոլոր նկարներուն մէջ, որոնց միացած են քիչ մը կարմիր ու դեղին. զգացումի խօսող արուեստ մը, աւելի կանացի:

ՈՒԻԼԻԸՄ ԶԷՅԶ.— Ծնած՝ 1849-1916, Ինսիանու, ուսած Միւնիխ եւ վերջը Փարիզ՝ Գաբուրո Տիւրանի մօտ: Ամերիկա վերադարձին կը նուիրուէ ուսուցչութեան:

Ամերիկայի մէջ նորազարդ արուեստի շարժման մէջ իր դերը մեծ կ'ըլլայ եւ դարձակէտը դէպի ամերիկեան նոր արուեստի մը. Ծանօթ է իր դիմանկարներով եւ ինքնայատուկ գեղեցկութեամբ մը նկարեց Սթիւ լայֆեր որոնց մէջ զբաւոր տեղ կը գրաւեն ձուկերու նկարները: Նիւ Եորքի մէջ հիմնեց իր անուանով գեղարուեստից վարժարան մը, որ վերջը կոչուեցաւ Շնիւ Եորքի Գեղարուեստից վարժարան:

ՓՕԼ ԿՈՒԿԵՆ. — Ծնած՝ 1851–1903 Փարիզ։ Տասնըւոր տարեկանին կը սկսի արկածախնդիր կեանքի մը. կը սիրէր ճամբորդել Հնու երկիրներ։ Մկրտնական շրջանին իր արուեստը ազդեցութիւնը կը կըրէր Բիսարոյի, Մէլլանի եւ Մանէի, բայց ետքը Հեռացաւ անոնցմէ եւ գտաւ ուրոյն տեսակէտ ու ճամբայ. մանաւանդ այն օրէն, երբ զգուած եւրոպական քաղաքակիրթ կեանքէն դնաց բնակելու Թաւիթի կիսամյայրենիներու Հետ, որոնց կեանքին ու միջավայրին տուաւ գրեթէ իր բոլոր լաւագոյն նկարները՝ պարզ ու վայրի գեղեցկութեամբ մը։

Իր նկարները հարթ մակերեսի վրայ որոշ ու բացատրող շրջագծերով, որոնք միայն տարածութիւն ունին եւ շատ քիչ անգամ խորութեան ու թանձրացումի զգացում։

ՎԱՆ ԿՈՒԿ (Վանսան). 1853–1890. — Ծնած Կրոթ–Ջոնստերթ (Հոլանտա). քաղաքի մը զաւակը։ Ժամանակ մը ինքն ալ իր հօրը նման աւետարան քարոզից Լոնտոնի աղքատ դասակարգին եւ Պելճիքայի ածուխի հանքերու գործաւորներուն։ Նկարչութիւնը ուսած է Անվերս եւ Փարիզ։

Իրեն համար գոյնը ամէն ինչ էր, լինու ունէր. գոյնով կ'ուզէր բացատրել եւ զգալ տալ բնութեան գեղեցկութիւնները եւ մարդկային զգացումները. կը տաւին վրայ գոյնը տեղաւորելու ինքնաշատուկ մեւ, որը նկարներուն կու տար զգացական շարժուն գեղեցկութիւն մը։

Մտային անհասարակչութիւն մը զինք քանի մը անգամ հիւանդանոց տարաւ, ու վերջին անգամ Ֆրանսական հիւանդանոցի մը մէջ ինքզինք սպաննեց։

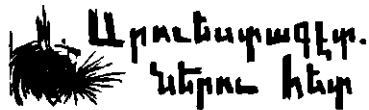
ՅՕՆ ՍԵՐՃԵՆԹ. — Ծնած՝ 1856–1925 Ծլորանս, ամերիկացի բժիշկի մը զաւակը. մանկութենէն դէպի նկարչութիւնը մասնաւոր ոչ ունէր, ու իր մօր հակողութեան եւ ցուցմունքներով փորձեր կ'ընէր։ Երբ տասներութ տարեկան կ'ըլլայ, կ'երթայ Փարիզ եւ Փարուս Տիւրանի արուեստանոցը կը մտնէ. ապա փո-

խադրուեցաւ Անգլիա։ Իր ամբողջ ժամանակը արամադրեց գիմանկարչութեան, եւ այդ ճիւղին մէջ իրեն համար համբաւ շինեց։ Իր գիմանկարչեան մեծ ժառը կը գտնուին անգլիական եւ ամերիկեան ծանօթ ու հարուստ բնութեան արուեստը։ Վերջին տարիներուն իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց որմանը կարչութեան. այդ ճիւղին մէջ իր լաւագոյնը կարելի է տեսնել Պոթթընի հանրային դրաղարանի պատերուն վրայ. որմանկարչեան նաեւ զարդարեց Պոթթընի Գեղարուեստի Թանգարանի դրախաւոր մուտքի սրահը։ Թողուց նաեւ բազմաթիւ գծադրութիւններ եւ ջրաներկեր։

ԺՈՐԺ ՍԵՐՈՒԱ. 1859–1891. — Իրմով կը սկսի Նոր միտք մը նկարչութեան մէջ, որը աւելի գիտութեան կապուած էր քան արուեստի. եւ այդ մտքի զլիւստը Հեղինակը կարելի է նկատել Պոլոմպիւս Համալսարանի փոթի. Բուսո Սէօրա կ'ըսէր. «Գոյնը փոխանակ խառնելու պէտք եղած զգացում մը եւ նոր գոյն մը տալու համար, այդ կարելի է ընել գոյնները իրարու քով կիտադրելով։ Օրինակ, փոխանակ մանրակազոյնը ստանալու համար կարմիրը եւ կապոյտը իրար խառնելու, կարելի է կարմիր եւ կապոյտ կէտեր իրար քով շարելով հեռուն գիտուած պահուն մանրակազոյնի աւազաւորութիւն ստանալ. գլխաւոր առաւելութիւնը այն կ'ըլլայ որ գոյնը աւելի առողջ ու պայծառ կը մնայ քան խառնուրդով։ Թէեւ միտքը յզայաւ ու այդ ուղղութեամբ կարգ մը նկարներ առաւարայց կարճ կեանք մը ունեցաւ. աւելի դարգացնելու եւ գեղարուեստական դործեր տալու համար, իրեն յաջորդեց Սիւնեաք որ քալեց անոր դժած ճամբէն. այս մեծ նկարչութիւնը կոչուեցաւ կիտադրական արուեստ (փուսթիլիսթ), որ մինչեւ Հիմա հետեւորդներ ունի։ Ինք եւ իր հետեւորդները կոչուեցան նոր տպաւորապաշտ (Նեօ-էմփրեսիստ)։

ԵՂ. ԳԱՍՊԱՆԵԱՆ

(Վերք)

ՆԿԱՐԻՉ

ԱՍԱՏՈՒՐ ՊԶՏԻԿԵԱՆ

Նկարիչ Ասատուր Պզտիկեան Պէյ-րուֆէն կը մեկնի Փարիզ։ Դասներկու տարեկան տակաւին, բայց մէկն է արդէն մեր լուսագոյն արուեստագէտներէն։ Անոնց որոնք նկատելի պիտի տան այս արուեստագէտին շատ երիտասարդ ըլլալը՝ պիտի յիշեցնեն նկարիչ Տըլաքըրուան որ, գրեթէ միեւնոյն տարիքին «Տանգէի նաւակը» իր գործով (գնուած Լուվրի թանգարանին կողմէ) թուական մը քաջաւ նկարչարուեստի մէջ։

Զեւապաշտութեան (ֆիկիրաքիֆ) եւ վերացականութեան (տալաքիֆ) շուրջ մղուող պայքարը, որ մեր ժամանակաշրջանը կը յատկանշէ՝ կը գտնենք Ա. Պզտիկեանի գործին մէջ։

Մէկ կողմէ՝ ներկայացնելու պահանջը՝ այն բաւրը որ մաս կը կազմէ մեզ շրջապատող իրերու տեսանելիին եւ ներթեղէնին, եւ միւս կողմէ՝ ձգտումը ազատութեան, բանաստեղծութեան եւ ջրնարականութեան՝ նոր աշխարհի մը, արուեստագէտին երեւակայութեամբ եւ հողիովը ստեղծուած աշխարհին։

Իրօք, իր գծագրութիւններուն մէջ կը գտնենք սեթեւեթէ (վաճիկիւրիզմը) ոչ գերծ ինքնատիպ տաղանդ մը։ Բայց այս սեթեւեթը գրուել է ներութեանը մէջ իր դիտերուն, որոնք կը ցոյցնեն արուեստագէտին կողմէ անձնաւորուած իրապաշտութիւն մը, որ կերտուած է երազի ամէնէն մտերիմ, ամէնէն լուսական եւ ամէնէն դաղնախորհուրդ մասերով։

Կը թուի թէ Ա. Պզտիկեան, խորունկ պաշտամունքով մը կը դաւանի Վերածնունդի Ֆլորանսի գալուցը, բայց ձեւերու եւ շրջադիտերու չափազանցութեամբ մը, երկարումներով եւ սեղմումներով, այդ լայնածիր աչքերով, հեշտասիրութեամբ շնչաւորուած շրթունքներով, արեւի լաւ շրջապատելու եւ

Գործ՝ Ա. ՊԱՏԻԿՆՆԻ

պաշտպանելու համար ժեռացուած մատ-
ներով, այս բոլորը սիրոյ խօսքերու պէս
անթիւնթուած, այս բոլորը շափանիչ
շափազանց զգայուն մեծ արուեստագէտի
մը, արտայայտելու համար իր հրայր-
քը՝ կնոջական մարմնի գեղեցկութեան
հանդէպ:

Այս երկուութիւնը գրոշմն է ընա-
րութեան յայտարարի մը, ընտրութիւն
մը որ, ճիշդ է, անվտանգ չէ, որովհե-
տեւ գեղեցիկ է բայց վտանգաւոր գործի
լծելը հակադէր ուժեր, բայց ասիկա կը

կազմէ նաեւ բարձրագոյն որակը իր գոր-
ծին, որ է միատամանակ հրայրքի եւ ի-
մացականութեան, յայտնաբերութեան եւ
մտահայեցութեան պտուղ:

Պատկեան անմիջականօրէն իր անծ-
նաւորութիւնները կը դնէ արամիս մէջ,
իւր գործը բազմակերպ քերթուած մըն է,
քնարական եւ թատերական միատամ-
նակ: Դէմքերը կարծես հմայակէջ են
ներկայիս մարդկութիւնը բզկտող բուռն
ու սպաննիչ կիրքերով: Այդ դէմքերը
տենդագին սպասումին մէջն են ճակատա-

գրական գէպքի մը: Անկէ ալ իրարմով շրջապատուելու, իրարմէ մերձենալու եւ գիրար պաշտպանելու պնդանքը:

Գծագրութիւն մը՝ շարժումով աղտայալու, որ կ'որոնէ ծծմբային ձայնաներով մը տիրապետուած գունակութիւններ, պաղատանքի, անգոհանքի մթնոլորտ մը՝ փոթորիկը պայթելէն առաջ: Արցունքները կը թուին պատրաստ հոսելու, կիները կը ձգեն որ ինան իրենց մագերը քողի մը պէս, ցուցահանելով անարեկուած դիմագիծեր. ծառերն ալ կարծես կը բարձրացնեն իրենց բազուկները երկինք՝ յուսարեկ շարժումով, թռչունները կը համախմբուին եւ ահա խուճապահար թռիչք, արեւը կ'երկարի, երկինքը կ'անցնի պայծառէն խաւար եւ՝ հակառակը, շուքերու փախուստներ, բիծեր՝ թերեւս արեան՝ կը յայտարարեն տրամը, սարսափի տեսարաններ պիտի պայթին մէկ վայրկեանէն միւսը. այլեւս գոյութիւն չունեցող երջանկութեան մը կարօտը, կարօտ մը՝ որ գաղտնի դապանակն է քնարականութեան:

Պէտք չէ մտածել որ արամի տյա սպասումէն անկարգութիւնը կը ծնի: Մայրը եւ աղջիկը աւելի ամուր կը սեղմուին դիրկրդիսառնումին մէջ, հռեփու մարդիկ կը համախմբուին, ծառերը զանազան կոյտեր կը կազմեն, քաղաքներ

կը կոթողեն իրենց անէնէն հօրաւոր շէնքերը եւ կը ցցուին: Միայն մանուկ մըն է որ կը փնջուց տակաւին՝ անփութօքէն:

Տաղանդաւոր արեւնառազէտը չի կրնար ամբողջովին հեռու մնալ իր ժամանակի եւ իր դարու մթնոլորտը կաղմող մտքերէն, տենչերէն, երազներէն, նոյնիսկ նախապաշարումներէն եւ առանկէ կամ նուազ տարտամ ձգտումներէն:

Աստուծոյ, այսպէս, իր ժամանակին մէջն է, իրականութեան մէջ աւելի անդին անցած է անկէ, զայն չի սիրեր, որովհետեւ կրնայ սիրել միմիայն այն ինչ որ կը նմանի իր գծածներուն, իր դործերուն, կիսով քողաղբոսած այդ կատարելութիւններուն, որոնք կը հմայեն ստեղծագործ իր միտքը, կարօտաբաղձ այն զգացումը, որ խորունկ ու ներահոս աղբիւրն է յուզումի եւ գեղեցկութեան, — հոգին թաթաւուն տիրութեամբ մը, տիրութիւն մը առնակտն սակայն, մարգարէներու տիրութիւնը, որ զինք կը բարձրացնէ մինչեւ այն պագաթները ուրկէ կը դիտէ յիշատակները չեմ գիտեր որ մէկ կորսուած ճառանչաւոր ասկեղարուն, եւ բովանդակ մարդկութեան համար վերագործի յոյսէն՝ կը դողայ անկէ:

Յ. ԿԻՐՎԷՐԶԻՆԵԱՆ

ԿՂՄԱՐՆԵՐ

Ջ Ի Թ Է Պ Է Տ . . .

Անցեալ տարի, Հայպետհրատը լոյս ընծայեց Վախտանգ Անտեսանի ընտիր գրութիւններէն կազմուած ստուար Հատոր մը, որ տպուած է քսան Հազար տպաքանակով, կը Հաշուէ եօթը Հարիւր էջ եւ կը կոչուի «Անունի հայրենի»:

Այս Հատորին մէջ «հայրենի բնաշխարհի երգիչը» միայն Հայրենի լեռներուն մէջ չէ մնացած, մեր երկրէն ուղղակիօրէն իր Հոգիին խուժած ապրումները չէ պատմած միայն, այլ պատմած է մեր լեռնաշխարհէն «երկաթուղով եօթ հազար կիլոմետր հեռու ապրող» մարդոց Հիասքանչ պոռթկումները, մեր երկրին մասին դարձեալ, մեր ժողովուրդի մասին, մեր ժողովուրդին իմացական արտայայտութիւններուն ուժէն թելադրուած: Մեր երկրին ու ժողովուրդին մասին կարծիք ունեցող ու կարծիք յայտնող մարդերուն նուիրուած բաժնին մէջ, ուշագրաւ են մանաւանդ «Ձեխ հայազգէները»: Անոնցմէ մէկը, Նդիշէի «Վարդանանց պատմութիւնը» մատնանը-չելով՝

— Ա՛յ, սա մեծ գործ է... այս գիրքը գրուելու ժամանակ եւրոպական ժողովուրդներին մեծ մասը դեռ կիսավայրենի կեանք էին վարում...

Անտեսան քանի մը այսպիսի խանդավառ կարծիքներ արձանագրելէ ետք՝ Հետեւեալ տողերով կը վերջացնէ իր գրութիւնը.

«Թէ քրքան բարձր է մեր գրականութեան հմայքը չիլ ընկերների շրջանում, երեսում է հետեւեալ գէպից: Մանկական գրքի հրատարակչութիւնը հանդիպում էր կազմակերպել ինձ հետ եւ ահա այդ ըմբռնիչ-համգիպման ժամանակ երատարակչութեան գիրկէն բռնումիլ Ռժիհան ինձ հարցրեց.

— Հայաստանում քանի՞ միլիոն հայ կայ:

— Մէկ եւ կէս միլիոն...

— Ո՞նց քէ... Գնէ տանք ինձ միլիոն չկա՞ք... Գարմացած վեր քաշեց իր շէկ յօնքերը: — Ախր մեր գրականութիւնից երեսում է, որ մեզմից մեծ ազգ պիտի լինէք...

Ի հարկէ, Խորենացի ու Նդիշէ երատարակողները այդ պատրամքը պիտի ունենային մեր ազգի մասին:

Ձեխ գրողներու կարծիքը եւ Հայրենիքէն եօթը հազար քիլոմետր Հեռաւորութեան մը վրայ յայտնուած նոյն կարծիքին առջեւ՝ Վ. Անտեսանի ապրած խանդավառութիւնները ըմբռնելի են ու վարակիչ: Աւելի Հետաքրքրական պիտի ըլլար սակայն, եթէ Անտեսան, Խորենացին Հրատարակող եւ անոր որակական արժէքով մեր թուական աճը իրենց մտքերուն աւճեցնող մարդոց յիշեցնէր... Խորենացին եւ արտասանը Խորենացիին օրով ու բերիով ընդգծուած եւ դեռ Հարունակուող մե՛ր ճշմարտութիւնը:

Ձի քէպետ եւսմէ անձ վաճար, եւ քուով յոյժ ընդ քաջութիւն սանձանալ եւ գորտաքանալ սկսար, սակայն, քաջում գործք արտաքեան գտպմիք գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս...

Չ Ո Ր Ր Ո Ր Դ Չ Ա Ր Ի Ք Ը . . .

Թղթակիցի մը այն հարցումին, թէ ի՞նչ խորհուրդ կուտաք գրական-նութեան նուիրուելու որոշում կայացուցած երիտասարդի մը, իտալական Սոր գրականութեան անուանի դէմքերէն՝ Ալպերթօ Մօրավիա կը պատասխանէ.

— Խորհարդ կու տայի չընտարակել իր ստեղծագործութիւնները անձնազն միմյնեւ քառասուն տարեկան հասակը: Եթէ ինծի վիճակուած քույր վերստին սկսիլ՝ ես այդպէս պիտի վարուէի:

Բարեբախտաբար Մօրավիա քառասուն տարեկանէն առաջ չգրելու խորհուրդ մը չի տար, խորհուրդ կու տայ գրուածը չհրատարակել: Այլապէս ու անմիջապէս Սողոմոն Տարօնցիին «Վաթսունը» պիտի վերածէինք Հրապարակին: Եւ նոյն շէշտով պիտի երգէինք.

— Թէկուզ ազա... Թէկուզ առազ...

Քառասնից վերջ — էլ ի՞նչ նուագ:

Ամէն պարագայի Մօրավիայի խորհուրդը հակադրաբար կը յիշեցնէ մեր գրականութիւնը եւ կը տօգուենի անոր պարզած իրականութեան առջեւ: Անշուշտ, իտալացի գրագէտը, եթէ չէիս գրագէտներուն չափ ծանօթ ըլլար մեր գրականութեան պարզացման փուլերուն եւ նկատի առած ըլլար մեր երկարակեանք գրողները, հաւանաբար մէկ չորրորդով կամ աւելիով պակասցնէր իր քառասուն աստիճանի բծախնդրութիւնը: Մօրավիան 'կը թուի, թէ կ'անգիտանայ կանխահա տալանդներու պարագան, որոնց երկօճեթով կազմուած է հայ գրականութեան որակը: Միայն հայ գրական-նութեան արդեօք: Գրականութեան հետեւած ամէն մարդ կը յիշէ քառասունէն շատ առաջ իրենց կեանքը սուրտած միջնադարին հակոներ՝ Շիրան-ժացիներուն Րէնպօն, Անգլիացիներուն Շէլլին, Սպանացիներուն Լօրքան, ռուսներուն Պուշկինը ու սրբապգծօրէն ասած՝ Նազովրեցին, հրեայ գրականութեան մէջ:

Մեր մէջ մտնաւանդ, քառասունէն ետք իրապէս շատ նուագ չէ նը-ւաղուած: Հայ գրականութիւնը, ճակատագրական որոշումով մը կարծես, քառասունէն վար տարիք հաշուող, երբեմն քոռասունին կէսը հազիւ բո-լորած մարդոց ճիզին արդիւնքն է: Այդ մարդերը առիթ չեն ունեցած քառասունին հասնելու: Հիւանդութիւնը, կամ Աստուծոյ պատկերով ստեղծուած հիւանդները, քառասունին հասնելու բախտէն զրկած են մեր գրող-ները, մեր գրողներուն է՛ն որակաւորները: Հայ գրականութեան առաջին թշնամին, դիտէք: Թոքախտն է, թոքախտին զինակցեցաւ մարդկութեան միւս ու անդարմանիլի թոքախտը, Թուրքը, Թուրքին շարունակածը առաջ նստաւ միւս Թուրքը, համայնավարը. ու թոքախտին, Թուրքին ու հա-մայնավարին զործը ամբողջացուց այդ երրորդութեան համազօր չորրորդ պատուհասը, որ ամբողջութիւնը եղաւ եւ տարօրինակօրէն միշտ զուգադիպե-ցաւ հայ գրագէտին ճիզ քառասունամեակին:

Հայ գրականութեան առաջին թշնամին դարձանիլի է այսօր, անդար-մանիլին՝ Թուրքը, Թոքախտը շատ առիթ չունի հիմա, Համայնավարու-թիւնը ինքն իր հիւանդութեամբ ու հիւանդներով զրազած է ու մեզ մոռ-ցած առայտմ, կը մնայ չորրորդ շարիքը, ամբողջութիւնը, որուն դէմ եթէ այսպէս անտարբեր մնանք՝ շատ բան կը պակսի զի մերում աշխարհին...

Քաղի սինակին նախաժողովուրդը եւ անոր հետեւող ջարհեցի նախկին ուսանիչ Վալէտան Գրականութիւնը ամսաթերթին տեղեկատու բաժնէն:

Քէ իր վեց նամակներէն հինգին մէջ ինչ ըսած է Ձառնից, կ'անդրադառնա, լինեալ տեսած, բայց հոս արտադրութիւն մէջ ըստենքը արտադրի ճշտութիւնը եւ ներքին արդիւնքի մը զատն ճշտարտադրիւնը էր բերեն միտի:

Վերջին է՝ գտարկուած է ու պատճառը գիտէ: Վերջին ֆեդ էլ կ'անսմ, բայց ոչ ոքի չտեսնա: Ինչու՞: Եթէ նրանի տարածութիւնը ըստենքը հակադրութիւնը գործ է ու գեղեցիկ՝ ինչու՞ չըտար ուրիշներուն:

Նրանք պարզած է գինը նախկին տարածութիւնը, Վերջինէ տեսնալ տեսլ ինչ ներքին, հոգին զբաղ տարածութիւնը է հիմա ու զբաղ տարածութիւնը դեռ չի բազմապատկուել, բայց... Ինչ էր ինչի վիճակը, զբաղ տարածութիւնը, որովհետեւ, ինչով էլ բնականաբար, տրամից յետոյ իմ նախկինում ամսականից արտադրութիւնը անգին - յետքէ անկի բարձր, անկի-անկի ինքը ու հասուն կը լինի, ինչ անաշուտան:

Ընթերցողը գիտէ անշուտ, թէ նախկինում ամսականից հետ ինչու էր հոգի՝ ինչով բնականաբար: Ձառնիցի հոգին, որքան թիթեղ, պիտի, երկաթ, լուծիչ ու արտադրիչ տղանէլ լեցունեցաւ հոն: Այս բաղորին հետ ու այդ թուականէն սկսեալ զանաւորից անկումը գնաց բաժանաբար, միշտ ալ որք, երբ կրկին զգուցից ինչ սիրով մի ձեռք հայրենի եւ եւ մի գիշեր իմաստուն դարձայ:

ՊԱՏՄԱ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՆ

Հանգիսի առաջին համարում երազարկուած է Եղիշէ Զարեմի վեց անոնց նամակները, որ ազգայնապաշտպանական մշակույթի աշխի ընկնող ներկայացուցիչներից մէկին՝ Մամիկոն Գեորգեանին (1870-1962): Հրապարակուող Ոստակները վերաբերում են 1920-ական թուականներին եւ ուղարկու տեղեկութիւններ են հազորդում բանաստեղծի կենսագրութեան, նրան հետաքրքրող օտեղծագործական հարցերի վերաբերեալ:

1924 թ. փետրուարի 8-ին Մոսկուայից գրած նամակում կարգում ենք.

«Եթէ քեզ հետաքրքրում է իմ՝ նուստիս, կենսից, ապա պիտի տեսնեմ, որ ես երբեք այնքան տմուլ չեմ եղել, որքան հիմա: Ձգիտեմ կրթիչ» եւ, քէ վերջ: Այն մի հասկի քննա, կամ քննադատական մի բան չի զգտարում երկուստեայում ինչ մտքաբանի, ներդրութիւն՝ գտարկութիւնը: Ամսուր երկինք է հիմա երկուստեայում, տեսարանայ խառն: Պատճառը եւ գիտեմ: Կ'ուզեմ քեզ էլ կ'անսմ, բայց ոչ ոքի չտեսնա: Անցեալ ժամանակ ընթացում նրանք մի եկայական գործ կատարեց իմ հոգեկան գործըսման զիջագամման ուղիւմ. այն է՝ արմատախիլ արեց իմ մէջ այն ամէնը, որ նայիքեան էր, ամսականի տեղակում: Ոնց որ կ'ուրեմով գրուած էր էլ բարձր իմ հոգու տախտակի վրայ եւ անա ծակատագրական մի ձեռք օրերի ողորմեով օրերց այդ ամէնը մի ձեռք ու տեղը քոզից - բաց տարածութիւն: Շատ ուրախ եմ: Ինչ անկի քան երկուստեայում էր այդ ամսականից: Շնորհակալ եմ 1923 թուի նրանից: Բայց բանը նրանում է, որ վերջինից բաց տարածութիւնը դեռ չի բնականաբար... եւ կը բնականաբար՝ արդեօք, եւ ինչու՞, եւ երբ՝ անշուտ է ինչ, պատիւ, - բայց մի բան եւ զգում եմ, պարզ է ինչ համար, ինչով էլ բնականաբար, տրամից յետոյ իմ նայիքեան ամսականից արտադրութիւնը անգին - բերքէ անկի բարձր, անկի-անկի ինքը ու հասուն կը լինի, ինչ անաշուտան, ամսականից հետ ինչու էր հոգի՝ ինչով բնականաբար: Ձառնիցի հոգին, որքան թիթեղ, պիտի, երկաթ, լուծիչ ու արտադրիչ տղանէլ լեցունեցաւ հոն: Այս բաղորին հետ ու այդ թուականէն սկսեալ զանաւորից անկումը գնաց բաժանաբար, միշտ ալ որք, երբ կրկին զգուցից ինչ սիրով մի ձեռք հայրենի եւ եւ մի գիշեր իմաստուն դարձայ:

**ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՆԿԱՐԻՉ
ՌԻՇԱՐ ԺԵՐԱՆԵԱՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԷՋ**

Վերջերս Փարիզէն Երևան աչքիւած է Ժանօթ Նկարիչ Ռիշար Ժերանեան, որ Յգոտոտ 29-ին, Երևանի Նկարչներու Տան սրահին մէջ կազմակերպած է իր գործերուն մէկ ցուցահանդէսը։ Այս առթիւ, Վ. Յարութեանն ի միջի աշխարհիսեւալ տողերը գրած է ճշմարտական Հայաստանն օրաթերթին մէջ։

Քերթնէ՛լ գեանի եւ Աղաջանեանի, Շահինի եւ Փոլաթի հետքերով Ժիւլիէնի Ակադեմիան աւարտած Նկարչի՛ք՝ ասեղծագործական մեքսիկայի րոտուիֆեան հարցում եւս նրանց հետքերով ընթացաւ... Բայց չկրկնեց ոչ նրանց, ոչ ուրիշ Ներքին։

Նախորդելով րեանկան ու մաքուր մարզը, նա ոչ թէ իր ժամանակակիցներից շատերի նման փորձեց խորտակել աչք րեալաւաններում բացառապէս ու հաստատուած աւանդութիւնները, այլ նոյնիսկ զոյլ ու նուրբ ձեւով օգտագործեց դասական հոգը, զրա վրայ բարձրացնելով իր արուեստի շինութիւնը, որի զարն ու կրթն էլ, զրեանկանին էլ իրենն են։ Այստեղ արդէն փրանսեանը մեր ժամանակակիցն է, նորի զգացումով օժտուած, վստահ ու արտայայտելի վրձնահարկանների տէր, ինչպիսի ընդհանրացումների ընդունակ ազգանդաւոր նկարիչ, մանաւանդ զուսանկարիչ, որի մօտ գոյնը միշտ նիւթական է, հիւթեղ։

Իր ոչ մի րեանկանում, մաքուր մարզում փրանսեանը առն ու կողմնակի դիտող չէ։ Բընութիւնն ու աւարկանները նա ընկալում է մարդկայնորէն յուզուած, որ կարողանում է հազորդել իր ասեղծագործութիւններին, եւ գրա շնորհիւ, նրա բոլոր գործերում անհրաժեշտ ներկայ է մարդը։

...1900-ին Արամ Խաչատրեանը Փարիզում, փրանսեանի գործերը դիտելուց յետոյ, գրել է. «Ո՞ր կարծիքով, փրանսեանը մենք ապահովեալ տէր Նկարիչ է. հարկաւոր է ամէն կերպ ծաշալիւել եւ ոչնչել նրան իր արժանաւոր գործունէութեան մէջ»։

**«ՏԻԳՐԱՆ Բ. ԵՒ ՀՌՈՄ»
ՖՐԱՆՍԵՐԵՆՈՎ**

Գալուստ Կիւլլէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական մատնաշարի հրատարակութեամբ Լիզպոնի մէջ Փրանսերէն լեզուով լայն տեսած է ակամաւոր պատմաբան Յակոբ Մանանդեանի «Տիգրան Բ. եւ Հոմ» աշխատանքները։ Թարգմանութիւնը կատարած է Փարիզի Արեւիկեան Վարձարանի պետական վարժարանի մայրիկն ուսուցիչ Հրանդ Թարսեան։

Գրքի յառաքարմին մէջ փրանսական Ակադեմիայի անդամ եւ Հոսվմական պատմաբան մանագէտ Ժերմ Կարկապիեմ մեծ գնահատմանով կ'արտայայտուի Մանանդեանի երկաթքութեան մասին։

ԳՈՀԱՐ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ ԹՈՒՓԻՈՏԻ ՄԷՋ

Սեպտեմբեր Թ-ին, ժողովրդական արուեստագիտուհի Գոհար Գասպարեան Թոքի մէջ տուած է իր առաջին երգահանդէսը, որ եղած է իր 1800-րդ ելոյթը։

Ճափոնի ժայռազուղաց Թոքի լաւագործ սրահին մէջ Գոհար Գասպարեան երգած է արեւմտեան, առեւանդան եւ հայ էլանիկ ասեղծագործութիւններ, զանազան ընկերակցութեամբ նշանաւոր Բականեանի։

Իերնէ րեան լեզուն սրահին մէջ բազմութիւն հրաժշտաչեղներ րուած ծափերով դիմաւորած են Գոհար Գասպարեանի երգերը։

Այս առթիւ, ճափոնի ամբաւանոր երգչուհի Միկո Տակիյաւմ ըսած է, թէ Գ. Գասպարեանի երգերը երկանկութիւն ու բերկրանք կը պարզեւեն մարդոց։

**ՅԱԿՈՐ ԿԻՒՐՃԵԱՆԻ ՄԷՆ ԳՈՐԾԸ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԵՐԱՄԱՐԱՀԻՆ ՄԷՋ**

Նշանաւոր բանգրկագործ Յակոբ Կիւրճեանի մէկ նոր բանգրկը սրբէս նուր, Ֆրանսայէն զրկուած է Հայաստանի Ազգային Պատկերասրահին։ Սպիտակ մարմարէ շինուած կնոջ մը իրանը ներկայացնող այս բանգրկը եւ այլ գործեր, նկարներն նուրք կը կազմեն։

Այժմ Պատկերասրահին մէջ կը գտնուին Յակոբ Կիւրճեանի 500-ի մօտ բանգրկները, որոնց թագմ ու պտկը կը կազմէ նոր զրկուած աքաւնը։

Արուստի ՖՅՈՎԱՍՏ Ռուրէն Գրամբեան ըստով մամուլին կը յանձնէ Յակոբ Կիւրճեանի ըստեղծագործութեան նուիրուած մեծագործիւն

«ԲԱԳԻՆՆԻ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

եզ. Տասնապետեանի գրուածքեան շարունակութիւնը պիտի
սամբ մեր յաջորդ թիւով :

ՍՏՅՅԱՆՔ

Բ Ա Ռ Գ Ի Ր Ք

Ֆ Ր Ա Ն Ս Ա Կ Ա Ն Ո Ճ Ե Ր Ո Ւ

Թարգմանարար պատրաստեց՝

ՍԱՐԳԻՍ ԿԱՏԷՄԵԱՆ

ԳԻՆՆ՝ 3 Լ. ՈՍԿԻ

Հասցէ՝—

SARKIS KADEMIAN

B. P. 3222

Beyrouth - Liban

«ԲԱԳԻՆՆԻ ՀԱՆԼԷՊԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԻՉՆ Է

ԳՐԱՏՈՒՆ ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ

ՋԱԻԷՆ ՍԱՊՈՒՆՃԵԱՆ

24 ԹԻԼԵԼ ՊՈՂՈՏԱՅ, ՀԱԼԷՊ

Ուր կարելի է գտնել նաեւ գիրքերու հոյս մթերլի մը, պար-
բերաթերթեր եւ գրեթակամ պիտոյքներ :

Մասնաճիւղ՝ ԳՐԱՏՈՒՆ ԱՐՆԵՆԵԼՔ, Սալիպէ փողոց :

ՏՈՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻՐԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՒԱՐ

ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէն :-

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

B. P. 587, Beyrouth - Liban

digitised by A.R.A.R.@